

6456.

1618.

Suur

Saksa-Prantsuse sõda

aastal 1870 ja 1871.

8 pildi- ja ühe kaardiga sõjaplatsist.

Tartus.

Trükkitud ja müüa H. Laakmanni juures.

1873.

40

7618.

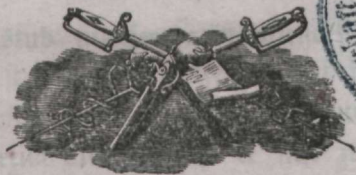
Suur

Saksa-Prantsuse sõda

aastal 1870 ja 1871.

Estirahwale kirjapanud.

H. A. Hermann.

S pildi: ja ühe kaardiga sõjaplatsist.

Tartus.

Trükkitud ja müüa H. Laakmanni juures.

1873.

1872

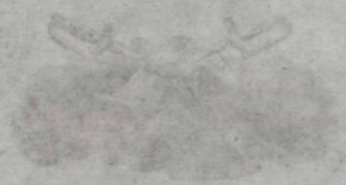
Public-Administration

1872 in 1872

1678.

Дозволено Цензурою.
С.-Петербургъ 24. Мая 1872 г.

1872

1872

1872

1872

1872

Cesõna.

Armsad Gesti lugejad! Juba ammuigi puudus meil üks raamat, mis kõigil teistel haritud rahwail juba on, üks raamat, mis minewasest suurest sõjast Sakslaste ja Prantslaste wahel ligemalt teadust annaks. Seda puudust äratundes on Laakmanni herra, pärast seda kui mitmelt poolt tagaküsimisi kuulda oli, nõuiks wõtnud, ühte niisugust raamatut Gestikeele soetada. Kirjutamise andis ta minu hooleks, pildid lubas aus trükkija ise nõutada.

Nõnda astub siis see raamatukene siin Teie ette ja toob Teile sest suurest sündusest, kellest juba kõik enam ehk vähem olete kuulnud, ligemaid sõnumid ja ei arwa end mitte üleliia olemad, sest et üksi zeitungi teatused sest sõjast meie rahwale osaks on saanud, aga kahjuks on meil alles wäga wäha zeitungi lugejaid.

Palun siis hääks wõtta, mis ta Teile toob. Ka palun enesele andeks anda, kui mõnes kohas minu kõneliiks wõera keele hais ja mago juures on: on jo kõigil tutaw, et meie Gestikeel, kui ühe rahulise põlluhariwa rahwa keel, poliitiko asjade nimetuste poolest kaunis waene on. Siiski olen püüdnud, nii selgeste kui võimalik kõnelda ja kus wõera sõna abiks wõtsin, olen ma teda Gestikeeli sõnadega äraseletanud.

Mis raamatukesel ühele ehk teisele poole hoidmisest võluda on, siis pean tunnistama, et minul, kui Gestlasel, mitte tarwis ei olnud ei ühele ega teisele poole hoida, vaid ütlesin seda, mis minu meelest õige näitis olevad ja sellepärast saab lugeja leidma, et enam Sakslaste poole hoian, sest et nende asja õigema arvamin olevad. Et ma, nagu kõik surelikud, ka võisin eksida, ei taha ma mitte salata.

Pääleselle saagu veel võlud, et mul mitte võimalik ei olnud, ühte Saksa- ehk Prantsusekeeli raamatut sõna sõnalt ümberpanna, sest et nad Gesti meelele mitte ei kõlban'd ja sellepärast pidin mitmest raamatust seda, mis just vaja arvamin olema, kokkuvõtma ja üsna oma teed käima. Palun siis, et asjatundjad oma kriitikat kergemalt väljandaksivad, sest et see töö mul tõeste mitte kerge ei olnud, liiategi kui mulle kirjutadi, et raamat nii veike kui võimalik saaks, sest et Gestlasel — häbiga pean seda tunnistama — raamatute eest väga vähä raatsuma makssta ehk koguni pool muidu tahma.

Südame waluga peab veel sagedaste kuulma, kuida raamatu-kirjutajaid ja kauplejaid paljaks leivateenijaks ehk koguni rahapetjaks nimetasse! Ja ometi seisab mõnufais raamatutes kõige suurem waimuwara, kust teda igatahes võib wõtta! Eks näita palju häid raamatuid üles, et tarkus ja haritus ühe rahwa juures on juurt wõtnud, senikui raamatutewaesus rumaluse ja harituse tunnismärk on? Kas võib salata, et see märk meie Gestirahwa juures leida 'pole?! Aga ma olen kindel, et harituse ja selgenduse päike omad jooned ükskord ka Gesti waimudesse wiskab ja niisugused üttelejad, nagu ülemal nimetasin kaowad. Saks on kõige

päält häid koolisi ja raamatuid tarwis, kellega Jumal tänatud, meie rahwa hulgas jo hakatus on tehtud.

Kui suurt kasu haritus ja koolitus saadab, näitab meile sõda, kellest siin raamatus räägitakse, selgeste. Kust tuli, et Saksad Prantsuse üle võitu said? Ilma kahkluseta nende waimuharimise enamusest. Dige waimuharimine äratab isamaa-armastust ja see waprust; aga mitmel meie koolitadud Gestiportal ei olegi isamaa-armastust, sest et nad wõeras meeles ja keeles on haritud saanud. Et see ükskord teistmoodi saab, loodab iga õige Gestiportlane.

Mis mul weel oma raamatukesest ütelda oleks, on, et ma wõerakeeli nimesid nõnda katsusin kirjutada, kui neid wäljaööldakse ja et ma raamatu tuuma parema mõistmise ja ülewaatuse pärast tükkideks sissejaotasin ja saadan teda seda wiisi Gestiwendade silma ette, tale hääb wastawõtmist soowides.

Peterburis, Aprilli kuul 1872.

Wäljaandja.

Siseford.

Lehe tülg.

Sünduselik ülewaatus	7
Preisariid	12
Pabameel Roomas ja Pariisis	18
Mis üks Prantslane Preisil ja Prantsuse sõjarammust arwab	20
Miks pidi Napoleon sõda hakkama	27
Sõja alusasi ja seletus	34
Prantsuse parlamendis 15. Juulil 1870	43
Saksa-maa ühendus ja sõja wasta valmistamine	51
Õsmene kokkupuutumine Saarbrüki juures	56
Lahing Weissenburgi linna al	58
Lahingid Wörthi ja Spicherni juures	59
Lahingid Messa linna ümber	69
Lahingid Boomdungi ja Sedani juures	76
Pariisi linna ümberpiiramine. Strasburg ja Mess	85
Wõitlused Pariisi peasta tahtjate wägede wasta	94
Pariis. Kindral Werderi wõitlused. Rahu	101
Tagasiwaatmine. Prantsuse sõjamaksu suurus	112
Mässamine Pariisis	116
Lõpe-sõna	124

Süinduselik ülewaatus.

Saksa ja Prantsuse-maa on juba wanaste teine teise naabrid olnud ja nende lugu on maailma ajaraamatust üks neist kõige tähtsamatest Euroopas. Mõni sõna saagu siin nende wana-aegsest elust ja olemisest räägitud, sest et see selgemaks arusaamiseks tarwis lähäb, juba sellepärast, et wanal ajal nende mõlemate rahwa tunnistamärgid kõige selgemalt väljapaistiswad.

Wanu Sakslasi nimetadi Germaanlasteks ja Prantslasi Gallialasteks. Neid nimetusi kannawad nad weel praegu ja nende maid hüütakse Germaania- ja Galliamaa, mis niisama palju kui Saksa- ja Prantsuse-maa tähendab.

Juba ammugi enne Germaanlaste tutwaksaamist oli Keltide rahwalaene Aasiast üle Euroopa läinud. Suure Rooma walitseja Keesari ajal oli ta juba lõpmas. Gallialased, üks Keltide pääsugaru aga jõudis end kui iseäralik rahwaseltskond ülewal hoida. Keesar tungis wõites Galliamaa sisse ja tegi seda Rooma prowintsiks*); hulk Rooma ametnikka ja tuhanded asujad tuliwad wõitja järele ja Rooma ust ja eluwiihid saiwad sääl koduseks, muudkui mõned Kelti põhjused on seisma jäänud ja Rooma wiihid on elukombete peenduseks saanud. Nõnda on see weel praegu.

Niihästi wanadest Germaanlastest kui ka Gallialastest räägiwad meile wanade haritud Roomlaste kirjad.

*) Prowints tähendab sedasama, mis kubermang.

Room oli seekord mõlemate rahwaskondade ärawõitja ja sellepärast ei olnud temal mitte asja omas arwamises nende oleku üle ühele ega teisele poole hoida. Kõige wanemal ajal, enne kui Keesar Gallia-maa ärawõitis, saidwad Germaanid ja Galliad ikka Roomlastest ärawahetadud, sest et selget wahet nende wahel ei osatud teha. Keisr böldi: mõlemad olla kardetawad põhjapoolsed rahwad. Keesari kirjutuste järele saidwad Roomlased esimest korda Gallialaste kombetest ja karakterist ligemalt teadust. Keesar märkis neid kui waprast, aga walelikud, edewad ja hooplikud; Germaanlastest, keda sel ajal wähem tunti, lüles ta, nad olla rahwas koguni teisest wormist.

Sest ajast tehti kindlamat wahet Germaani ja Gallia rahwa wahel ja tunnistused oliwad mõlemite üle arwata nii: Gallialased on ilma sügawama kombliku ja riikliku andideta; neil on kül teraw moistus, aga nad on mõtlemata, äfid, edewad, walelikud, armastawad üleliialt pehmet elu, ehtid, muutmist, julgustükka; nad on riiuotsjad, taltsimatad ja wahetawad häälmeel oma walitsejaid. Germaanid seewasta näitwad endid illes priiuse armastuse, wapruse, fastnuse, puhtuse, wõerduse ja otsekoheduse, tõsiduse ja truuse läbi.

Kui palju sest tõsi ehk wale on, ei tea meie kindlata, aga oma silmanägemise ja kõrwaauulmise järele peame üttelema, et Keesar mitte walet ei rääkin'd. Prantslased on, nagu seda igaiks teab, rahwas, kes omas edewuses, auuotsumises, uhkusetagaajamises, isseäranis aga omas lihahimul määra ei tunne.

Waatame aga Sakslaste pääle, siis leiame jäält hoopis teist moodi rahwast, ehk kül ta neilgi omad wead ja muhud külges on. Nende halastamata meelt on meie wanemad küllalt tunda saanud, ilma et meil sest palju oleks tarwis rääkida.

Suur Rooma-rahwa sünduste kirjutaja Tacitus püüdis wanu Germaanlasti nende puhtuse ja fastnuse pärast oma Roomlastele eesmärgiks seada, kes omas hukatuses ja pehmes elus koguni läest ära oliwad. Ka

teised kuulsad kirjamehed on seda püüdnud teha. Wana Saksa rahwale on see suureks auuks, aga nüüdsetest Sakslastest ei wõi mitte enam niisugust tunnistust anda.

Riigi-, kunsti- ja käsitööde-elu poolest on pärast Roomlaste Gallia-maa ärawõitmist mitugi hääd asja Gallia-maale tulnud; aga mitte nii ei olnud lugu elukombetega, sest et Roomlased jo sel ajal komblikus elus sügawa hukatuse sisse oliwad langenud. Nende kombed aga leidsiwad pehmluse armastajate Gallia-rahwa juures omawäärilist maad ja hukataw seeme kandis pea rikkalikku wilja.

Et kül ka pärast Germaanlased Rooma kombed wastawõtsiwad ja mitmed suguarud Rooma kombete surmatihwoti õhu mõjumise al mannetumaks saiwad, siisgi ei läinud nad nii hukka kui Gallialased.

Raua ei kestnud, siis kiitlesiwad Gallialased endid suure sammu Germaanlaste ees olevad. Nad oliwad ristiusku wastawõtnud, senikui teised alles oma paganlikust jumalaid teenisiwad.

Meie aga ei hakka siin pikka juttu nende ristiusust tegema, waid ütleme üksnes niipalju, et see ristiusk, mis nad oliwad wastawõtnud, ka mitte suur asi polnud.

Kui aga pärastpoole wana kuulus pagana Roomariik ristiusu wõidusaamise läbi kokkulanges, tõusis iseäranis Saksa-riik tema asemele, pärast seda kui Germaanlased ka ristiusku oliwad wastawõtnud; ja Saksa-riik sai keskajal kõigest teistest wägewamaks ja teda hüüti „Saksa-rahwa pühaks Rooma-riigiks“. Pühaks nimetadi teda sellepärast, et Saksa kuningad ühtlast kõige ülemad ristiusu kaitstjad oliwad, Rooma-riigiks, et ta wana Roomlaste ilmariigi pärija oli ja tema kuningad Rooma linnas Rooma keisriteks krooniti, Saksa-rahwaks aga, et ta Saksa-rahwast tuli ja Saksad isandad ja peremehed selles riigis oliwad.

Meie ei hakka kitsa ruumi pärast seda suurt pikka keisririda siin üheteise järel üleskirjutama, waid nimetame aga, et selle suure Saksa keisri-riigi õitsemise aeg

Saksti suguarust feisrite al oli, kellest iseäranis üks, nimega Otto I., keda ka Suureks hüütakse, nimetamise väärt on. Pärast aga sai see suur riik üksikute Germaani rahwa suguarude äralangemise ja seestpidiste tülide läbi aegamööda nõrgaks ja mannetuks. Üksikud würsidid wõtsiwad enam ja enam ülekat ja feisrid ei jõudnud neid enam oma wõimuse al hoida. Ka saiwad feisrid Haabsburgi suguarust wiimaks Rooma paawsti pärisorjaks ja riik läks ühte puhku jõuetumaks. Nõnda wiisi kirelde ja wirelde kestis Saksa-Rooma feisri-riik kuni 1806 aastani, kus feiser Prants II., Napoleoni I. kartes, kes wõidurikkalt Saksa-maale tungis, 6. Augustil Saksa feisri ameti mahapani ja end Austria feisriks nimetas, sellega ligi 1000-aastase Saksa-Rooma feisri-riigile otsa tehes.

Saksa-riik aga jäi tükelduks ja kõikide mõistlikumate ja õpetadud meeste suurem soowimine oli, seda jälle ühendatud ja ühe pää al näha. See soowimine on, nagu igauks teab, selle sõja läbi, kellest meie siin tahame jutustada, täide läinud.

Aga vaatame jälle tagasi! — Pärast suure Rooma-riigi lagunemist sai, nagu mitmed teised riigid, ka Prantsuse-maa Rooma ikkest lahti. Ka selle maa lugu ei hakka meie siin pikemalt seletama, waid ütleme aga niipalju, et wäha wist riikisid on, kus niipalju muudetuist ja hulla tempa on ettetulnud, kui Prantsuse-maal. Kui mitu korda on jään mäsämised, rahwa ülestõusmised ja hirmsad werewalamised olnud! Sga mõistlik laps on põlastusewäärt Pariisi werepulmast kuulnud, niisama hästi teab igauks, kuida Napoleoni I. kõik maailma tahtis ärawõita ja kuida ta ka Wene-maale tuli, kust ta aga pika nina ja peotäie sõjawäega wene külma ja wapruse läbi tagasi aeti.

Digujega on kord üks kuulus sündinud asjade kirjutaja nimega Carlyle Londonis ütelnud: „Ühelgi rahwal ei ole ilmasgi üht nii pahat naabrit olnud, kui Saksa-maal Prantsuses 400 aastat järgimööda oli; paha

kõigi wiisi: häbemata, rööwlik, täitmata, leppimata ja alati wäljakutsuw. Nüüd on ometi üksford niisugune julge ja ülekohune naaber täielist, filmapilkliku ja häbistawat hoopu saanud tugewa Saksa-maa läest, kui üksigi muu; 400 aastase pahategude ja õnnestuste järele oli Saksa-maal see suur õn, waenlast põhjalikult mahawisata ja ma peaksin kindlusega Saksu rumalate rahwaks, kui nad nüüd, kus paras aeg on, mitte seepäale ei mõtleks, enese ja kardetawa naabri wahel ühte kinnitawat wahet aeda tõmmata." See on tõsi, Saksa- ja Prantsuse-maa wahtiswad juba ammust ajast nagu wihased kuked teine teise otsa ja kus wähä parast aega oli, sääl karasiwad üks teise harja kinni. Iffa oli Prantsus, kes kõige esite tülitsema hakas ja weel teisigi Saksa-maa päale ässitas, nagu nimelt Türklasi. Nuija Luther ei teinud mitte ülekohut, kui ta ütles: „Urge uskuge Prantsuse rebasid!“ — Siiski peame ütlemä, et Prantsuse-maa mituford wägewam oli, kui kiratseja Saksa-riik. Seda näame iseäranis sest, kuda ta Saksa-maa küljest tüki tüki järele äranääpas, kuni ta wiimaks terve Elsassi- ja Lootringi-maa oma alla kiskus. Nastal 1681 nopsas ta suure Strasburgi linna ära. See sündis wargel wiisil äkitse pääletulemise läbi kesh rahu ajal ja kõigi rahwa õiguste wasta.

Et see sündis ja sündida wõis, tunnistab selgeste selleaegset Saksa-riigi ja würstide mannetust ja ühendust poliitika asjus. Nii mituford, kui ka pärast Sakjad katsusiwad, neid maid jälle omale tagasi wõita, ei läinud see neil ometi mitte lorda.

Elsassi ja Lootringi kaotus oli Saksa-maale üks suur hoop, sest et rahwas sääl jo kõik Sakjad oliwad ja et see maa jo wanaste Saksa-riigi päralt oli olnud. Iffa on Saksa-maal mehi olnud, kes ilmasgi ei unustanud, et Prantsuse-maa elawad liikmed Saksa-maa küljest ärakiskus ja nagu äras seesthääle manitsus kõlas laulilusast Strasburgi linnast ifka jälle läbi Saksa-maade.

Uga Prantsus ei olnud mitte üks sellega rahul, et ta

juba Elsassi ja Looringi oli omale saanud, waid ta tahtis weel enam. 19. Jaanuaril, aastal 1814 kirjutab Ro-
länkuur*), Witsentfi hertsog Pariisist: „Punkt, kelle
pääle keiser käib, on, et Prantsuse-maa omad loomulikud
piirid hoiab Teised maad on endid suurendanud,
Prantsust maharõhuda Prantsuse-maa aga ilma
Reinidepartemangude-, Belgia- ja hommiku-poolse otsata
oleks niipalju kui ei midagi.“ — Weel ennemalt räägib
üks Prantsuse raamat aastast 1661: „Kuningas tunneb
oma sõjawäge ja teab, et see walmis on, mitte üksi
Reini- ja Sassa-maad, waid terwet maailma ärawõitma.“
200 aastat pärast seda (a. 1861) kirjutab üks Prantsuse
poliitikamees: „Lui Napoleon**) teab kül, Prantsus
ei kahkle selles: meie soldatite silmad waatwad Reini-jõe
poole. Mis wastapanemist wõib Sassa-maa ühe rahwa
pääletulemisele näidata, kes terwet maailma omaks
isamaaks arwab ja end tõstab seda ärawõitma?“

Waat, nii hooplikud ja julged oliwad Prantslased
omas walitsuse- ja maade-ahnuses, et nad juba terwet
maailma omaks pidasiwad. Aga uhkus tuleb enne lan-
gemist ja iga laps teab, kuida nad minewas sõjas oma
hoopluse eest libedaste nina pihta on saanud ja ehk weelgi
saawad, sest ehk kül palawa werega Prantslased wiimses
sõjas palju kahju ja mehemoodi walu saiwad, ei ole
nad siiski palju targemaks saanud.

Preisi-riik.

Meie oleme kuulnud, kuida Sassa-maa nõrgaks ja
mannetuks sai, ja palju inimesi ei teadnud, kust selle
lõhestatud riigile abi pidi tulema. Mitmed kuulutatiwad
koguni ette, et Sassa-maa täieste hulka saada minema.
Mis oli, mis Sassa-maad selle häwituse eest wõis hoida?

*) Prantsuse keeli kirjutud: Caulaincourt.

**) Prants. keeli: Luis Napoléon.

See oli protestantismuse *) lunastaja wägi, mis Saksa-rahwa seas weel mitte ep olnud kustunud.

Häwituse ettekuulutajad ilmatargad ei aimand mitte, mis suurt tähtsust üks Saksa maakoht pidi wõtma, üks maakoht, mis 14ma aastasaja hakul nii raisku oli läinud, et teda, nagu ajaraamat ütleb, „keegi ei tahtnud saadagi enam“ ja mis keiser Siigismund, kes teda enam wäärt ei arwand enesele pidada, Nürnbergi kantsigrahwile Priidif VI. andis, kellele ta tänu, tehtud häätes eest wõlga oli ja kes wiimane jälle esite kartlik oli, seda maakohta wastawõtta tema sellekorrases korratuses.

See oli maakoht Brandenburg, keda saja-aastane umbwalitsus, kus al rööwelrüütlike seisus oma kõige põlastawamal näol oli lohkama hakanud, kõige hullumaks Saksa-maa kohaks oli muutnud.

Ja ometi oli juba seekord sel maal kuuldust sünduses, mis teda üle teiste Saksa maakondade tõstis. Siin olid kuulus Albreht Karu ja tema järgnikud walitsenud ja selle kuulsa würstisugu läbi oli üks hele walgusejoon seie maakonda kantud.

Aga mitte üksnes see. Juba wanal ennemuistsel ajal oli see maakond, kus seekord Semmonid, Suewi suguaru waprani oksi elastiwad, kuulsaks saanud.

Kui Suewid pärastpoole Lõuna ja Lääne poole läksiwad, oliwad Slaawi rahwaskonnad nende maha-jäetud elupaikadesse tulnud. Kui wiimaks Saksa rahwaskondade tagasilükkumine algas ja kui tarwis oli, ristiusku aga ka Saksa elu homniku poole kanda, siis oli maakond Brandenburg see, kus kõige werisemad lahingid peeti Sakste ja Slaawide wahel ja kus sajad-tuhanded mehepojad langesiwad. Kuulus Wendenburgi-lin Haawli-jõe ääres (pärastene Brandenburgi-lin) nägi kuningat Hindrik Linnupüüdjat omas müürides ja Hindriku weel suurem järgnik Otto Suur, kelle al, nagu lugeja teab, Saksa-riigil võitmise aeg oli, murdis omale wõidurikkalt teed seest maast läbi.

*) see on: Ewangeliumi-usu.

See 'p see maakond oli, mis keiser Siigismund kantsigrahwi Priidil VI. Hoohezollereri sugust esiteks walitseda, pärast aga päriseks andis. Ratsjada aasta järestikku kuni kolmekümne aastase sõja hakatuseni, oliwad selle esimese würsti järel mehed walitsenud ja nende walitus oli — kui nende kasusaatmist suurelt ja üleühtsa tähelepannaks — tema meelet ja waimust täidetud, ja ülemal nimetatud Karlylele peab õigust andma, kui ta ütleb: „Würstimaja wöttis ühtepuhku juure, nõnda võlida, esimesest pääwast saadit, sest et Hoohezollerid igal ajal kaswajast ja siigiwast loomusest oliwad, nagu see üleühtsa inimeste juures ettetuleb, kes korrapärest elawad. Üks kõigipidi tubli rida mehi õiglase karakteriga, kui ka igakord mitte kõige wagamad. Mitte taplusotšjad, kus taplus weel wõib tagasihoidud saada, aga siiski taplusewalmid, kus enam muud üle ei jäänd: würstlikud inimesed omamoodi, kõrge aga mitte hoopliku mõtlusega.“

Weel ei olnud hirmus usufõda mitte otšas, jääb tõusis Brandenburgi maakonnas Hoohezollereri würst Priidil Willem, keda pärast Suureks nimetadi, trooni pääle.

Brandenburgi maakond oli 30 aastase sõja läbi peaaegu kõrbeks jäänud, ja pilgates nimetadi teda „Saksarahwa püha Rooma-riigi riputliwa toosiks.“ Aga kui palju häätegade järele, mis Brandenburgi ja ka nagu pärast nähti — terve Saksamaa õnneks peaaegu pool aastafadat kestis, Priidil Willem Suur oma pää igawese rahule mahapani, oli kõikidele, kes nähä wõistwad, tuntawaks saanud, et õigeusuüleswõtmises ärkan'd Saks waim Brandenburgis paika oli leidnud. Brandenburgi kul' oli noorendadud Saksamaa märgiks saanud. Priidil Willemi poeg kuurwürst Priidil III. sai sellepärast, et ta keisrit Leopolti Hispaania troonipärimise-sõjas toetas, aastal 1761 omale kuningaga auu kui Priidil I. Nõnda tõusis Brandenburgi maakonnast nüüdne Preisi kuningriik, keda wana Preislaste järele, kes nüüd enam ei ole olemasgi, waid Saksarahwaga

ühthe sulastiwad ühes oma keelega, kellest nüüd weel mõned sõnad aga tuntakse, nõnda nimetadi. Wõeritsilmil waastiwad kül teised riigid weik'se Preisi pääle ja ta näitis nende arust nii olesma, nagu kannaks karjapois herra nime, aga Preisi-riik kosus.

Priidiku I. surma järel sai tema poeg Priidik II., keda ka pärast Suureks hüüti ja kes ka meie Gesti-rahwale „wana Britsu“ nime al tuttaw on, Preisi kuningaks. See 'p see mees oli, kelle ajal suur sõda, mis seitse aastat kestis, sõditi. Tema üksipäini oma weik'se wäega wõitis 4 suurt waenlast ära, kelle wõimus 20 kord suurem oli, ja sundis neid rahu tegema, ja Shleesia-maa, kelle pärast see sõda oli hakanud, jäi temale. Üks wiga oli ometi sel kuulsal mehel: Tema armastas Prantsuse keelt ja kirju enam, kui oma ema-keelt, ja tema läbi hakas suur umbusu aeg Saksa-maal, mis Prantsuse umbusklikludest kirjameestest tuli, kellega Priidik kirju wahetas ja kellest ta ka kurwastatud oli. Oma elu lõpul ütles ta weel: „Ma annaksin palju selle eest, kui oma riiki nii wõiksin järelejätta, kui ma seda oma isa käest sain.“ Siisgi ei eland Priidik mitte alwaste ja tema elu on, nagu Götthe ütleb Saksa-maa karjandusele uut tuuma ja ärkust annud ja umbusu wasta hakas Preis jälle kõige agaramini sõdima.

Kõiksugu teadused ja kunstid hakastiwad Preisi-maal witsma, sest et nad sääl kõige paremat asupaika leidstiwad ja nõnda läks kül aega rahus mööda.

Korraga tuli maadeahne Napoleon I. Prantsuse-maalt, wõitis oma liiwäega kõik Saksa-maa ära ja Preisi-maa kandis sel ajal 7 aastat Prantsuse ifet. Siis aga tõusis awalikuks, mis minewil rahwa hingesse oli külwanud ja Preisi-maa wägewa Wene hõlma al oliwad esimesed, kes Prantsuse liiwõimusele otsa tegiwad.

Nõnda tõusis Preisi-maa ikka kõrgemale teistest riikidest Saksa-maal ja pärast ülemal nimetud Saksa feisririigi lõpetust olesk Preisi kuningal viete õigus olnud, Saksa feisrikrooni omale jaada. Seda ei annud aga

Austria mitte järele, waid ostas mitte üksnes kõiki weikseid Saksa würstisid, waid ka teisi Euroopa walitsusi nii kaugele wiia, et nad tema poolt seisiwad ja Preissi-riik ei saanud mitte oma õigust.

Saksa weiksed riigid aga heitsiwad kokku ja sest sai „Saksa riigifogu“, kelle nõuu oli, Preissi edenemist seelda.

Wiiskümmend raskest aastat tuliwad nüüd Preissi-riigile. Kõikides rahwalikkudes küsimistes oliwad Austria ja Saksa riigikesed tale wasta. Kõik see mõjus kahjulikult rahwa pääle. Weiksed würstid tahtsiwad igauks ise oma peremees olla ja uhkel wiisil elada, mis tarwis neil jälle nende wähä alamate pärast raha küll ei olnud. Küll tõusiwad mitmed waimustatud mehed ülesse, kirjutasiwad selle wasta ja püüdsiwad nii kaugele wiia, et Saksa-riik jälle ühe pää alla saaks. Ilmasjata! Nad ei saanud muud palka, kui weiksete würstide wiha oma kaela.

Siisgi läks Austria töö aastal 1848 hukka ja Saksa riigifogu sai walitsustest, kelle hulgas ka Austria ise oli, äralõpetaduks seletatud.

Aga mis sündis aasta pärastpoole? Austria pidi imetlemise ja wihaga nägema, kuida Preissi kuningat Saksa keisriks taheiti tõsta.

Priidik Willem, kes sel ajal Preissi kuningas oli, ei wõtnud aga seda kutsumist mitte wasta, sellewasta wõttis ta nõuuks, rahwa soowimist teisel wiisil täita: ta tahtis üht „Põhja Saksa riigifogu“ alustada.

Austria aga, kes nagu ikka igas tükkis Preissi wasta oli ja, mis weel enam tähendas, Preissi wägewaks saamist kartis, ei luban'd seda koguni. Ehk küll Austria wana Saksa riigifogu lõpetuseks omalt poolt luba oli annud, kuulutas ta nüüd, et riigifogu jälle järele pidi seatud saama. Kui Preissi-maa selle wasta seisis, ähwardas ta seda sõjaga.

Riigid, kes juba Preissi poolt oliwad, löiwad uueste Austria poole tagasi. Ka mõned suuremad riigid heitsiwad Austria poole ja Preissi-maa pidi järele andma ja

ise Olmüha nõupääwal jälle wana „Riigikogu“ aitama ülesseada. Austria õiskas, ilma et ta oleks teadnud armata, et kuigi kaua aja järele wastus Olmüha pääle pidi tulema ja sel' oli „Röönihgrats, kus ta, nagu tuttam, Preisist sai ärawõidetud suures lahingis.

Mõne aasta pärast näitis Preisi maa aga jo ülesse, et ta sõda ostab pidada. See oli Düppeli ja Alseni juures, mis meie maal wist igauks teab. Sel' ajal oli Willem I. juba aasta walitseja Preisi trooni pääl.

Mis nüüd Willemist enesest, kes, nagu teame, Hoo-Benzolleri sugust on ja nüüd ühes ka Saksa keisri trooni kannab, siis ei tea talt Sakslased muud kõneleda, kui üsna hääd. Ka meie peame omalt poolt üttelema, nii palju kui temast kuuleme ehk loeme, et Willem tõeste üks tubli walitseja on, hää südame ja mõistliku meelega. Sakslased nimetawad teda Willem Wõidurikas. Ka see auunimi ei ole ilmasjata antud, sest nii kaua, kui ta walitseb, on teda wõiduteod wäljamärkin'd. Meie nimetajime juba Düppeli kantsa, kus ta Daani käest Schleswigi ja Holsteini maakonnad ärawõttis. Pärast rahutegemist tuli küsimine, kuda peawad need kaks hertsogiriiki muu Saksa-maa wasta seisma? Waimustatud isamaa eestseisjad nõudsiwad, neid Preisi riigi päris liikmeiks teha. Preisi kuningas aga nii kaugele omas soowimistes ei läinud, waid püüdis lepingute läbi ühte niihästi Preisi riigile kui ka muu Saksa-maale kasuliku seisu mere poole finnitada.

Jälle oli Austria selles punktis tema wasta. Miks-pärast? Noh, kas ta siis wõis sallida, et Preis merel wägewaks saab.

Et Preis oma tahtmist ei saaks, pidi Põhja pool ka üks niisugune riigikogu asutatud saama, just nagu lõuna pool juba oli, muudgu weiksem pidi ta saama.

Preisi-maa hädaoht oli suur. Rõõmuga kuulutatiwad Preisi waenlased teist Olmüha ette. Oleks Preis teiste Saksa riikidega ühendatud Austriale järele annud, siis ehk oleks tema nimi kui riik Euroopas koguni kadonuks

läinud. Seda aga ei teinud ta mitte ja see'p see oli, mikspärast sõda aastal 1866 Preisi ja Austria wahel põlema süttis.

Austria oli kindel, et wõit tema poole jääb ja tema nõuu oli, kui Saksa sünduste kirjutajaid peame uskma, Preisi riigile koguni otša teha. Preisi päämaajaod pidid ärajaetud ja mis järel jääb, Markgrahwi=riigiks kokkusulama.

Aga Preislased, täis isamaa armastust, sõdisiwad nii wapraste, et kõige ilma imeks, wõit nende poole jäi. Austria ja temaga ühendatud sawad Sadoowa lahengis löödud ja esimene, kes oma walitsust arwas üle terve Saksa-maa sirutada, pidi nüüd rahu wasta wõtma, mis Preis tale ette dikteeris.

Preisi-maa sai suure hulga maid juure, ja Austria ei tohtin'd enam ühtigi temale ütelda, sest et ta jo ära-wõidetud oli. Nüüd tõusis Preisi saatmise al „Põhja Saksa riigikogu“ jalale, kelle alustamine, nagu nägime, aastal 1849 mitte korda ei läinud, sest et Austria sinna wahale oli tulnud.

Sest ajast saadik sai Preisi=riik üheks neist wägewamatest Saksa-maal ja jäi ka seks.

Bahameel Roomas ja Pariisis.

Rusgilgi ei teinud Preisi wägewamaks= ja Haabsburgi maja nõrgemaks=jaamine enam pääwalu, kui Roomas ja Pariisis. Mikspärast, see on väga hõlpus äramõista: Watikani ikkajanutawatele warandusekambritele tuli enne Saksa-maalt hull raha sisse; kas see edaspidi ka nõnda oleks sündinud, kui Luteruse usku Preis ülemat wõimust üle terve Saksa-maa oma kätte oleks saanud? Wõtta näpust!

Teinepoolt jälle lootis Prantsus Saksa-maa küljest maakondasid omale saada; kas Preis seda oleks lubanud, kui wõimus tema käes oleks olnud? Ei kaugelgti!

Saksa-maa, mis Preisi-Austria sõja järele juba suuremast jaost ühendatud sai, kui pea oleks wõinud ta ennast koguni ühte lüüa ja Preissi omaks pääks teha ja — siis oleks Prantsus oma maade, kui ka wana papa Roomas raha-saamise lootust tükkis pidan'd pükstasku pistma.

Aga kui see nii oli, miks ei tõtnud Napoleon Austriale 1866. mitte appi, kui Preis wiimsele naha kallale tippus? Noh, ta ei arwan'd seda tarwis olema ja Austriat ilma abitagi Preisiga walmis saamad.

Preisi-maa aga oli oma 50 rahuaastat oma wäe kasvatamiseks ja kosutamiseks pruukinud, et hädaohtlikul tunnil walmis olla. Sest oleksiwad Preisi waenlased Daani sõja ajal küll pidan'd arusaama, kui nad wähe-ma uhkusega Preisi pääle oleksiwad waatnud.

Napoleoni silm waatas osawõtlikult Preisi-Austria sõja pääle. Tema nõu oli, Saksa-maa südames üht sõda põlema süüdata, nõnda et Sakslased Sakslasi oleksiwad mahanottinud ja nõrgaks teinud ja kui paras filmapilk käes, oleks Prantsus oma wäega sekka karanud ja ilma suure waewata maatiikid, kelle pääle ta himu käis, äranälbanud.

Waat see oli Napoleoni plaan ja see näitis tal terge olemat täita, kui Austria oleks Preisi ärawõitnud. Mis wõis teda enam ehmatada, kui Preisi wägi nagu wälk Wiini linna al seijis ja Austria pidi rahu paluma, mis Preisile, temaga ühendatud riikide ja terve Saksa-maale kosutaw oli. Prantsus wõis täie südame ja pifa ninaga tagajärel waadata.

Sõja müristus oli poliitika taewa korraga puhastan'd ja enam ja enam hakati äratundma — ka weikeste Preisi wihkajate riikide poolt, et Preisi wõit Saksa-maale mitte kahju ei wõi saata. Niisama aga oli ka filmnähtawal, et nüüd Prantsus mitte enam kauaks Põhja Saksa riigilogu wasta tegemataks ei jää ega wõi jääda, kui ta mitte kõik oma lootust ei tahtnud kaotada, waid et ta palju enam kõik oma rammu kokku saab wõtma,

Saksa-maad wana tiitelbusesse tagasti wijata. See kõik ei olnud Preisi-maal mitte teadmata ja seepärast walmistadi juba aegsaste uue werewalamise wasta, päälegi kui Prantsuse maal palju sõjawäe tarwis kuulutadi.

Mikspärast Prantsuse-maal sõja wasta walmistadi, kuulutasid säälased kirjad. Päälegi oli Prantsus, nagu ööbdakse, oma kohuseks teinud, Austriat Preisi wasta wälja ajada wiimsele kättemaksma, et ta esimest Sadoowa juures keretäie oli rookinud.

Siguse pärast oleks sest küllalt olema lugejale arusaamiseks, kuida lugu Prantsuse- ja Saksa-maa wahel seisis ja ma peaksin nüüd oma raamatu pääasja, see on mööbdaläinud Saksa-Prantsuse sõja juure oma jutustusega tulema; aga ma arwan, et see mitte liig ei ole, kui weel enne seda silma Preisi ja Prantsuse sõjawäe seisukorra ja iseäranis selle alusasja pääle wiskame, mikspärast Napoleon teisiti ei wõinud, waid pidi Preisiga sõda hakama.

Mis üks Prantslane Preisi ja Prantsuse sõjarammust arwab.

Et Prantslased oma keisert Napoleoni sõjale sundiswad, ei olnud temale sugugi meelewasta; aga siiski teadis ta enam, kui ülemeelsed sõja-hässitajad, et Preisi wasta mitte kerge ei saa sõdida olema. Seda oli ta ooberst baron von Stoffeli kirjadest teada saanud, kes Prantsuse militääri ametnik Berliinis oli, Napoleoni poole kõigest südamest hoidis ja üks terawmeelilik järelnõtteleja mees oli.

Tema — üks Prantslane, wanaste Saksa rahwa sugust — näitab Napoleonile wärwimatas seletuses Preisi sõjarammu ja paneb, nõnda kuida ta seda pika aja sees on tundma õppinud, Prantsuse ja Preisi olekut teine teise kõrwa. Need teatused leiti pärast Napoleoni paberite hulgast ja tehti awalikuks. Ma arwan, et

lugeja mitte ei saa pahaks panema, ega üleliiaks arwama, kui ma ka mõned kohad neist ülespanen, sest et see minu arwates Preisi ja Prantsuse sõjawäe ligemalt tundma õppimiseks tarwis lähäb.

Baron von Stoffel (räägi Stohwel) ütleb:

See ei ole mitte tõenäitlik, et Saksa üheduse pärast sõda Prantsuse ja Preisi wahel tõuseks, niikaua wähemalt mitte, kui Bismarck kogu-asju saadab. See iseäralik mees, üks tähelepanemiseväärt kuju kõigetäielikumast ühetasadusest intelligenzi ja tahtmisekindluse wahel, ei saa, seda wõib ilmatahkluseta öölda, kannatamata meelest mitte ühte wiga tegema. Ta teab wäga hästi, et aeg tema kõige kindlam abirohi on ja et ta ühes sõjas Prantsusega hõlpsalt oma tööd aastast 1866 wõiks ärahäwitada. Ühes kõnelemisses, mis mul temaga mõne aja eest oli, seletas ta mulle sissewaatlilike sõnadega põhja, mistpärast Preisi kohus on, ei sõda ülesäritada ega soowida ja lõpetas nende sõnadega: „Ilmasgi ei saa meie teile sõda seletama; teie (Prantsused) peate enne meie juure tulema ja püssi otja meile rinna pääle panema, siis“

„Nagu jo ütlesin, saab Preis kõikimoodi sõjatulemist keelda katsuma, kuida see aga tema auuga ühte sünnib. Ma tean wäga hästi, kui wäga see arwamine neist kõnedest teistmoodi on, mis wähaustawad mehed Prantsuse-maal räägiwad, mehed kes Preisi-maad sugugi ei tunne, oma himud ja soowimised rahwa omadele allalükkawad, ehk ka jõledaist kõnedest tõe-asjad teewad.

„Kui need mehed waewaiks wõtaksiwad Preisi-maad, waatama minna, külap nad siis teist laulu laulaksiwad. Mis ei ole kõik ööldud ja mis ei saa weel ööldama Preisi auuahnusest, ülemeelest ja kartusewäärt militäerlikudest walmistustest! —

„Kui palju mehi oleks kül Prantsuse-maalt 1866. aastal leitud, kes Saksa-maad püüdsiwad tundma õppida ehk Saksa asju läbiuurida? Kas ei olnud ja ep ole Keinijõgi praegugi meile Hiinamüüriks? Meie

kirjamehed aga, ajalehtnikud ehk muud, kes ise iialgi Saksa-maal pole olnud ega tema sündinud asju ega siseseadmisi studeerinud, kirjutavad ja räägivad aga ükssteise võidu üle kõige asjade, kellest nad ise vähä teadwad ja teewad endid rahwa õpetajaks, kes muidugi weel rumalam on kui nemad. Nad on muidugi Preisi militäärlikus tegevuses sõjariistused näinud, aga nad ei aimagi, et see tegevus juba kaua aega kestab ja et ta üksnes edendatud saab, nõnda võlida, rahwa eluga kitsalt koos seisab.

„Minus tösi on, et see tegevus suurema mõeduga edasi lähäb selle töö pärast, mis Preisi kohus teha on, kui ta need kolm omandadud maajago teiste sarnatseks teha tahab. Ma räägin end otsekohe wälja. Enne 1866. aastat ei teadnud Prantsuse rahwas midagi Preisi wäe korrapäralusest ja ilmatust militäärlikust kõrgemale tõusmisest, mis Preisi kuningas rahwale 1866. aasta ümber andis. Sõjawägi oli hästi seatud ja palju enamdadud, mis läbi Preisi, pärast üleülitse teenimise siseseadmisi, 600,000 meest päris soldatid sai; kommissionide alalised tööd, aastalikul suurel manöövrid (sõjapiduproovid), abiwäe ja maawäe utshitamised, ühe sõnaga: üks ilmatu militäärlik tõus — eks see kõik olnud Prantsuse-maal tundmata?“

Kui baron Stoffel ülesnäitnud, et Preisi-maal Prantsuse waenlikud wihamõtted kül teada on, ütleb ta edasi:

„Ma ei wõi mitte imekspanna, kui seda arwamist siin nii mitmest jaotud näen, ja nagu iga inime, kes oma isamaad armastab, wöin ma eneste tulewate waenlaste terawnägemise üle üksnes furb olla.“

„Preis, ütlesin ma, tunneb ennast fututud olemad, ühte ülesandi täita, nimelt: Saksa-maad ühendada, ja tal on kindel nõu ja tahtmine, seda tõeste teha ja fordasaata. Pääleselle teab Preis, et Prantsuse-maa seda ettewõtmisi mitte külmalt päält ei waata, et tema wöidud aastal 1866 tema wana waenlase ells külge

olivad puudutan'd ja et wastastikku umbusaldus juba nii kõrgesse on tõusnud, et murd ka kõige wähemast wahejuhtumisest wõib tulla. Ja et see rahwas tõelik ja walwas on, kannab ta hoolfaste muret, et mitte äkitselt tema pääle ei tulda, just nii, nagu ta walmis oleks, wõitlust kõige oma jõuga wastawõtta.

„Sest ep see militäärliku tegewuse suurendus terwes Preisi-maal tuleb; sest tuleb ka see rut, oma kolme uut wäekorpust ühes Saksi-wäega nii ruttu kui wõimalik, teiste wäejagude sarnatseks teha, neid oma sisseseadust, oma reeglementa, oma sõjariistu tundma õpetades; sest tulewad need suured rahakulutused, need igamoodi parandused, sest Preisi-maa on Austria sõjas palju targemaks saanud ja see on see wili; sest tulewad need paljumaaksjad ja mitmesugused katsed; sest tulewad wiimaks need suured kulud ja tähtlikud püüdmised, omale merewäge sigitada.

„Ühe sõnaga: meie sõda ei saaks Preisi-maal mitte uus asi olema. Tema militäärlik kordaseadmine, mis läbi tal wõimalik on, mitu sõjawäge igaiüks 100,000 meest suur, 20 kuni 25 päawa sees meie rajadele talitseda, tema walitsuse walwsus, mis tema asju talitab ja juhatab, päaleselle see aimamine, et tal Prantsuse-riigiga üksford üks suur sõda ja wõitlemine eesfeisab, kõik näitab üles, et meie teda sel tunnil, millal see kardetaw filmapill kätte jõuab, täieste ettewalmistatud leiame.

„Kas Prantsuse-maa niisugustes tähtsais ümberseisustes ka sedasama terawat meelt ülesnäitab?“ „Paraku: ei!“ ja kurb on küll, seda tunnistada. Üksigi ei wõi ütelda, millal see õnnetusetooja pimedus, kellega Prantsuse-maa löödud on, otsa löpeb. „Tah, üks hirmus sõda kuulutab end ette ja ähwardab ühel ehk teisel pääwal päälehakata; meie kõige kardetawam waenlane näab seda ette; ta ootab wõitluse filmapillu, ehk küll ta teda ei soowi; ta on walmis teda oma terve meeste hulgaga, see on ühe millioni kõige paremini õpetatud ja organiseeritud sõjahimulikude soldatitega, mähärdusi wähä leida,

koolideks saanud. Kihwt tungib tilk tilga järele sügawamasse rumala, ülespuhutud ja äratõmpin'd seltskonna tööriistade sisse, kellel õpetust ja kindlust puudub wanu kaswatuse-majasid ümbermuuta ja nende assemele uusi alustada, mis rüüdsse moodis-aja waimu järele oleksiwad ja kellel jõudu oleks, rahwast harida ja komblikult parandada.

„Koolisundmuse seadus on Preisi-maal juba enam kui kolmekümne aasta eest walitsemas, ja wõiks küll öölda: juba Priidif Suure ajast wastawõetud; ka on Preisi rahwas kõige enam üles-selgendadud rahwas Euroopas seepoolest, et sääl kooliõpetus kõifide seisustes laiale laotadud on. Poola prowintsid üksi elamad weel, kui teiste pääle waatame, wähemas koolituses *) Prantsuse-maal, kus kõit, mis teistest maadest tuleb, nii alwaks peetakse, ei teata sest ilmatust waimlikust tööst midagi, kelle wäli Põhja-Saksa-maa on. Rahwakoolisid on ülepalju olemas, ja kuni Prantsuse-maal waimuliku tegewuse pääkohad üksi suurdes linnades leida on, on Saksa-maal niisugusid kohte igalpool leida ja neid üles-lugeda, peaksite palju linnasid kolmandast ja neljandast rangist üleswõtma. Ma ei taha mitte kõrge waimu-harituse kosust rääkida, mis sõjawäele sest tuleb kui terve rahwas koolitud on. Aga eks see ole imelik, et Prantsuse-maal üles-selgendadud mehed ka wähema kooliõpetuse wasta seisiwad? Kas see 'pole salgamine, et kaswata-mine ja õppus inimese kõlbdust edendawad ja tema aru kõrgemate mõtetega oma enese wäärtolemisest täidawad? Need mehed tõendawad julgeste, et üks sõjawägi koolitamataid soldatib, kes aga sõjapidamises harjunud on, ühe teise wäe suureste koolitadud mehi, kes sõja tarwis mitte harjutadud 'pole, saaks mahalööma. Hää küll,

*) Muidugi ei pea siin äraannustama öölda, et Preisi kooliõpetus tarretanud regulatiivi (kooliseaduse) ikke al wiimse 20 aasta sees minister v. Mühléri al enam tagasi kui edasi on läinud ja kängu jäänud. Aga see wiga on juba äratuntud ja nüüdsse uue ministri al saab asi wistist paremine minema.

küsin ma, misjugune kindral saaks ühe silmapilgu kaht-
 lema, kui tal faks sõjawäge, mõlemad 100,000 meest
 suureb, ees walida oleks, kelle teenimise aeg ja muud
 olemised ühesugused oleksiwad, aga ühes wäes üfki
 politehniku koolilised, teises koolitamata talumehed ole-
 siwad, kumba ta wõtaks? Kui ta juba seda saaks leidma,
 kumb neist kergem wäljaõpetada oleks, siis ei saaks
 walimine mitte kahtlane olema. Enam aga peab selle
 pääle waatama, et kombliku elu poolest esimene teisest
 kümme korda kaugemal oleks. Ja sellepärast tahan siin
 korrata, mis mulle Augustikuul aastal 1866 Böömi-
 maal Preisi ohwitserid jutustasiwad. Ühked oma wõit-
 miste pääle, ütlesiwad nad, et see üfki nende soldatite
 waimu ja mõistuse enamusest tulla. „Kui esimeste
 lahingite järel,“ rääk'siwad nad, „meie soldatid esimest
 korda Austria wangidega wastastikku seisiwad, neid ligi-
 dalt nägiwad ja nendest midagi küsisiwad, kellest mõned
 mitte oma parema ja pahema käre wahel wahet ei teadnud,
 ei olnud Preislastest ühtegi, kes, ennast nendega kõrwu
 pannes, mitte nagu mõneks ülemaks loomaks ei oleks
 pidanud ja see arusaamine andis kahekorrdset jõudu.“

Pärast seda kui Stoffel seepääle Preislaste kohusje-
 kundmiste ettetõstnud, mis, nagu ta ütleb, kõikides selts-
 konna klassides imekspanemise wäärt kõrge graadini olla
 tõusnud, lähäb ta materielli mõõdasolemisesse üle: ta
 räägib kompaniidest, haige hoolekandjast, raudteedest,
 telegraafidest j. n. e., näitab siis püüdmist ja hoolt,
 kellega soldatid märkilaskmises õpetatud saawad, toetab
 end selle mõtte wasta, et 1866 aasta sõjas Austria
 artilleria (s. o. suuretüki-wägi) Preisi omast mööda olnud
 ja ütleb, et Prantsuse artilleria märkitrehwamises, ruttu-
 laskmises ja kuuli kaugele-minemises end Preisi omaga
 mitte ei tohtida mõeta. Iseäranis pitkalt ja laialt
 räägib ta Preisi kindralstaabist, selle korrasolemisest ja
 juhatamisest kindral von Moltke läbi.

Ta lõpetab nende sõnadega:

„Kui mitu tõeasja wõiksin siin nimetada, et ohwit-

serid, kellest niikõige suur kindralstaab *) kui ka üksikute väe-korpuste kindralstaabid kokku on pandud, kõigetublimad proovid õigest mõistmisest ja sõja asjade äraarvamiseft, nii kui ka tuliseft püüdmiseft on ülesnäitnud! Ilma kindral von Moltkest rääkimata, misfugune kommandaja kindral ei peaks end õnnelikuks, kindralit Voigt-Nhetzi ehk Blumenthali kindralstaabi päämeheks saada, mõlemad targa aru ja laia tundmistega ohvitserid, kes sõjas 1866, üks esimese ja teine teise väe pääl olivad. Ja misfugused kallid omadused ja tundmised on kindralstaabi ohvitseridel, ooberstitel, majoritel, päämeestel, kes nende käsu al olivad! Ma ei tunne ühteainustgi, keda iga kindral häälelele sõjas ei oleks võin'd pruukida. Misfugust kindlust ja kartusetust annavad ühe kommandajale kindralile kindralstaabid, mis nii harituseft, õpetadud ja kohust täita püüdwateft ohvitserideft on kokkupandud!

„Ma tean seda liiafs kindlast, et ma weel ükskord ei peaks üttema: „Hoidgem endid Preisi kindralstaabi eest!“

Miks pidi Napoleon sõda hakkama.

Ülemal seisaw sissetungiw manitsus Preisi eest hoida, kes kül rahu soovida, aga kellel siiski jõudu olla, ühte sõda, mis tale wägise saaks pääle punnitub, suure rammuga sõdida, pani Napoleonit muidugi mõtlema. Seda näitab tema wiivitamine, ehk kül suur hull tagasihutajaid teda juba ennemalt sõjale ässitas. Üksnes ettevalmistamises ja rüüstamises näitis ta püüdmist üles. Ta soovis sõda, nagu tema tagasihutajadgi, aga ta ei olnud sellepoolest nendega ühes nõuus, kui nemad tahtfiwad, et ta warfi ühe nime al mõeka oleks tõmbanud,

*) Kindralstaab tähendab kõiki ohvitserisid ja muid päämehi ühe kindrali al. Pääleselle nimetaks selle nimega ülesüüsa kõiki sõjawäe ülemaid ja juhatajaid ühes riigis.

tema nõu oli aga, pärastpoole üht niisugust alus-asja võhida, kelle nime al sõda oleks võin'd hakata.

Nüüd aga tulivad mitmesugused muud ümberseisud Napoleoni nõule risti ette. Pariislaste meelde tuli jälle korraga see taltstimata waim ja muutmise himustus, nagu see juba mitu ja mitu korda Prantsuse rahwa juures on näha olnud. Kas seda võib imekspanna ühe rahwa juures, kes harjunud poliitika tegusid tegema, pool-joobnult? Kas Napoleoni presidendiks walimine muud oli, kui pool-joobnult tehtud poliitika tegu? Mimi „Napoleon I.“ osawatest sobitajatest nimetatud ja käima pandud oli seda teinud. Sai ülesäratatud kõik, mis rahwa edemust äratas ja meelitas. „Ühe Napoleoni ees on terve Eüroopa wärisenud, walime nüüd jälle ühe teise Napoleoni, et maailm uueste näha saaks, et Prantsusemaal alles „suur rahwas“ elab,“ nõnda ütlesiwad Prantslased.

Muidugi ei olnud ka mõistlikuisi meestest just puudu, kes selle wasta seisiwad, aga nende hulk oli siiski liig wähane. Ma ujun, et Prantslased igauhele, kes neid seda suu sisse oleks hakand keelama, wölnud oleksiwad: „Dhoo, meil oleks julgust küllalt, ka Beltsebubi ennast riigiwalitsuse pääks teha, kui meil sellega lootust oleks, niipalju eht weel enam kuuldust ja saaki wõita, kui meil Napoleoni I. al oli.“

Nõnda sai Napoleon wabadriigi presidendiks. Aga kas sest tale küllalt oli? Suba jo! Napoleon, kes wabadriigi seisamise eest pidi hoolt kandma, himustas keisri krooni pähä. Ei läinud kaua aega mööda, ja ta sai oma tahtmist; mis tema sest küsis, et tuhandete weri seda kätte saades oli woolanud.

Prantslased oliwad keisri saanud, kes neid wäärt oli, ja kui nüüd ka üks Hispaania preili Eügeenia weremehele Napoleonile abieluks oli kät annud, läks häbemata walekuulutus Pariisist wälja, et nüüd Napoleone, kui ka terve Prantsuse riigi õn jädawalt õitsema hakanud ja et Napoleon kõik ühes rahwaga lubas kanda.

„Reisiriik on rahu!“ kõlas Napoleoni kõrge töötus läbi Prantsuse-maa ja mitmete õiglaste ja rahuarmastajate südamed tuskusiwad röömsaste seda kuulutust lugedes, lootes, ehk nüüd tuleb rahuaeg, mis nii kaua oleme ootnud. Pea küll pidiwad nad teistmoodi õpetadud saama; sest kui kaua Napoleoni rahupidamine kestis, näitwad meile Krimmi-, Austria- ja Itaalia-sõda selgeste. Siin ei ole koht, neist sõdadest pikemalt jutustada, waib nimetame aga, et esimesed sõjad temale enam kasu kui kahju töiwad rahwa silma ees: ta oli jo wõitnud ja sest oli auupüüdjale Prantsuse rahwale küllalt meelitamiseks ja kutistamiseks. Rõõmuga ootiswad nad seda õnneliku ja kuulust aega tagasi, mis neil Napoleon I. al oli olnud. Aga pärast kui Prantsuse wägi pika ninaga Mehhiko-maalst pidi tagasi tulema ja mis weel hullem oli, kui Prantsuse-maa, kes kõige esimene riik maailmas pidi olema, kannatlikult pidi püüdnud waatama, kuida Preis, ilma tema käest luba palumata, Austriat rookis, ja Napoleon sinna midagi ei wõin'd parata, sai ta rahwa silma ees ikka enam halwemaks ja iseäranis enampool Pariislast ei arwanud teda sellele auu ja ameti wäärt olema, mis ta kätte oli saanud. Priiriiklik wähamus oli teda jo ammugi wihkanud. Selle juure seltsisiwad endid nüüd need, kes tema trooni pääle saamisega Napoleoni I. aega tagasi oliwad ootnud, aga endid nüüd omas ootuses pettetud nägivad ja sellega kaswis Napoleoni waenlaste hulk püüdnud püüdnud pidamata suuremaks.

Aga hää küll, küsime meie, kas siis Prantsuse-maa Napoleoni I. al tõeste nii õnnelik oli olnud? Tõepoolest mitte. Napoleon I. oli suur, wägew ja tark mees ja temal oleks wõimalik olnud, Prantsuse rahwast kõrgema auu sisse tõsta, kui kellegil teisel, aga et see mitte ei sündinud, tuli tema täitmatast maade ja walitsuse ahnusest. Ja selle eest oli hoolt kantud, et suurem hulk Prantslast Napoleoni I. lugu ei tunnud ega tundma ei saanud, nii kui ta vieti oli olnud. Ruskil maal ei sallita nii palju walet sündinud asjade üles-

kirjutamises kui Prantsuse-maal. Prantsuse riik Napoleoni I. al ei olnud muud midagi kui röövliriik, mis teisi riika, kellega temal ühtigi tegemist ei oleks pidan'd olema, omas seefordses wägewuses oma sisse neelas. Aga Prantsuse-maal oli kõigest sest üks ilus waleenemuisne jut tehtud, nagu oleks see kõik Prantsuse rahwale suureks auuks olnud, niipalju teisi maid ärawõita ja oma wägewust sellega ülesnäidata. Aga seda tehti sellepärast, et see rahwa mokka järel oli ja auuotsiwa edema Prantsuse rahwa kõrwad sügelesiwad niisuguste wõidufõnumite järel.

Napoleoni I. tegude järele mõedeti nüüd Napoleoni III. tegusid. Aga selle juures ei wõin'd see teisiti tulla, et tema wiitutus Preisi karmu finni hakata, ühele argpüksus, teisele jälle äraandmine näitis olema. Baron Stoffel oli teda Preisi wäe ja wõimusega tutwaks teinud, aga Napoleon ei tohtinud neid kirju, kui ta rahwast mitte kõige hullemine ei tahtnud wihastada, mitte trüki läbi awalikufski teha, jah, ta ei tohtind kõigewähemaltgi niisatada, et ta üks silmapilk Prantsuse wõidusaamise pärast kahewahel oleks.

Noh, olgu nüüd kuda ta oli, aga niipalju on tõst, liikumine rahwa seas tõusis kord korralt ifka enam ja enam nähtawale ja Napoleonil hakas juba wesi ahju tungima. Mis oli teha, mis nõuiks wõtta?

Igakuks teab, et haritud rahwa juures raamatud ja kirjad, iseäranis zeitungid kõigeeenam wõiwad teha ja mõjuda rahwa pääle. Enam ehk vähem selgeste oli see soowimine Prantsusemaal awalikufski tõusnud: „Meie tahame priidust omal maal ehk — sõda Preisiga!“

Nüüd sai Napoleoni käskjalgade läbi kõigele rahwale kuulutatud, Prantslased olla ülesnäitnud, et nad suurema poliitika priiduse wäärt olla, sellepärast stis ta walitseja tarkuse läbi kindla aluse pääle alustatud poliitika suurema priiduse lubamise läbi kroonitud pidada saama.

Et rahwast uskma teha, et see mitte tühi töotus ei ole, saidwad pressi ohjad warssi lödwale lastud*). Mõnigi Napoleoni auustaja wõis pään wängutades öölda: „Nüüd seisstu meile taewas abiks, sest tõeste saab nüüd üks upputus roojawet pressi läbi ülestuléma!“ Mehed, kes Napoleoni poolt kõigest wäest seisiwad, oskasiwad aga seda kõik palju paremine tähendada. Mida hullu- mini nüüd wallale lastud press möllas, seda enam arwasiwad nad, et Napoleon, kui ta seda nii wagaselt lastis sündida, see juures sügawast tarkusest saaks juha- tadud. Ehitaks, ütlesiwad nad, saada riigiümbertõukamise aur seeläbi, et tale nüüd wäljaminemise hauk pressi läbi olla lahtitehtud, äraaurama, teiseks panna see asi paremat rahwa jagu, kes juba lossi olla jäänud, natuke mõtlema, wiimaks anda Napoleon tulipäadele selle pääle-hakatud tüli läbi priiuse mõedu pärast, mis maale pidada antud saama, natuke talitust ehk ajawiitu ja wõita selle läbi aega. Torm saada end wiimaks wälja- löötsuma ja keiser oma wõimust uueste finnitama. Wiimastel ütlejatel oli õigus, muudwiisi see jo ei wõin'd olla. Napoleoni nõu oli oma nõdrust tundes, sõja eest Preisiga end hoida ja olli selletarwis muidugi teada hädasohtliku teed wõtnud, nimelt: pressi teha lasta, mis tahte.

Siin wahel aga tuletan oma lugejatele meelde, et kui Prantsuse rahwast räägime, kes riigi asjus Napoleoni poolt ehk tema wasta oli, see üksi koolitatud ja haritud rahwast sünnib, kes enamaste linnades elawad. Talu- rahwas Prantsuse-maal oliwad weel liiaiks rumalad ja

*) Kõik trükitud raamatud peawad, enne kui nad trükitud saawad, zensuri läbi järele waadatud saama ja sel kombel wast antasse neid pressi (s. o. trüki) alla. Sellepärast kui siin pressi lödwale-lastmisest räägitakse, siis tähendab see niipalju kui, et neil luba oli kirjutada ja trüfida mis taheti, ilma et nad riigi poolest midagi oleks kartnud. Eõna press tähendab ka terret kirjawara, mis trüki läbi wäljalaotakse, kas raama- tutes ehk ajalehtedes.

toolimatad, niisugustes poliitika asjus ligirääkida ehk midagi sest arvatagi. Suurem osa ei mõista raamatudgi lugeda ja lastsiwad sellepärast oma meelt sinna poole pöörda, kuhu nende katoliku paatrid woi papid tahtsiwad. Need aga wedasiwad Napoleoni isääranis Gügeenia ikkes, ja sest ep see tuli, et kõik talurahwas Napoleoni poolt oli, ehk kül see neile kaunis raske ikke sarwi oli sidunud.

Aga jutustagem nüüd jälle edasi! — Nagu ööldud, pressile oli täieline oma woli antud. Aga mis tuli sest wälja? Nüüd saiwad õpetused rahwa hulka laotud kelle maksmaks tegemise juures kõik osawõtmine, üksmeel, muidugi teada ka kõik kombliku elu käsud jalgega tallati. Keegi kõrgema ametiga inimene ei olnud läbihaugutuse ja laimamise eest warjul, kas ta seda teeninud oli ehk mitte. Isääranis jõukas kodanikuseits sai kommunistidest, see on niisugustest meestest, kes kõikidele ühe palju wara tahawad jagada, wäga kardetawalt ähwardadud, kes rahwast jõukate wasta ülesässitasiwad.

Napoleon aga lootis, et selle korratuma oleku ots pidi see olema, et jõukamad rahwakklassid sellest soowimisest „poliitliku hoonet priimeeleliste käskude läbi kroonida“ järele jätaiks ja waremalt ehk hiljemalt jälle igaüks, et walitsuse ohje pingumale saaks tõmmatud, sest et see jo igaühe silma ees olla, et rahwas suuremaks priiusiks mitte kõlbaw ei ole.

Ma ütlesin enne, et Napoleon oma tahtmiste kättesaamiseks hädaohtliku teed oli wõtnud, selleläbi, et ta pressi täieste priiks lastis. Jah, hädaohtlik oli see tee tõeste, sest ka tema ise ja ta keiserlik perekond ei jään'd wallale peasnud pressi noolidest puutumata. Ta sai laimatud ja mahatehtud kõige rahwa silma ees ja pidi seda kõik ärakannatama. Kes tegi? See tegi! Muidugi ei olnud ta seda just mitte arwanud, et see lugu nii pidi tulema, waid palju enam oli ta lootnud, et selgeid kiitusi temale pidi toodama tema helduse eest. Üks neist kõige pahematest tema pahade wastaste seas

oli Rosbfoor*), kes oma ajalehega „Latern“ kõige libedamad noolid tema pääle laskis ja omas laimamistes keisri maja wasta eht kuradiliku meisterdust ülesnäitis.

Wiimaks nägi Napoleon ära, et tema petu-politika seekord soowitud kasu mitte ei saa tooma. Kõik abid ja nõuud olivad jo nurja läinud. Wiimne katse, jõukamais rahwakklassides enesest hääd mõtet teha, ei oln'd ka midagi mõjun'd. Sellewasta aga langes suurem hull kõik tema pääwastase Rosbfoori poole ja juba ta enese ümber ei usaldan'd teda palju suuri mehi enam. Nõnda jäi Napoleon ilka enam kimpu ja ei olnud enam kaugel, auujärge ja keisrikrooni, mis ta muidugi ülekohтусel wiisil oli saanud, jälle kaotada. Allakirjutus, mis tema walitsust mõne aasta eest hääks siitis ei pidan'd ka suuremat wasta ja hädaoht oli suur ja läks pääw pääwalt suuremaks. Üks ainus asi wõis weel Napoleoni troonile kinnitust anda ja see oli — sõda ammugi tema wõitude pärast wihatud Preisigo, et wiimne mitte, mis jo koguni hul oleks olnud, terwet Saksamaad üheks ei ühendaks ja — mis ka aimati, kõige Saksa-maa pääks ei tõuseks.

Kui Napoleon oleks Preisi nii ärawõitnud, nagu Preis wiimses sõjas teda, siis oleks auuabned Prantslased sellega rahul olnud ja tema oleks tõeste walitsema jäänud. Keiserina Gügeenia, tema proua, wihkas Preismaad juba ammugi ewangeliumi-usu pärast, mis sääl maal walitses. Oh kui seda fetseririiki rusuks wõiks lüüa! Kuda saakswad siis Ultramontaanlased uueste Napoleoni trooni ümber kokkujookema! Tõeste, siis ei saaks see mitte puuduma, et Napoleon ja Gügeenia nagu pühad saakswad auustatud ja et Napoleoni trooni kindluse eest pihitool põliselt saaks muretsema. Gügeenia himu hakas põlema sõja järel, temast ep see tuli, et Prantsuse ajalehed weel tulisemalt sõda igatsesiwad ja Napoleon, kelle pääle nüüd kõigilt poolt tungiti, wõttis wiimaks ette, seda hädaohtliku teed käima hakata, sest et selle läbi

*) Prantsuse keeli kirjutud: Rochefort (räägi Rosbwhoor).

ometi veel näis võimalik olema, oma wanuwat trooni finnitada, mis ta jo muidu oleks kaotanud. Nüüd jäi aga veel ootuse pääle, mil niisugune „wabejuhtumine“ sünnib, kelle nimel werine mäng wõis algada. Et ta seda kaudu ei pruuginud wadata, on igal ühel tuttam.

Sest olgu lugejale arusaamiseks ja sissejuhatuseks küllalt. Nüüd hakame oma raamatu päris asjast kõnelema, see on Saksja-Prantsuse sõjast.

Sõja alusasi ja seletus.

„Mitgil ajal ei olnud rahu ülespidamine nii finnitatud kui nüüd. Ruhu iial silmad pöörame, ei wõi kusgilt ühte küsimist ülesleida, mis sees hädaoht wõiks peita; igal pool on kabinetid arusaanud, et lepingute auuseespidamine iga mehe pääle tungib, seda nimelt aga nende kahe lepingu poolest, kelle pääl Eüroopa rahu seisab: Pariisi leping aastast 1856, mis orientile*) ja Praagi leping aastast 1866, mis Saksja-maale rahu finnitab.“

Nõnda rääkis Prantsuse minister Dlliwjee**) käsuandjas korpuses***) 30. Juunil 1870. Need sõnad olen sellepärast seie ülesse pannud, et näha, kui wagane ja pilweta seekord poliitika taewas oli. Kuskil ei olnud ühte märki, mis rahutust weel wähem sõda oleks wõinud tähendada. Preisi riigisekretär von Thiele Berliinis olla rõõmsa meelega bölnud, et poliitika meeste hulgas igal pool sügaw rahu walitseda ja sellepärast ka kõik wäljamaalsed ametnikud Berliinist ära olla läinud ja ka tema loota oma wiisi järele Marienbadi terwisewet pruukima minna. Londonist kirjutadi, et niisugust wagust poliitika seismist arwa ettetulema.

*) Orient tähendab: Hommiku-maa.

**) Prantsuse keeli kirjutatud: Dllivier.

***), Käsuandjaks korpusets nimetasse siin kõiki riigi kõige ülemaid mehi, kelle käes wõimus on kästusid ja seadusid anda.

Ühes poliitika meestega läksivad ka jõukamad kodanikud linnadest jalutuste käigule — kas terwisewee paikadesse, mere äärde ehk mägede pääle, kuhu kellegil lust oli.

Kuulus Gmsi terwiseweepeak kogus aeg-ajalt wõeraid täis, kes kuulsate hallikate terweks tegewat märga tahtsivad pruufida. Nende wõeraste hulgas oli ka wana halli pääga 73 aastane Preisi kuningas Willem, kes iga aasta siin mõne nädali terwisewet pruufimas ja riigivalitsuse tööst wäljapuhkamas käib, ehk kül ta ka siingi weel mitu tundi walitsuse asju talitab. — Gmsi rahwas rõõmustawad igakord tema tulemise üle. Koh! kus ta jääb! Kui niisugune wõeras end kuzgil näitab, eks see ärata jo tähelepanemist, iseäranis aga kui ta nii lahke on ja igauhuga räägib ega ennast uhkeks ei pea, ka uhkemiini riides ei ole kui teised herrad.

Ka Gmsi lastele on ta üks armas wõeras ja mitugi korda tuleb ette, kui ta jalutamas käib, et mõni neist ta wasta jookseb ja ta käest kinni hakkab, ehk kül mamma kodus seda ärakeelos. Kuningas aga annab lahkel näol naeratahes weifsele kät ja ei pane lapse julgust sugugi pahaks.

Suure häameelega jutustawad Saksamaa zeitungid, kuba seekord weike poisike kuningas wasta jooksis ja ta põlwe ümbert kinni hakkates hüüdis: „Oled sina siis tõeste see kuningas Willem?“ — „Jah, ma arwan kül, weike mees,“ oli kuningas lahke wastus, „aga kes sa ise oled ja mis sa wiimaks tahad ka saada?“ — „Minu nimi on ka Willem ja ma tahan ka soldatiks saada, kui ma suureks kaswan,“ hüüdis laps rõõmsail silmil; „aga kas tead, kuningas Willem, ma tahan niisuguseks saada nagu need sääl punaste käikste äärde ja walge juletutuga otsa ees, et mo munder ka kena wäljanäeb.“ — „Sumal õnnistagu sind, mo pois,“ ütles nüüd kuningas kät lapse pähä pannes, „kui sa suur oled, siis ütle mo poja Britsule, et sina nende soldatite hulka tahad saada, kellel punased käikste ääred ja walged suled otsa ees on, ütle et wana kuningas sulle seda on lubanud.“ Suure rõõmuga jooksis nüüd poisike seda

mammale rääkima, kes küll pojakese julguse üle natuke nurises, aga siiski ise südames rõõmus oli. Nõnda lahkesti elas Preisi kuningas Gmsis, nagu isa laste kõrvas; 1870 aga ei kestnud see rahuline elu mitte kaua. Nagu waata. v pääwapaiste ja wagane ilm piksemüris- tamist toob, nii näis ka nüüd poliitikaga lugu olema. Mida wagasem poliitika ilm näitis olema, seda werisem pidi pärast sõda tulema.

Hispaania-maal, nagu tuttam, ei olnud seekord kuningat. Kuningana Isabella, kes sääl oli walitsenud, oli auujärjelt mahalükatud saanud. Nüüd otsiti walitsuse poolest igal pool ühte sündsat würsti poega, kes Hispaania krooni ja trooni wastawõtaks. Juba mitmege pääle oli arwatud ja kaalutud, aga ifka ei leitud õiget. Ühel oli üks teisel teine wiga ja kui ka mõni oleks wastawõetud, põlgas see jälle seda omalt poolt ära. Miisparast? — Noh, jo tal wist ifka ka oma põhi oli, aga siin ei ole koht, selle üle laiemalt arutada, aga nii palju peab üttema: Kuninga-troonil ei ole ka just mitte kerge istuda; seda on kuningas Amadeo, kes pärast Hispaania troonile tõsteti, enam kui üksford tunda saan'd. Aga edasi!

Kui kaua aega juba ilmasjata oli otsitud, langes Hispaania ministeeriumi walimine wiimaks ühe Hoohe- zolleri printsi pääle ja riigimarschal Prim saatis Preisi- maale nimetadud printsi juurde omad kästjalad, kes temale Hispaania trooni ja krooni pakkusiwad. Prints Leopold von Hoohe-zollern wõttis pakkumise wasta ja lubas Hispaania krooni oma pähä wõtta.

Nagu teada, on praegune Preisi kuningas Hoohe- zolleri sugust ja selleparast prints Leopoldiga sugulane, ehk küll kaunis kaugel.

Miipea aga kui Napoleon seda kuulda sai, ehmatas ta üpris wäga ära ja — kõik Pariis temaga. „Kas see pole hul! Prints, kes Preisiga sugulane, peab meie selja taha Hispaania auujärjele saama! Kus ja selle mõttega lähäd! Preislane on jo muidugi liig wägew

ja selle wend, keda nüüd Hispaania tooli pääle tahetaks panna, on Rumäänia würst. Kas 'pole asi käest ära! Suhtub meil Preisiga midagi nääklemist olema, siis oleks Hispaania sedamaid meie kullal ja meie kabe tule wahel! Seda ei wõi meie sugugi sallida! Urwata nõnda räägiti Prantsuse-maal. Ja sellepärast tuli esmaspäew 4. Juulil Prantsuse talituste kandja Lõ Schuur *) wäljaspidise ametisse ja kuulutas sääl, et prints Hoohenzolleri Hispaania krooni wastawõtmine Pariisis „piinliku waotust“ olla teinud.

Riigisekretär Thiele wastas, et see asi Preisi riigist koguni kaugele seista ja et sääl ka sellel omalt poolt ühtigi sinna juure 'pole rääkida, ega sellega tegemist teha.

Riipalju kui meiesugused niisugustest asjust arusaamad, peame ütleva, et meie ei mõista, mis see Preisi riigile korda läks, kui Hispaania rahwas omale kuningaga walis, kes oma waimu, häätahtmise ja ka rikkuse pärast kuulus oli. Ta oli küll Preisi kuningaga sugulane, ja kui sellel kui perekonna ülemal pääl ka wõimalik oleks olnud, printsi Hispaania kuningaks saamast, keelba, aga poliitika poolest ei olnud tal mitte seda tarwis teha. Preisi riigil aga ei olnud sellega ühtigi tegemist, ja Prantsuse riigil weel vähem; sellepärast ei olnud wiimisel ka kõige vähemat õigust, ennast Hispaania kuningaga walimise sekka segada, ja mis wõis Napoleonil selle wasta ütlemist olla, sest et Hoohenzolleri prints temaga teiselt poolt sugulane oli, päälegi weel ligemalt kui Preisi kuningaga.

Saksa-maal pandi Hoohenzolleri printsi Hispaania krooni wastawõtmist üksi imeks, üksigi ei mõtlen'd selle pääle, et see asi üht sõda Prantsuse ja Preisi keskis saaks põlema sütitama.

Napoleonile oli aga nüüd see filmapiik tulnud, kusta, nagu ülemalt tundma õppisime, Preisiga wõis sarwed kokkulüüa, muidu oleks ta jo auujärje kaotand. Juba 6. Juulil paistis kõnest, mis hertsog Gramont **)

*) Prantsuse keeli kirjutatud: Le Sourd. **) Grammont.

pidas, wälja, et sõda nende nõuus kindel oli. Ta lõpetas nende sõnadega: „Prantsuse-maa ei saa seda mitte sallima, et üks wõeras riik (nimelt Preis) Prantsuse riigi auu ja kasule kahju saadab, selleläbi, et ta üht oma printsidest Karl V. trooni pääle paneb. — Meie loodame,“ ütles kõneleja ähwardawal wiisil edasi, „et see nii ei saa sündima ja usaldame see juures Saksa rahwa tarkuse ja Hispaania rahwa sõbruse pääle; kui see aga siiski teistki peaks tulema, siis saaksime, tugewad Teie toetuse läbi, mo Herrad, ja rahwa abiga oma kohust ilma kohkumata ja nõrkuseta täitma!“

Siin oli sõja seletus juba kaunis selge sõnaga wäljandadud. Meie arvates ei wõi küll rumalamat ja naeruwäärtsemat põhja ollagi ühe suure sõja põlema süütmiseks. Aga Prantsuse rahwaasemikud kiitsiwad seda suure suuga hääks ja laakutasiwad käsi häämeelega, et nüüd ehk ometi ükskord see aeg tuleb, kus Preisi rahwale wõiks kätte maksta, et ta Daani ja Austriat ilma Prantsuse käest luba küsimata oli julgen'd peksta. Wähä mehi oli weel Prantsuse ülemate hulgas, kes selle wasta seisiwad, nende seas iseäranis Krömjövö*), Glée-Bisoäng**), Emanuel Arago ja wana Tjäär***).

Ka Prantsuse rahwal ei olnud see enam teadmata, et walitsus sõda tahtis ja et ta juba ühte käändu selle hakkamiseks oli leidnud. Waewalt mõned hääled püüdisiwad teist weel rahule manitseda, kuni kaugelt suurem hulk ja sellega ühes enamiste kõik ajalehed sõda kisenDasiwad.

Korruga tuli aga Hispaania poolt sõnum, et Preisi walitsus ei ka Preisi kuningas ega grahw Bismarck mitte sugugi Hispaania kuninga walimise asjast osa ei olla wõtnud, ja et see asi ja sobitamine üksi prints Leopoldiga olla olnud.

Saksa-maal hakati nüüd lootma, et see seletus Pariisis rahutegewalt mõjuks; senikaua mõeldi ikka weel,

*) Prants. keeli kirjut.: Cremieu. **) Glais-Bejoin. ***) Thiers.

Prantsuse-maal eht mõiksid töeste mõned arvata, nagu oleks see Preisi kuningas ja Bismargi taht ja soow olemad, et üks Hoohezolleri ois Hispaania auujärjele saab. Seda mõtet puhusiwad zeitungid Prantsuse-maal töeste rahwa sekka. Aga niüüd teati selgeste, et see sedawiisi ei olnud ja ei wõin'dgi olla, sest et Preisi kuningas, kui ta Gmsis terwisewet pruukimas oli ja prints Leopoldi asjast kuulis, isegi seda lugu imeks pani.

Aga juba lähemates pääwades sai igauhele, kes nähä tahtis selgeks, et Pariisis üksi asja ja käändu oli otsitud, Preisiga platsi minna. Suba 8. Juulil kirjutas üks Prantsuse ajaleht (Pays) hoobeldes: Kaardiini ikke on walmis Preislastele; nad saawad endid selle alla paenutama ja ilma wõitlemiseta ärawõidetud ja sõjariistad neilt ärawõtetud saama, kui nad mitte ei julge üht wõitlust meiega hakata, selle ots mitte kahtlane ep ole. Meie sõjakisa on seni a'ani wastamata jään'd. Saksa Reini-jõe wastakõla on ärawaiken'd. Oleksiwad Preislastes meiega nii rääkinud, nagu meie nendega räägime, siis oleksime jo ammugi teel."

Sest oli selgeste nähä, et Prantsuse-maal töeste arwati, nagu poleks Preisi-maal jõudu ega julgust Prantsuse wasta wälja astuda ja nagu wõiks wiimne teisega teha, mis ta meelest hää on, ja ilma wasta-panemata teda riisuda ja jalge alla tallata. Ühel Saksa sõjasünduse kirjutajal oli üsna õigus, kui ta ütles: Sumal oli neid pimedusega löönud.

Preisi walitsusele ja ajalehtedele aga tuleb see auuks arvata, et nad kõigi Prantsuse lehtede äritamiste ja sõimamiste wasta nii wagaseks jäiwad, sest nad arwasiwad seda häbits, neile selsamal wiisil wastata, nagu neid Prantsuse poolt wäljakutsuti.

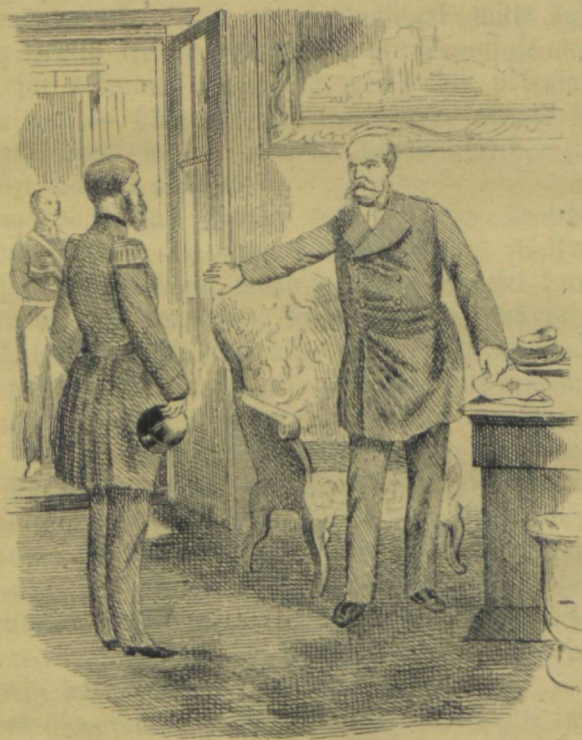
Prantsuse-maal sünnitas Hoohezolleri printsi Hispaania krooni asi ifka enam ja enam tuska. Wiimaks saadeti Pariisist grahw Benedettile, kes Prantsuse saadik Berliinis oli, käsku, et ta Gmsi pidi reissima ja kuningas Willemi käest nõudma, et see prints

Leopoldile Hispaania krooni wastawõtmist ärakeelaks. Grahw Benedetti sai 9. Juulil*) Gmjsi Preisi kuningaga ette lastud, kus ta seda nõudmist kuningaga ette pani. Nagu iseenesest mõista ei wõtnud kuningas seda nõudmist mitte wasta, waid kostis, et prints Leopold, kui täiealine mees ja ise oma peremees, ses asjas üksi oma tahtmise järele wõima teha ja et temal (kuningal) mitte õigust ep olla, printsi keelata. Kui see sõnum Prantsuse-maale jõudis, süttis Prantslaste wiha weel enam põlema ja kõik ajalehed — üksainuke äraarwatud — olivad täis ähwardusi Preisi wasta, seni kui Preisi ajalehed jälle auuwäärt waikust pidaswad.

Õsmaspäaw 11. Juulil katsus grahw Benedetti weel kord kuningat liigutada, ülemal nimetud nõudmist täita, sai aga sellesama wastuse, nagu esimesel korral. Pääle selle ütles kuningas, tema ei teada, kus prints Leopold, kes ühte reisi Alpi-mägedesse olla lubanud ette wõtta, praegu sel' filmapilgul olla. Awalik arwamine Saksa-maal hakas ikka liikuwamaks saama. Inglis-maal laideti Prantsuse walitsuse wäljakutsuwat tooni ja wõlbi, et kõik see segadus iisna ilmasjata Prantsuse kiusu läbi olla tulnud, mis ta õige oli, käidi aga selle pääle, et Inglis-maa end selle asja selka mitte ei pidan'd segama, loodeti aga siisgi, et see asi ilma werewalamiseta saaks möödaminema. Ka teised riigid olivad Inglis-maaga ühes meeles ja tunnistasiwad, et Prantsus ilma põhjata Preisi pääle käib.

Kõigt ähwarduste järele, mis Prantsuse poolt tulid, arwati Saksa-maal juba, et see teistwiisi ei wõi minna, kui et sõda peab tulema, kui äkitselt 12. Juuli kõikidele teised mõted pähä tõi. Prints Leopold ja tema isa olivad seie ajani päält waatnud, aga kui nad nägiwad, et see asi ähwardas pahaks minna, saatis wiimane

*) Kui ma siin kuupäawadest räägin, siis sünnib see üksi uue Gregorianuse kalendri järele, mis meie kalendrist 12 päawa ees on, nii et kui meil esimene kuu pääw, siis Saksamaal 13. 9. Juulil oli meil 27. Juuni.

Kuningas aga laskis saadikule oma abjudandi
läbi võluda, et tal temale midagi enam ep olla
ütelda.

nimetadud pääwal telegrammi Madridi linna, kus sees ta seletas, et ta, neid segadusi ja pahandusi nähes, mis tema poja Hispaania krooni wastawõtmine näitab sünnitama, seda lubamist oma poja nimel tagasi wõttab.

Kõik, kes üht sõda Prantsuse wasta mitte ei soowin'd, saiwad selle üle rõõmsaks ja arwati, et sõja hädaohht jo täieste möödas on, sest et jo nüüd enam asja ei olnud, mispärast sõda oleks wõin'd algada. Ka jo Pariisis arwati, et sõda enam karta 'pole ja minister Olliwjee ise seletas: „Meie ei tahtnud mitte, et prints Leopold pidi Hispaania kuningaks saama, nüüd on see lubamine tagasiwõetud ja see asi on möödas! Kõik ilu pidi uskma, et nüüd rahu külgepuutumata jääb.

Prints Leopoldi äravõldust andis kuningas Willem ise keskpädal 13. Juulil hommitu wara jalutuse käigu ajal grahw Benedettile lugeda; see sõnum, sest et kuninga enesele weel iseäraliku kirja printsi oma käest ei olnud tulnud, seisis ühe Kölni zeitungi priwaat-telegrammis, mis Sigmaringist, prints Leopoldi kodust oli tulnud. Sellega armas kuningas selle asja täieste lõpetadud olemad, kui äkitselt Benedetti, kes uusi sõnumid wahel ajal telegrahwiga Pariisist oli saanud, kuningalt nõudis, et see tõutaks, ilma sgi seda lubada, et prints Leopold Hispaania krooni wastawõttab, kui iialgi see soowimine Hispaania poolt uueste saaks awaldadud. See nõudmine on sellepärast iseäranis tähtjas, et selle pääle kõik see suur sõda põhjandab; aga kuningas lükkas teda seda kindlamalt tagasi, mida enam grahw selle pääle tungis. Benedetti aga ei olnud selle wastusega mitte rahul. Pärast lõunat lastis ta paluda, et ta weel üksford saaks kuninga ette lastud, oma nõudmist uuesti ettekandma. Kuningas aga lastis tale oma adjudandi läbi võluda, et tal temale midagi enam ep olla ütelda. (Waata pilt №. 1.) Kõik see lugu seisis juba selsamal õhtul ühe Berliini zeitungi telegrammis, kust teda kõik wõisid lugeda.

Et Preisi kuningas Prantsuse saadikut, kes tale enam sugugi rahu ei annud ja ilka jälle tema kulla pääle tuli oma nõudmisega, enam enese ette ei lasknud, ei pane meie mitte suuremat imeks; aga nii'p see Pariisis ei olnud, sest nii pea kui ülemine telegramm Berliini zeitungis, kus juhtumine kuninga ja grahwi wahel ülewal seisis, sääl tutwaks sai, kargatas Prantslaste suu sajatamist täis. „Waat', see on Bismargi märgitus, mis läbi ta Prantsuse maad tahab äritada!“ larmiti igal pool. Kõik see ei tähendanud mitte põrmu hääd ja Sassa=maal saadi aru, et Prantsusel muud lusti ei olnud, kui Preisiga ruskaid katsuda.

Bismark, kes haigluse pärast Warzini oma lossi pääle oli läinud läks Berliini tagasi. Preisi saadik von Werther kutsuti 14. Juulil Pariisist ära ja teisel pääwal pööris ta kuningas ise wogase Gmsi terwisewee kohale selga ja sõitis raudteel Berliini tagasi. Igas raudteejaamas sai ta otsata röömuõiskamiste ja teretamistega wastawõetud ja Berliinist oliwad kella 3 ajal pärast lõunat kroonprints ühes grahw Bismargi, kindral Rooni ja kindral Moltkega kuni Brandenburgini kuningale wasta läinud. Aga enne kui kuningas Berliini jõudis, oli järgmine telegramm Pariisist sinna tulnud:

„Pariisist, 15. Juulil, kel 12 ja 30 minutit. Täna pärast lõunat saab üks teadaandmine walitsuse poolt sinatile ja käsuandjale korpussele minema, kus sees üks läbiseletamine selle asja seisusest on. See seletus lõpetab selle teadusega, et Prantsuse=maa Preisi wasta sõda on seletan'd. — Pariisist pärast lõunat kel 2 ja 2 minutit tuleb tõeks tunnistus, et sõda on seletadud.“

Kes võib küll weiksema asja pärast nii suurt sõda hakata, kus nii palju inimesi surmati? Üks saadik ei saan'd kuninga ette lastud ja sellepärast pidiwad tuhanded elu jätma! Aga ei mitte! Napoleoni troonilootus seisib jo ka selle sõja pääl ja seepärast pidi sõda tulema. Preis pidi jo Prantslaste aru järel nuheldud saama, see ei wõinud teisiti olla.

See sõjasõnum loeti kuningale, kes alles õhtul kel 9 Berliini jõudis, raudteehoomis kindral von Etzelist ette. Sügawalt liigutatud hakas kuningas kroonprintsi kaela ümbert kinni, teretas siis kõiki säälolijaid ja tahtis kokkukogunud rahwahulkadele üht kõnet pidada, mis tal aga rahwa õiskamise pärast mitte korda ei läinud. Ta sõitis nüüd ärarääkimata huraa karjumiste al oma paleesse, kus ta seltsamal õöl weel kroonprintsi, grahw Bismargi, sõjaminister von Rooni ja kindral von Moltkega nõuu pidas. Nõuuks wõeti, sõjawäge walmis seada ja 19. Juulil Põhja-Saksa riigipääwa kokkukutsuda. Matuse aja puhkas kuningas ja oli juba puhte jälle jalal, mil ta kõige esite kasarmo läks, soldatite seisku järelewaatma ja neid sõnakuulmise- ja waprusele manitsema.

Armas on kuulda, kuida Preisi soldatid oma kuningat wäga armastada, nii kui ka see neid. Kuningas olla nende wasta kül wali aga õige ja õigel mehel ei olema tast midagi karta tarwis. Ta käima neid sagebaste waatmas ja küsima järele, mis neil waja on, kuida nad elawad, süüa saawad j. n. e.

Prantsuse parlamentis 15. Juulil 1870.

Lugeja ärgu pangu pahaks, kui ma, enne kui ma sõja weriseid lahingid hakan ta jilma ette tooma, teda waimus Prantsuse poliitikameeste kogumise saali wiin, kus ülemal nimetatud kuu pääwal sõja otsus wõetud sai. Terane lugeja mõistgu ise, kumbal pool õigus seisab, kas Sakste wõi Prantsuse pool ja missuguse õigusega wiimane sõda hakas, muidu ehk wõiks mõni mõelda, et ühele ehk teisele ülekohut teen omas raamatus.

Pariisis käsuanajas korpuses 15. Juulil, üleüldises istumises astub minister Ollivjee ette ja räägib Hoohenzolleri printsi trooni-asjast ja kuida Prantsuse-maa mitte ülekohut oma nõudmistega ei olema teinud. Ta näitab seepääle, et mitmed Euroopa walitsused neile olla õigust

annud, seda nõuda, mis pääle siis nemad esite endid Preisi wäljaspidise ministeeriumi poole olla pöörnud, nagu juba teame, ja ütleb siis edasi:

„Aga Preisi wäljaspidine ministeerium ütles, et see asi tale wõeras ja et ta sest midagi ei teada. Meie pidime endid nüüd kuningaga enese poole pöörma ja andsime oma saadikule Benedettile käsku, Gmfi minna. Kuningas tunnistas, et ta Hoohenzolleri printstile luba olla annud, temale pakutud Hispaania krooni wastawõtta. Sellewasta ütles kuningas, et ta Hispaania walitsuse ja Hoohenzolleri printsi kaubategemistest wõeraks olla jäänud, nendest muidugi kui perekonna ülem-pää ja eesfeisja, aga mitte kui wolinik osa olla wõtnud ja sellepärast ka ministrid ei olla kokkukutsun'd ega neilt nõuu küsin'd. Kuningas tunnistas aga, et ta need wahetuhtumised grahw Bismargile olla teadaannud. Meie ei wõinud neid wastusid mitte küllaks pidada; meie ei wõin'd seda peenikest wahetegemist woliniku ja perrekonna pää wahel mitte maksta lasta ja jääme selle juure seisma, et kuningas prints Leopoldile nõuu annaks, Hispaania krooni tagasilükata ja kui tarwis on, seda keelata.

„Seni kui meie Preisiga läbirääkisime, tuli prints Leopoldi äräütlus sääält küljest, kust me teda ei ootnudgi ja sai meile Hispaania saadikust 12. Juulil kätteantud. Kuni Preisi kuningas sest asjast kaugele tahtis jääda, nõudsi meie, et ta sest osa pidi wõtma ja seletama, et, kui pärast ühte neid käändusi, mis ühel maal, kus alles praegu üks riigiümberruutmine selja taga on, ikka wõimalik on, Hispaania oma krooni uuesti prints Leopoldile pakkuma, et kuningas tale mitte ei saaks lubama, seda wastawõtta, et see riiuasi sellega wõiks lõpetatud saada. Meie nõudmine oli auulik ja sai õigel wiisil ettepanud.

„„Ütelge kuningale selge sõnaga,“ kirjutasime meie grahw Benedettile 12. Juulil, kel 12 bösel, „et meil ühtegi tagamõtet ei ole, et meie mitte sõja käändu ei otsi, waid üksnes auuga ühte küsimist tahame lunastada,

mis meie mitte ise ei ole wäljaarwanud." Kuningas lubas prints Leopoldi äräitlust hääks kiita; aga ta pani selle wasta, seletada, et tema edaspidi trooniasja uuendust ei peaks lubama. „Ma palusin kuningat," kirjutas meile herra Benedetti, „mulle lubada, Teile tema nimel võlida võima, et ta oma võimusega selle wasta saaks seisma, kui prints oma ettevõtmise pääle tagasi tuleb. Kuningas seisis aga kindlalt selle wasta, mulle seesuguse sõnumi tarwis woli anda. Ma tungisin selle pääle, aga ei wõinud teda mitte liigutada. Kuningas seletas mulle wiimaks, et ta ühe niisuguse lubamise pääle siise ei võima minna ega ka tahtma ja omale selles asjas seda õigust ettepidama, waadata, kuida see asi edaspidi lähäb."

„Ehk kül see wastapanemine kuninga poolest meile õige ei näitnud olema, oli meie soow, Euroopa rahu ülewäl hoida, nii suur, et meie neid läbirääkimisi mitte seisma ei jätnud, ja, ehk kül walitsused kannatamata oliwad, nõudsiime omad seletused tänaseks seisma jätta. Seda suurem oli meie imestus, kui eila kuulsiime, kuida Preisi kuningas meie saadikule lastnud ütelda, et ta teda enam oma ettegi ei lase, ja et tema walitsus, et selle wastapanemisele weel kahtlasemat karakteri anda, seda awalikult teiste Euroopa kabinettidele olla teada annud. Selsamal ajal kuulsiime ka, et baron Werther käsku olla saanud, siit äraminna ja et Preis sõja wasta walmistada."

Siin nääb lugeja, kui ilmsüütafs end Prantsuse walitsus teeb, nagu oleks Preis see olnud, kes sõja wasta enne hakas walmistama. Aga üks ainuke sõna on kül, kui ma ütlen: „Prantsus aga mitte Preis, oli kes sõda seletas." Aga kuulgem edasi, mis õigusega Prantsus seda tegi. — Minister Dlliwjee räägib edasi:

„Niisuguste ümberseisuste al oleks üks kaugem katse lepmiseks rumalus olnud. Meie oleme kõik katsunud, et sõja eest hoida, aga me saame endid nüüd walmistama, seda sõda sõdima, mis meile pakutakse, igale ühele oma jagu wastutamist jättes. Kõhe eila oleme omad

referwid (abiwäed) kokkukutsunud ja Teie abiga saame meie sedamaid oma kohust tegema, Prantsuse-maa kasu, kindluse ja auu hoidmiseks."

Mitme rääkimise ja edasi tagasi waidlemiste järele astub Gambetta ette ja nouab, et see telegramm pidi ettepanud saama, kelle järele Preisi kuningas Prantsuse saadikule oma ust olla keelanud.

Minister Olliwjee räägib siis jälle edasi:

"Ma olen juba öölnud, et Preisi kuningas tõrkund, meie saadikut wastawõtta. Oma tõsist tähendust aga sai see asi alles selle läbi, et Preisi walitsus ruttas, seda lugu koha Euroopa kabinettidele teatada, mis muidu uialgi ei tehta, kui ühele saadikule weikeste asjade pärast luba ei anta, ühe kuninga ette astuda."

Seepääle loeb Olliwjee kaks telegrammi kõigi liikmetele ette, mis mõlemad seftsamast asjast räägiwad ja kellest teine see on, mis 13. Juulil terwele Saksa-maale kuulutas, et kuningas saadikut ep olla wastawõtnud ja kõneleb kaugemale:

"See uudis ei saanud mitte üksnes wõerastele walitsustele kõrwa siise ööldud, waid ajalehtede läbi terwes Saksa-maal wäljalaotatud, awalikud lehed kuulutatiwad seda isääranis jaos ja mõnes kohas löödi zeitungid, kus sees see sõnum seisis, uulitsa nurkade külge. Selsamal ajal sai Preisi saadik käsku, siit äraminna ja öösel 13. kuni 14. Juulini hakati Saksa-maal sõja wasta walmistama. Kas tohtsime weel kauem wait jääda? Aga kõigi nende etterulemistest wõti on järgmine: Preisi kuningas teadis küll, et Prantsuse nõudmine, wastapanna, et Preisi printsidest üks Hispaania trooni pääle ei saaks, täieste õige oli, aga ta kartis rahwa militäärliku auutundmise külge puutuda ja ütles ikka: "Ma ei taha end selka mitte segada; öölgu prints ära, mul 'pole ühtigi selle wasta ütlemist; aga mina teda seda tegema ei sunni.""

Pärast seda kui Olliwjee weel Preisi-maad süüdlasets ajanud ja endid ja oma asja, nagu oleks see sõda, mis nad tahawad hakata, Preisi poolt nende pääle tungitud,

õigeks fiitnud, lähäb ta kogust ära ja liikmete enamus hüüab: bravo! järele.

Kui ta jälle tagasi tuleb, kõneleb ta weel kord tuli-
semini saadiku asjast. Omas kõnes tunnistab ta saadiku
mitteetteaslmist andeksandmataks patuks ja püüab jälle
seletada, kuida Prantsuse sõjaseletus õige olla.

Wana Tjäär ütleb wiimaks pahal meelel: „Sääl
mõistgu nüüd igamees kohut!“

Shoasööl*), üks parlamendiliige, ütleb: „Selle
asja pärast ei wõi koguni sõda seletada!“

Garnjee Pashee**): „Kül need on kõned!“

Arago: „Kui seda kuulda saadakse, saab ziwilisee-
ritud (haritud) ilm Teile süüdi andma, ja kui sellepärast
sõda hakatakse, siis teatakse, et seda olete tahtnud.“

Nüüd astub jälle Olliwjee ette ja kõneleb:

„Meid taheti alandada ja meile kahju teha, et sellega
jälle hääks teha, et prints Leopold ära oli wõlnud,
miskpäraast Saksa-maal mitmed nurisestwad. Kui Teie,
herra Tjäär, nõnda häbistatud tahate Euroopa silma
ees seista, siis tehke seda, meie aga ei wõi mitte. Millal
on sünduses keegi julgend, meie seljataga wanduda,
ühte Preisi printsi Hispaania troonile tõsta? Tuba see
üksi oleks pidan'd meid enam kui palju wihastama,
siisgi oleme üksnes nii katsun'd läbisaada ja üksnes
tõutusi tulewikuks nõudnud. Seda löödi meile ära.
Kas oleme ähwardanud ehk alwa rääkin'd nende wasta?
Meie toimetasime edasi ja palgaks meie parajuse eest
saiwad läbirääkimised hooplikul wiisil äramurtud. Kes
seda tahaks õigeks ajada, ei tunne mitte mõlema rahwa
õrna ja ella olekut. Kas ei ole ka wastaseisjad 1866.
aastast saadil iga aasta korranud, et Sadoowa Prant-
suse rahwast on alandanud ja esimesest rangist Euroopas
mahawisanud olla? Siisgi hoidis Prantsuse walitsus
Preisi wasta pikka meelt. Kas ei ole meie Gotthardi-
tee asjas Preisi tegemist hääks fiitnud ja selle eest

*) Prant. keeli kirjutatud: Choiseul. **) Garnier Pagès.

seisnud? Kui sagedaste ei käänatud meie silma Daani ja Schleswigi õnnetu liisu pääle, kui tihti tungiti selle pääle, et meie Praagi lepingu täitmist pidime nõudma! Ma olen seda ikka kõrwa lükan'd öölsdes: „Ärgem liigutagem mitte neid põlewaid küsimisi, nad wõikswad esite wiha ja pärast sõda sünnitada, mis eest endid hoida tahame.“

„Ja kui meie nii sure hoolega Euroopa rahu üle walwafime, nõuab Preis meid wälja, ühe Prantsuse poliitika põhjuspunkti külge puutudes, kelle eest meie Ludwigi XIV. al mitu aastat wõitlefime. Alles mõne nädali eest oli Euroopa õnnelik ja rahu. Olime meie seda hädaohtliku riiu-küsimist sünnitanud? Olime meie, kes selle suure ja kalli Saksa-maa õiguste pääle halwaste waatnud, kelle waenlased meie ei ole? Kas meie oleme tuld püüsirohu ligi wiinud, et siis imeks panna, kui pauf tuleb? Mõelge, et kui meie mitte ruttu sekka 'poleks karan'd, üks hääl Hispaania-maalt oleks hüüdnud: „Preisi sugu prints on kuningas!“ kas siis oleks meil weel rahwa-uhkusega tegu olnud? Kas wõisid meie nõudmised weel alatumad olla? Wõi laidate Teie, et meie oma saadiku teotuse eest kättetajumist ihaldame? Wõistku kamber! Olefime liig ellad olnud, siis ei oleks Teie meie seletusi mitte kiitusega wastawõtnud. Ma räägin asjust, mis siin majas Teie ees üleliiad on, aga oli tarwis meie asja õigust ja kindlust ettepanna.“

Seni kui kõik Dliwjee kõnet käsilaksutades hääks kiitwad, astub wana Tjäär ette ja tema nõu ja tahtmine on, et sõda seisma peaks jääma. Ta annab kõigipidi Prantsusele õigust, tunnistab, et see üsna õige olla, et Prantsuse-maa prints Leopoldi Hispaania krooni ei lastnud wastawõtta, aga paras aeg sõda hakata olla sandiste walitud.

„Meie päiwil,“ ütleb Tjäär, „ei tohi mitte tujukalt sõda hakata, sest et terve maailm selle jures tunnismees on. Preis on suurt wiga teinud. Selle eest saab tale sõda ja kahju kaela, aga paraku ei kanna tema üksi kahju.“

Kui meie nõu oli, Leopoldi Hispaania krooni wastawõtmist keelata, siis olen ma täieste Teie poolt; aga miks pärast mo süda walutab, on see ümberseis, et see eesmärk pääasja järele oli kätte saadud. Teil saab mõne pääwa pärast terve maailma kohtumõistmine Teie poliitika üle silmade ees olema. Te saate seda kõikides lehtedes lugema. Ma ei räägi mitte Prantsuse Zeitungidest, ei ka Preisi omadest, kes selle asja juures osawõtavad jaod on, waid ma räägin Euroopast: Euroopa on end Teie külge löönud. Teie saate nägema, mis La Teitest mõtleb, Teie saate seda Inglisje pressi läbi kuulda, kes ses asjas suurt parajust on näitnud. Ma kardan seda, ma näitan, mis kerge on mõista ja ütlen, kui arwatakse, et Preis niisuguse lou järele, nagu tal nüüd käes on olnud, täna kül Hoohenzolleri printsi asja seisma jätab, aga et tal weel nõu on, selle asjaga uueste etteastuda, siis võib öelda, et see on, tale ühte hullust süüiks ajada. Ja oh, see peaks hul olema!”

Hertzog Gramong küsib siis: „Miks aga tõrkus Preis, seda seletada?”

Arago: „Sellespärast et teie olete teda õrretanud.”

Tjäär jälle: „Preis on tõrkunud, kas tahate teada, miks pärast?”

Siin wahel tõusis kära ja ei lasknud Tjääri edasi rääkida. Kui jälle wagane oli, kõneles Tjäär:

„Teie oleksite õiguses olnud, kui Preis oleks wastapannud, printsi trooni wastawõtmist keelata, siis oleks meie maal ja terwes Euroopas üks ainus hääl olnud, Prantsuse-maale õigust andmas. Kõik maailm ütles weel kolme pääwa eest, kui Hoohenzolleri printsi asi on tagasi wõetud, siis pidi kõik rahule jääma. Ja pärast, kui nii kangele on saadud, siis hakatakse palja sõnade pärast sõda. Igaüks wõis ettenäha, et, kui Preisi kuningaga tagasiwõtmise järel (. . . „Ta ei ole ühtigi tagasiwõtnud,” kargab siin Dliwjee sõna otsa finni) Kuda, kõige maailma ees wõtab Preisi kuningas Hoohenzolleri

printsi trooni-kandidatuura tagasi, ehk laseb seda tagasiwõtta, ja see ei ole Teie meelest tagasiwõtmise? Kuda wõite seda lõendada? j. n. e. . . . Teie tahate Preisile hoopis anda, mina ka. Nimetage mind, kui tahate, Preisi sõbraks! Mina arwan seda sõda rumalaste hakkama; sündused 1866. aastast on mulle enam südamesse läinud, kui kellegile teisele, aga paras aeg, seda paha hääks teha, on pahaste walitud . . . Ma olen kindel, et Te seda ülekaelust ükskord saate kahetsema. (Siin wahel kära ja paha meel.) Sõimake mind, kui arwate, ma saan süisgi oma kohust täitma. Paras aeg sõjaks on halbaste walitud ja selle eest tuleb kättemaks."

Waat, nii waieldi Prantsuse suurde meeste hulgas, enne kui sõda sai seletatud. Mitmed mõistlikud mehed seiswad selle wasta, aga teised ei wõtnud nende kõnesid kuulda, sest pärast Tjääri astus jälle minister Ollivjee ette ja ajas Tjääri õiglase kõne kõweraks ja kes tulipääde hulgas selle wasta seiswad, nende keeldused langesiwad, kui wette.

Wäljaspidine minister hertsog Gramong ütles wiimaks: „Kui kauemini oleksime ootnud, siis oleksime Preisile aega annud omas walmistamises meie ette jõuda. Preisi tegemine on meelehaigus keisrile ja terwele Prantsuse-maale, ja kui, mis ma kül ei taha uskuda, minu isamaa riigitalituses mehi on, kes seda meelehaigendust tahtwad kanda, siis ei tahaksin ma enam wiit minutit minister olla. (Suur rõmus käelaskutus.) Sel ajal, mis Tjäär järelmõtlemiseks nõuab, wõiswad Preisilased omad kanoonid laadida. Sõda on parem, kui rahu sõjamundres."

Seepäale sai sõjaseletus Preisi walitsuse kätte saadatud, mis kindral Etzel raudteehoowis, nagu tuttan, selsamal päawal Preisi kuningale etteluges.

Prantsuse parlamendis aga peeti Napoleonile mitmed tänukõned, et ta nüüd ometi Preislastele kätte tahab maksta.

Saksa-maa ühendus ja sõja wasta wal- mistamine.

Nüüd oli kõige esimene küsimine Saksa-maal kõikide suus: Mis saawad nüüd lõunapoolsed Saksa riigid tegema, kas nad sõjast osa saawad wõtma wõi mitte ja kas nad, mis pääasi oli, endid Preisi wõi Prantsuse poole saawad lööma? Iseäranis täitsiwad need küsfi-
sed wana kuninga Willemi mõtteid ja iga mõistlik mees ootas wastust nende pääle. Lõuna Saksa riikides, kes 1866 Austria poole hoidsiwad, oliwad need haawad weel walusad, mis sel ajal Preisi mõet oli löönud ja selle-
pärast tõstsiwad endid ka warssi Baieris hääled hiiüdes: „Nüüd on õige kättemaksmise aeg tulnud, kus seda kurja wõib kätte tasuda, mis Preislane 1866 meile tegi! Ühendagem endid Prantsuse-maaga, siis saab ka alan-
dadud Austria end Preisi wasta tõstma ja Daanlane põhjapoolt ta selga langema ja nõnda jääb ta kolme tule wähele!“

Et see sedawiisi pidi sündima, seda lootis ka Prantsus ja see lootus täitis teda suure rõõmuga, aga — ta sai wäga libedaste ses mõttes petetud. Kui Prantsuse sõja-
seletus terwes Saksa-maal tutwaks sai, tuli nagu uus waim kõikide Sakslaste sisse. Kõik tõstsiwad endid ühel meelel õhtupoolse naabri wasta, kes ülekohtusel wiisil, kuda nad ütlesiwad, nende pääle olla tulnud. Tükelda-
dud Saksa-maa, kelle weiksed riigid ühtepuhku poliitika asjus ühe teisega riidus oliwad, lõi nagu üks mees ühte. Teised riigid waatsiwad seda nagu imetegu päält. Ja tõeste oli see üks ime, et seda, mis aastasajad ei olnud wõinud teha, nüüd mõned pääwad korda saatsiwad. Iffa oli kindlaste arwatud, et Lõuna-Saksa-maa, kui kord tüli Preisi ja Prantsuse wahel tõuseb, end Prantsusega saaks ühendama, ehk kui ka mitte seda, siis ometi end Preisiga ühte ei lööks, sest et ta jo Preisiga waenus seisis. Kõik see arwamine ja kartus oli ilmasjata. Preisi-
waenlikud hääled Baieri-maal pidiwad wait jääma, sest

juba 16. ja 17. Juulil anti sääl käsku, et sõjavägi pidi liikumaks tehtud saama. Niisama sündis ka Württembergi- ja Baadi-maal ja neid käskusid teretadi igal pool rõõmuga.

Kõik suured koolid jäiwad seisma, sest studentid rutasiwad waenlase wasta. Kel aga jõudu oli, see ruttas ilma et teda kutsuti. Koblentfist kirjutatakse: „Mehed, kel mõned wead külges oliwad ja sellepärast sõjamehiks ei kõlban'd, püüdsiwad hooplega oma wigasid warjata, et nad mitte tagasi ei saaks saadetud, ja kui neid siiski ülesleiti ja neid ei tahetud wastawõtta, oliwad nad koguni trööstimata selle üle!“ Üks isa tõi oma kolm poega ja läkitas neid suure rõõmuga sõtta.

Döldakse, et niisugust waimustust weel enne ei olla nähtudgi, wähemalt mitte nii äkitselt ja laialt. Kõik wiha endistest aegadest oli kadunud ja leplikus meeles läks Baierlane Preislane- ja Baadlane Württemberg-lasega sõtta, nõnda et Berliinlasele üsna õigus oli, kui ta oma õlle klaasi juures hüüdis: „Meie oleme jo päris tänamata loomad. Meie joomed terwisid oma keisrile ja wäeülematele ja keslegil ei tule meele, Napoleoni terwiseks juua, ja ta on ometi meie kõige parem sõber! Kas eleksime kümne aastase waidlemise järel nii kaugele saanud, kui see mees meid mõne päawaga on wiinud? Kas teate, kui nad teda ükskord Prantsuse-maalt wäljawiskawad, wõib Saksa-maa tale weel armuleiba anda.“

Inglisise walitsuse poolt tuli 17. Juulil nõuandmine, mis järele Preisi-maa omalt poolt pidi rahu tegema. Preis aga ei wõtnud seda mitte wasta, mis ka õige oli. Teisel päawal tuliwad Berliini magistraadi saadikud kuningaga ette, keda wiimne wäga lahkest wastawõttis ööldes: „See on mulle, mo herrad, wäga rõõmustaw, Leid sel tõsisel silmapilgul siin kokkukogunud näha. See kiri, mis Teie päälinna nimel minu kätte olete annud, näitab selgeste neid tundmisi, mis meid liigutawad. Teil on õigus. See sõda ei ole mitte minu süü. Jumal teab, et ma süüdlane ei ole. Wäljakutsumine oli minu

ettepandud. Mina pidin teda tagasilööma. Wastus süüitas. Wastawõtmine, mis mulle igal pool neis linnades ja maades, kust läbi tulin, osaks sai, hääd tunnistused, mis ma kõigilt poolilt Saksa-maalt ja ka Sakstest teine poolt merd olen saanud, teretus, kellega mind reede õhtu siin wastawõeti, on mind tõstnud ja kindla lootusega täitnud."

Nii kui enne nõuaks wõetud, alustas 19. riigipäew mis kuningas ise sissejuhatab kõnega, kus sees ta ütles, et Saksa-maa enne niisuguseid wägivaldsusi omas rammutuses wait olles olla kannud, aga nüüd olla see koguni teist wiisi, sest ühendatud wäega saada see uus wägewaldne tegu Prantsuse poolt tagasilöödud. Pärast läks kuningas Jumalat paluma oma wanemate hauale Charlottenburki, mis Berliini lähidal on. Wahe ajal andis Prantsuse talitusekandja Lõ Shuur täiemat sõjaseletust grahw Bismargi kätte. Seltsamal pääwa õhtul seadis kuningas raudristi, mis wapruse tegude kõige ülem aumärk pidl olema ja mis ka 1813 nii oli olnud, ülesse. Teisel päawal pani Bismark Prantsuse sõjaseletust*) riigipääwa liikmetele ette, kus juures ta ütles: „Prantsuse-maa on meile üksnes sõda seletanud, muud midagi.“ Kuninga poolest sai priitahtlik haigete ja haawatute talitamine sisseseatud. Baieri poolt tuli sõnum, et ka tema ühes teiste riikidega saab Prantsuse wasta sõdima. Sedasama teatust saatsiwad ka Württembergi kuningas ja Baadi suurhertsog. Neid sõnumid teretas kuningas rõõmuga ja saatis kõigile tänutelegrammid. Ka tuliwad sõnumid, et juba piiri pääl Preisi ja Prantsuse soldatite wahel weiksed näaklemised olnud, kus juures aga weel ükski surma ei saan'd. Neljapäew 21. Juulil seadis Preisi kuningas, et 27. üks üleüldine palwepääw pidi olema, ja Põhja-Saksa riigipääw sai lõpetatud.

Reede 22. läks Prantsuse saadik Karlsruuhe linnast

*) See oli see täieline sõjaseletus. Esimene oli aga üksnes sõjasõnume telegramm.

ära ja tema järele kärgatas Keeli Keini-jõesild püssi-
rohuga wasta tacwast. Seda tegiwad Baadlased selle-
pärast, et Prantslased mitte hõlpsalt üle piiri ei saaks,
kui jõgi ilma sillata on. See kartus oli aga ilmasjata,
sest Prantslased ei tulnud ilmasgi üle Keini-jõe ja pea
hakati kahetsema, sest seda silda oleks wae truppide üle-
minemiseks pruukida.

Laupäawal 23. Juulil awaldas keiser Napoleon üht
kuulutust Prantsuse rahwale, kus sees ta püüdis tõen-
dada, nagu oleks see sõda Preisi poolt tema pääle tun-
gitud, ja nimetas oma prouat keiserinat Eugeeniat
oma asemele ülemaks walitsejaks Pariisis sõjawäe ülemat
kommandut enese kätte wõttes. Pääw pärast seda tuli-
wad jälle sõnumid, et Saksa ja Prantsuse soldatid
Saarbrüki linna ligidal kiskunud, kus juures muud tähe-
lepanemise wäärt asja ei juhtun'd, kui et üks sõniku
weduwanker Prantsuse granatite läbi purustatud ja selle
kaks hobust surma saiwad; ka üks mees, kes winamäel
tööd tegi, sai surma. Selsamal pääwal lennas suur
raudteesild, mis üle Keini Saksa=maalt Prantsuse=maale
wiis, Saargemündi ja Haagenau linnakeste wabel püssi-
rohuga tuulde sellesama kartuse pärast, nagu ülemal
teine sild Keeli juures.

26. Juulil wõtsiwad kõik Saksa sõjawäe ülemad,
nendega Preisi kroonprints Priidik Willem, igauks oma
wäejao kommando oma kätte. Pääwal pärast seda peeti
kõiges Saksa=maal ülemal nõuuks wõetud palwepääw.
Selsamal pääwal aga sündis weel üks kena asi. Grahw
Bismark awaldas ühte kirja, kus sees grahw Benedetti
temale oma riigiwalitjuse käsu pääle nõuu annud, Preisfi
liigutada, Prantsuse=maale Belgia= ja Lutssemburgi=maa
ärawõtmises abiks olla, mis cest Prantsus Preisfile
Saksa=maa laiendamises ei tahta tüliks olla. Prantsuse
poolt ööldi, et see nõu mitte walitsusel teada ep olla.
Bismark pani seda kirja mõne mõera saadikule ette,
kellele Benedetti käeliri tuttav oli. See aga püüdis
end, nii ütlewad Saksa zeitungid, ühe wale läbi peasta,

fellest kõik arusaiwad. Ta olla Bismargi juures olnud, kus jut sellest asiast tulnud ja Bismark olla tale seda ettedikteerinud. Aga selle juures unustas ta ära, et paber, kus pääle see asi kirjutud, Prantsuse saadikute-majast toodud ja Prantsuse petšatiga märgitud oli. Ka tema oma maamehed hirwitasiwad teda, ei mitte, et ta waletas, waid et ta paremini ei waletan'd.

Juulikuu 28. päawal läks Napoleon Pariisist Metsi linna, kus ta teisel päawal ülemat kommando oma kätte wõttis. Oma 14. aastast poega kroonprints Lui Napoleonit ehk Lulut, kuda teda hüütakse ja oma onupoega Jérôme Napoleonit oli ta ligiwõtnud. Tühi teab, kust see tuli, et, ehk kül Prantslaste wiha Saksa-rahwa pääle, tesse wasta nad sõdima läksid, suur oli, siiski sest Napoleoni kolmusest suurt tähele ei pandud. Keiser ise, elatan'd ja haiglane, ei olnud millagi sõjajuhataja olnud, tema poeg olli alles laps, onupoeg aga enesele kül Krimmi ja Itaalia sõjas nime teinud, aga mitte just iseäraliku. Säält laskis Napoleon ühe kuulutuse Prantsuse-rahwale, kus sees need kõrged sõnad seisiwad: „Kõige maailma silm waatab teie pääle!”

Wiimisel Juulikuu päawal läks Preisi kuningas grahw Bismargi, sõjaministri Rooni ja kindral Moltke selfsis wäe juure. Kuningas oli rahwale Sumalagajätmise kirjas öölnud: „Mo rahwas teab minuga, et rahurikke ja waen tõeste mitte meie pool ei ole. Aga wäljakutsutud, oleme walmis, nagu meie wanemad, kindlas lootuses Sumala pääle wõitlust hakata isamaa peastmises.” See täitis kõigi Sakslaste südamed rõõmu-, troosti- ja julgusega. Kõikide südamed lõiwad kõrgemalt ja pisarad tuliwad silma, kui kuningas Berliinist läbi tihhi rahwa hullkade, kes pool kurwa õiskamisega teda saatsiwad, Potsdami raudteehoowi sõitis. Niisugune südamelik Sumalagajätmine ei saanud Prantsuse keisrile, kui ta 28. Pariisist ärasõitis, mitte osaks, waid ta läks peaaegu tähelepanemata päälinnast wälja.

Niisama südamelikult laskis kuningas Willem teist

kirja sõjaväele 2. Augustil kuulutada, mis nii käis: „Terwe Saksamaa seisab ühelmeelel sõjariistade al ühe naabri riigi wasta, kes sest rahu ajal äkitselt ilma põhjata sõda on seletan'd. Meil on ülemeelse waenlase wasta isamaa eest seista, meil on oma auu ja kodupaiga eest sõdida. Mina wõtan täna kõigi Saksma wägede ülemat kommando oma kätte ja lähän tröösilikult wõitlusele, kus ka meie wanemad auuga on olnud. Minuga waatab terwe isamaa täis usaldust Teie pääle. Sumal saab meie õige asjaga olema.“

Nõnda oli siis mõlemilt poolt kõik walmis, raudteed wedasiwad ruttu ja ruttu tuhandete kaupa sõjamehi piirile ja werine mäng wõis algada. Waatame weel lühidelt, mis teised riigid tegid. Hispaania, selle kuninga-asjast sõda oli hakanud, jäi üsna wagusaste päält waatama; Inglismaa seletas, et tema end selle asja sekka mitte ei taha segada; Austria, oma kättemaksmise himus, oleks wist küll häameelega Prantsuse poole löönud, aga kes seda ei lastnud, oli — Wene-maa, meie armuline Keisri herra seletas, et nii pea kui Austria Prantsusele appi lähäb, Wenemaa end Preisiga ühendab. Austria, oma nõdrust tundes, jäi wagaseks.

Õsimine kockupuntumine Saarbrüki juures.

See oli juba 2. Augustil. Sääl näitas, nagu jääks edespidi sõja-õn Prantslaste poole, sest nad wõtsid mõne tunni sõdimisega linna Sakslaste käest ära. See sündis Napoleoni oma ja tema poja Lulu filma al. Warsši telegrahwiti Pariisi, kuda Prantsuse wägi 3 Preisi diviisioni wasta olla sõdinud ja neid wiimaks „üle huniku wisanud“ ja „mahakartätshinud“. Napoleon ise kirjutas oma prouale: „Lulu on tuleristmist saanud. Ta oli imekspanemise wäärt omas külmas weres ja mitte sugugi kartlik. Üks kindral Frossjaari*) diviisioon

*) Prantsuse keeli kirjutatud: Frossard.

(see on wäejagu) on kõrgused Saarbrüki linna ees wõtnud. Preislased pidaswad aga lühikese aja wasta. Meie olime esimeses liinis, aga püssi ja kanoni kuulid kukkusiwad meie ette maha. Lulu tõstis ühe kuuli üles, mis tema juure mahakukkus. Soldatid walasiwad pisaraid, kui teda nii rahuliku nägivad. Meilt on paljast 1 ohwitser ja 10 soldatid langenud. Napoleon.

See sõnum täitis Pariisi linna suure rõõmuga, et kõik rõõmustama ja õiskama hakas. Zeitungid nagu sõgedad rõõmust, rääkiswad „suurest lahingist“, ja „suurest wõidust“ ja Prantsuse wäe waprusest, kes, ehk küll Saksa wägi linna sees kes teab kui suur olnud, siiski wõitu saanud.

Waatame aga Saksa sõnumite pääle, kui teisiti näitab siis lugu wälja, nõnda et Prantsustel ennemalt häbi kui auu oleks pidan'd olema sedawiisi hoohelda. Saarbrüki linna sees ei olla rohkem Sakslasi olnud, kui 700 meest, kelle pääle Prantslased 40,000 mehega tulnud ja ometi ei ole see peotäis Sakslasi koha plagama pannud, waid tüll aega wasta seisnud, kuni enam muud nõu üle ei jäänud. Kui aga pärastpoole kindral Frossaar läbi ärawõetud linna sõitnud, olla ta, kui ta kuulnud, et tõeste rohkem kui 700 meest linnas ei olla olnud, hüüdnud: „Häda Prantslastele, kui see nii on, sest igauks neist oli heros *)!“

Sakslased omalt poolt nimetasiwad wõitlemist Saarbrüki juures „wastla naljaks“. Kui ta ka seda just mitte ei olnud, sest et 72 meest sääl oma elu kaotasiwad, siiski ei oleks taft waja olnud, niipalju kára teha, kui seda Prantsuse poolt sündis. Mis aga tõeste nali oli, oli see, et wanad sõjamehed nutsiwad, kui Lulu kuuli maast üles-tõstis.

See oli Prantslaste esimine, aga ka wiimane wõit.

*) Heros tähendab üht wägewat ja wahwat sõjameest.

Lahing Weissenburgi linna al.

See oli 4. Augustil.

Preisi kroonprints läks hommiku wara oma wäega üle piiri Prantsuse-maa pääle. Wihma sadas kängeste, kui ta Landaust, kuhu ta eila pääkorterit oli wõtnud, äraläks. Pea jõudis ta Weissenburgi alla*), kus Prantsuse wägi oli ja kus juba üks Baieri rügement taplust oli alganud. Esite tõusis kange tuleandmine mõlemilt poolt, sest otsekohet pääle ei tahetud weel Preisi poolt minna, kõiit wäe jaod ei olnud weel tulnud. Preislastel, kes põhja pool linna, pahempool maanteed, mis Baberni külasse wiis, seiswad, oli kätt, mitte üks-päinist terwet Weissenburgi linna, waid ka äfilist Gaismäge teine pool linna, mis Prantslastele toepunktilis oli, ärawõtta. Linna sees, mis walli ja kraawiga ümberantud oli, seisis Prantsuse jalawägi, kaks bataljoni suur, pääleselle hull Turkosid, üks selts Ahwrika-maalt Prantsustele abiks toodud metsmehi musta näo ja harimata meelega. Ka hobuse- ja suuretükiwägi oli mõni eskadron suur. Kõiit seiswad kindral Duee (kirj. Douai) kommando al.

Kella künne ajal tungis kindral v. Kirchbach oma awantgardi wäega üle Lauteri-jõe, et säält Prantslaste laela langeda. Tunni pärast böldi kroonprintsile, et ka kindral v. Bose korpus olla sinna jõudnud. (Waata pilt № 2.) Nüüd saadeti kolm bataljoni Baierlastele, kes linna sisse olwad tunginud, appi. Prantslastes sõdiswad kui mehed, aga ei aidand' ühtigi, pidiwad aegamööda linna Sakslaste kätte jätma. Aga linnas ei sõditud mitte üksi. Pool tundi linna taga seisis ülemal nimetatud ät Gaismägi, kus otjas Prantsuse jalawägi seisis. Preisi kuninga grenadeeri-rügement ühes kindral Voigt-Rhetzi jalawäe jaoga tormas otsekohet mööda

*) Weissenburgi kindlus Wana-Reini departemangus, Lauteri-jõe kaldal Prantsuse-maa pääl Saksa raja ligidal. Linnas elab ligi 5000 inimest.

№ 2.

Preis kroonprints Weissenburgi juures.

määrinnakut ülesse Prantslaste wasta ja nüüd hafas werine wehkimine bajonettidega. Mõlemilt poolt sõiditi suure waprusega ja mehi langes palju. Prantslastele auuks peab tunnistama, et nad mitte odawalt lahingi wõitu ei müün'd, waid igapidi oma wahwuse läbi enesele auu tegiwad. Aga sam sammult jäi mägi Sakslaste kätte. Kell pool kaks tuliwad Prantslased weel kord kange hooga wahwaste Sakslaste kallale, aga saiwad niisama wahwaste tagasi löödud ja — põgenema aetud. Sel samal ajal wõtsiwad Baierlased ka Weissenburgi linna täieste tormiga ära, kus juures neil kolm teist bataljoni abiks oli. — See oli Sakslaste esimene wõit, aga ta ei jäänud mitte wiimaseks. Kindral Duee oli seda pääwa oma eluga maksnud ja meie tohime loota, et ta waprast sõjamehe surma on saanud. Sakslaste kätte langes Preisi kuninga telegrammi järele 30 ohwitseri ja enam kui 500 wangi haawamata, ise weel haawatud, kelle hulgas ka kindralstaabi päämees oli, nõnda et Prantsuse kahju üle 1000 meest suur oli ühes ühe suuretüki ja leerisaagiga, mis ka Sakslaste kätte langes. Aga ka Preisi poolt oli 800 meest surnud ja haawatud ja weel palju ohwitserisid.

Kella kabe ajal sõitis kroonprints üle lahingiplatssi ja teda teretadi igalt poolt suure õiskamisega.

Teisel pääwal läks kroonprints oma wäega edasi ilma Prantslastega kokkutõukamata.

Lahingid Wörthi ja Spicherni juures.

Mõlemad oliwad 6. Augustil.

Wörthi*) juures, ühe rea afiliste finkude pääl seisis marshal *Max Mahon*, Magenta hertsog, kõige parem Prantsuse ülem sõjajuhataja, esimese Prantsuse sõjawäe korpussega ühes kabe diviisioniga, mis kindral

*) Wörthi lin, mitte wäga kaugel Saksja piirist, umbes 5000 inimesega.

bö Faljii *) ja Kangro hääri **) al seifimad. Nende wasta pidimad Sakslased ülespidi tormama. Juba hommiku wara oliwad nääklemised soldatite wahel, aga alles kella 8 ajal sai Wörthi lin Preislastest käfite wõetud ja kaks tundi pärast poole hakasimad 14 batareid Prantsuse poolt kangeste tuld andma. — Senikaua kui Preislasted Wörthi wasta sõdisimad, jooksimad Prantslasted Gunstedtis, mis üks weike kohake Wörthi ligidal on, Preisi kindral Bose wäekorpuse pääle, saiwad aga siiski tagasi löödud ja kindral Werderi korpus sai kästu sinna Bosele appi rutata.

Wahajal sõdis kindral Kirchbach Wörthi wasta ja wõitlus kestis kuni kella üheni, kus Prantslasted taganema hakasimad ja Wörthi linnakene Sakslaste kätte sai. Üks jago Prantslasi kogus end nüüd teinepoole Wörthi Elshauseni küla juure, kelle hooned kõil bombide ja suuretükide tulest oliwad põlema läinud. Üks Saksa wäe division ruttas neile warssi järele ja libe taplus algas. Siin sai esite rittmeister Bose, kindral Bose poeg haawatud, aga pea pärast seda löi üks püssikuul kindrali enese jala sisse ja üks teine kuul tema niudesse; aga ta jäi siiski hobuse selga ja juhatas taplust edasi. Et siin palju mehi mõlemilt poolt langes, on iseenesest mõista. Aga juba natukesel aja pärast sai Elshauseni küla Sakslaste kätte. Kui see oli sündinud, langesimad Prantsuse kurasserid ja lantsferid weel ükskord kõige jõuga Sakslaste kallale, aga neid löödi niisama suure wäega tagasi, kus juures neist wäga palju Saksa kuulide läbi surma sai.

Nüüd jäi weel Fröschwilleri küla Prantslaste kätte. Sinnapoole pöörsimad endid nüüd Sakslased. Jälle hakas kange taplus, aga juba kella 4 ajal wõtsimad Saklad küla Prantslaste käest ära, kes põgenema hakasimad, kus neid üks Hessi rügement tagaajas ja palju hobusid ja wangisid wõitis.

*) Prant. keeli kirj.: De Failly. **) Canrobert.

Ei ole mitte hõlbus asi, ühte üleüldist pilti sest werisest lahingist teha, sest et ta mitte ühes ainsamas lahingis, waid mitmes weikeses tapluses sai peetud, sellepärast aga ta seda enam parast aega andis üffituile päälikutele oma waprust ja mõistust sõjapidamises ülesnäidata. Ülem asi oli aga siin, et need Sakslased, kes enne üheteise wasta oliwad sõdinud, kõik ühe ja selle sama waprusega Prantslase wasta taplesiwad. Aga ta Prantslased wõitlesiwad mehemoodi. Iseäranis, kui Sakslased ülemal nimetadud linnade wasta tormasiwad, löödi neid mituforda tagasi. Raks korda wõitsiwad nad koguni Wörthi linna Sakslastelt tagasi ja ühekorra arwasiwad juba wõidu täieste eneste käes olevad ja tahtsiwad oma waenlastele ühe hulga ratsameeste abiga wiimast surmahoopi anda, aga õnnetuseks purustas ja pekis Preisi hirmus kuulirabe need uhked ratsalised nürusuks, et waewalt üks weike hulgake põgenedes oma elu jõudis peasta. Ka oli sel päawal Prantslastel rohkestes kuulipritsiid wõi mitraljöössi, kuda nad neid tapariistapuid nimetawad, pruugitawal. Need mõrtsukanõud wirutawad sadade kaupa kuulisiid ühe korraga waenlaste sekka, mis muidugi teada hulgale elu maksab, ehk kül mõned Preisi soldatid tunnistawad, et nad nii hirmsad ei olla, kui nad kartnud.

Ses lahingis olla Prantslastest 5000 surma ja 6000 wangiwõetud saanud; wangide aru kaswanud weel tagaajamise juures. Paha meelega räägiwad siin Saksa zeitungid Turkodest, kes nagu jo ülemal ööldud, Ahwrika-maalt toodud oliwad, et nad omas harimata meeles hästi palju Sakslasi ärabuffaksiwad. Mitmed hirmsad teod jutustadi neist, kuda nad halastamata Saksa haawatute ja wangide wasta olla olnud ja leiti ka mitmel korral tõe olevad, mis Saksa soldatid wihaganende wasta käitis. Nemad, kes ei teadnud, miks nad oma nahka turule wiisiwad, andsiwad endid elajaliku tõmbi meelega Sakslaste kätte.

Preisi kroonprints, kes lahingi ülem juhataja oli,

telegrahwitas seda lahingit nii Berliini: „Wõidurikkas lahing Wõrthi juures. Mat Mahon minu suuremast sõjawäe jaost täieste löödud. Prantslased Bitshi*) poole tagasi wisatud.“

Senikui kroonprints Wõrthi juures Prantsuse wäe paremat kät osa lödi, läks ka prints Priidik Karl teise sõjawäega üle Prantsuse piiri Saarbrüki linnast läbi. Teine pool Saarbrücki liikus Forbachi ja Spicherni alewifude wabel Prantsuse wägi, mis Saarbrückist Sakslaste Weissenburgi wõidu pärast oli wäljaläinud, kindral Frossaari ülemasaatmise al Awooli linna poole tagasi, kuni kaks bataljoni mehi suure wäe kaitsmiseks taha poole oli jäätud. Seda teadis Saksa kindral Kameke ja wõitis nõuuks, neid kahte bataljoni kätte wõtta. Prantslased löiwad endid Spicherni kindude otsa kokku, mis kaunis kõrged on. Warsti hakas sõdimine. Aga äraminewad Prantslased pöörsiwad nüüd kõik ümber ja Saksa wägi ei jõudnud mitte wastaseista, miks pärast wõitlus natukeseks seisatama jäi. Pea aga hüüdis suuretüki mürin ka lähemal seiswad Preisi trupid lahingi platsile ja nüüd algas hirmus taplus uue jõuga. Ruum ei luba, seda lahingit siin iseäralikult lugeja silma ette maalida, ta olgu rahul, kui nimetan, et suure waprusega mõlemilt poolt sõditi ja neli korda jooksis Prantsuse wägi kange hooga Sakslaste kallale, sai aga igakord külma werrega tagasi löödud. Siin juures ei ole mitte unustada, et Sakslased mäest ülesse pidiwad minema wasta püssi ja suuretüki kuulid. Iseäranis raske oli, ühte mäge, nimega punane mägi, ärawõtta, kus otsas Prantslased sõdisiwad ja kelle pääle Prints Priidik Kaarli wägi oobrist v. Reuteri al tormi jooksis. Ei aitnud ühtigi. Enam ja enam wõitis Saksa wägi maad ja teistel ei jäänud muud nõuu, kui punuma panna, kõik oma leeri Sakslaste kätte jättes tulist ruttu

*) Bitsh on üks pisuke wäga kindel lin ühe ätilise mäe singu otsas ja tugewa müüri ümberpiiratud.

Uwooli *) linna poole jookstes. Uus õnnetus ootis neid sel teel. Üks Saksia diviision oli nende seljataga maantee Uwooli poole finni pannud ja wõttis põgenejaid seal wasta. Segadus tõusis sealäbi suureks ja kõik metsad ja ümberkaudsed kohad olivad põgenejaid täis. Marshal Basään (kirj. Bazaine), kes oma wäega sügawamal maa sees seisis, saatis kaks diviisioni laiale pillatud Trossaari wäele wasta, et neil kergein oleks endid koguda.

Nõnda olivad siis Sakslased kolmatkorda suurt wõitu saanud, aga selle juures ka wäga palju mehepoegi kaotanud. Prantslaste kahju kandis üle 2000 wangi ja tuhanded surnuid ja haawatuid. Aga ka Sakslaste kahju ei olnud palju weiksem surnute ja haawatute poolest. Saksia kindral v. Francois (ütle: Frangssoa) oli surma ja oobrist v. Reuter haawatud saanud.

Enne kui edasi lähme, kuuleme weel, mis üks Preissi suurellikwäemeees pärast lahingit jutustab: „Meie olime,“ ütleb tema, „õhtul hirmus wäsiind. Oma põlewat jänu wõisime aga waewalt selle marjawiinaga kustutada, mis Saarbrükist toodi. Ma pean siin juures ühte meie sõjameeste ilusat kombet kiitma. Ümber batarei olivad haawatud Preislased ja Prantslased maas, kes wet ja leiba igatsesiwad. Ehk kül oma jänu suur oli, andsiwad meie kanoonlased haawatutele, üks kõik, kas sõber wõi waenlane, wiimase tilga wiina oma käest ära ja kui pärast (tella 11 ja 12 wahel wet kateldes sai toodud, anti kõige esite haawatutele juua. Ma mäletan weel üht Prantslast, kes jalast haawatud 20 sammu batareist eemal maas oli. Meie wõtsime esti ta alles laetud püssi ära ja kandsime teda siis batareisse. Siin wõttis ta suure tänuga ühe sigari wasta ja näitis, ehk kül ta haaw suur oli, üsna rõõmus olewad. Teised

*) Sankt Uwool, Pr. keeli kirj. Saint Awool, on wäga ilusai kohal, wiljarikkas ja kinklikus maakonnas seisaw linnakene.

raskemalt haawatud Prantslased vigasivad südantlõhes-
tawalt hääli, mis üks ainus lord pruugib kuulda, et
neid kõigel eluajal ei wõi unustada. Kui hääl meelel
oleksime neid waesid aitnud, aga meil 'polnud enestelgi
midagi. Mõne tüki leiba leidsime ühe Prantsuse sõja-
warawanfrilt, kelle neli tinnelt ühest granatist trehwa-
tud surnud wanfre ees maas oliwad.

„Kella üheksa ajal oli wõitlus lõpend ja warssti
oli meil see kurblik amet, oma kaotusi ülesarmata. Üle
poole meie meestest olime kaotanud ja peaaegu poole
hobusid j. n. e. Meie kõik olime pääwatööst, mis we-
rine ja raske küll oli, wäga nõrgastatud ja wäsin'd ja
ometi ei tulnud und meie silma. Haawatute wigamine
ja ägamine, hais, mis juba hommiku langenud hobus-
test tuli, ajas meid jälle maast üles. See wõ lahingi-
platsil oli tõeste kõige hirmsam, mis ma üle olen ela-
nud. Batarei kõrwas oli üks haawasidumise koht asu-
tadud, siin täitsiwad arsiid oma rasket kohust läbi terve
wõ. Igal pool haawatute walukisa ja weepalumine.
Saarbrüki linnarahwas kandsiwad juba ennelõunest saa-
dik haawatuid taplusest; ka naesed ja neitsidgi julgesi-
wad kuni sõdijateni minna, haawatuid kinnitama!

„Oh see wõ oli üks kurblik ja elaw pilt! Lahingi-
platsil meie ees nähti tõrwaüünlaid liikuwad; need oli-
wad halastajad Samaritlased, kes haawatuid otsisiwad
ja wäe-shandarmid, kes surnukehade rööwijaid waritse-
wad, sest niisugusid häbemataid tuli sagedaste ette, kel-
lele aga, kui neid silma saadi, warssti otša tehti.“

Niisugune pärastene nägu on igal lahingil. Kurb-
likud lugud igal pool, kuhü film sattub.

Waatame nüüd, kuda nende lahingite sõnumid mõ-
lemaile maadele mõjusiwad. Ehk küll esimine taplus
Saarbrüki linnas suur asi ei olnud, siisgi kui Saksa-
maal teada saadi, et Sakslased jäläl kaotanud, täitis
see sõnum mitmete südamed kartwate ettetundmistega.
See ahastaja tundmine ei kestnud aga kaua ja rööm
ja õiff oli suur, kui Weissenburgi wõit igal pool tut-

waks sai. See rööm tõusis veel suuremaks, kui telegrahw kahefordsed wõidusõnumed Wörthi ja Spicherni lahingitest tõi. 7. Augustil, mis üks pühapäew oli, said Berliinis kuninga käsu järele röömusuuretükid paugutatud ja kõigis kirikutes tänujumalateenistus peetud. Muidugi pani see wõidusõnum ka mitmele perekonnale ja sugulastele, kelle omaksed lahingis olivad surma saanud, leinariided selga, kui tutwaks sai, kes langenud olivad.

Uga kuda oli lugu Prantsuse-maal? Nagu teame, sai Saarbrüki wõidusõnum kui wälk kõigil pool teada ja rööm selle „suure wõidu“ üle oli ka juur. Nii pidi aga koguni teist minema. Wiimsed kolm lööki olivad Napoleoni meelt hoopis nukraks aga ka kartlikuks teinud. Mis ta neis lahingites oli kaotanud, teadis ta ise kõige paremini ja ta ei julgend esite Pariisi teadagi anda, et tema wägi löödud saanud. Sest et see tuli, et Pariislased alles eneste sõjawäe wõidu üle röömustasiwad, kui juba kolm hirmus walusat haawa löödud oli. Sinna juure tuli veel üks waltis wõidusõnum, kelle järele 70,000 Prantslast 120,000 Preislast olla ärawõitnud ja neist 25,000 meest wangiwõtnud, kelle seas ka prints Priidik Karl pidi olema; ka olla Landau (Preisi kindlus Prantsuse raja ligidal) nende käes. Kui suurt röömu see sõnum Pariislastele tegi, ei jõua keegi üleskirjutada. Uga kui see ministeeriumis, kuhu wähe ajal Napoleoni enese käest pärisõnumid, kui ka natuke wärwitud, tulnud, tutwaks sai, seletas see ühe kuulutuse läbi, et niisugust sõnumit mitte ei olla tulnud, siiski ei usaldadud rahwale selge sõnaga öelda, kuda lugu tõeste on. Kui aga asi juba teisel teel enesele teed rahwa kõrwa tegi, pidi ministeerium wiimaks tõele tunnistust andma. Et see rahwast südamest saadid wihastas, wihkamist Saksa-maa aga ka Napoleoni wasta suurendas, et see neile wõitu ei toonud, wõib iseenesest mõista. Rahwa wiha läks nii suureks, et peaaegu mässamine Pariisis oleks tõusnud ja keise-

rina läkitas paluwa ringkirja kõigile Pariisi kodanikele, et nad rahu ülespidamise eest hoolt kannakšivad.

Ka Mat Mahon laskis wiimaks enesest kuulda. Tema wägi olla oma wastaseisukohta alles ülewahwa sõdimise järel kaotanud, wabandas ta. Ühes wäekäsus laskis ta hüüda: „Soldatid, 6. Augustil on jubutuse õn teie julget meelt petnud.“ See oli seesama sõna, mis üks häbemata Pariisi zeitung oli wäljandanud: „Sumal on meile kättetafumist wõlga!“

Et aga Pariisis äratunti, et asi pahaks ja hädaohhtlikuks ähwardas minna, on iseäranis sest näha, et Pariisi lin ümberpiiramise wasta hakas walmistama.

Nüüd oli tarwis, kõik rahwarammu ja osawõtmist ärkwaks teha. Sels laskis Dliwjee ühe ringkirja wälja. „Kõik Prantslased,“ seisis sääl sees, „saawad endid tõstma, nagu üks mees. Nende taga seisawad aastasajad täis kuuldust ja auu, nende tulew aeg täis priiust ja wõimust, mis nende waprus neile peab jaatma.“

Süisgi oli Dliwjee enese süda kõigi nende kõrgete sõnade juures täis argdust ja ta arwas, nüüd juba waja olewad, ühte hüüdmist teistele Euroopa walitjustele kõrwu kõlada lasta. Ühes riigi zeitungis seisis: „Kuni meie soldatid wahwaste isamaa pinda kaitsewad, on Euroopa õigusega täis rahutust Preisi wõitude üle. Ei tea, kui kaugele selle täitmata riigi auuahnus wõiks minna, kui neid üks kindel wõidurõõm weel kord üles asteldaks.“

Kena küll! — Prantslane hakab sõda ja Preis saab sõjale, mis ta mitte ei ole soowinud, sunnitud ja kui ta nüüd teiste Saksa riikide abiga wõidurikkalt oma eest seisab, saab ta weel päälegi auuahneks nimetatud, kelle eest end Euroopa pidada hoidma.

Sesamas kirjjas seisab: „Kes tahab siis, et üks Saksa riik jalale saaks seatud, kes wõib üleülitse soowida, et Lääne ja Balti meri Preisi mereks saaks? Dns see Rootsi-, Norra- ehk Daani-maa? Ehk on see Wenemaa, kel enam kui kellegil teisel maal asja on, end Germaan-

laste ettetungimise eest hoida? Kõi on see Inglis-maa, kes, kui wägew mere-riik, Preisi merewäe edenduste wasta peab panema? Kus see wist Holland, kes kaua küllalt Bismargi kawalusetükkidest ähwardadud oli? Mis Austriast võluda, saaks ühe Sassa riigi uuestjalalseadmينة Hoohezollerite al kõige kardetawam hoop, ei mitte üksnes dynastiale (kuningajärgreale) Haabsburgi sugust, waid ka üleühtsa ühe Austro-ungri keisririigi seisamisele olema.“ See oli hädakella helistamine, mis teisi riika Prantsuse poole pidi tõmbama, aga siiski suuremat ei mõjun'd.

Preisi sõjapidamisest jutustadi hirmsaid juttusid, kelle järele Preisi soldatid weel hullemad rahwa silma ette maaliti, kui täitmatad, halastamatad ja poolmetsalised mõrtsukad kolmekümneaastasest sõjast.

Üks zeitung rääkis: „Meil on sõnumid, mis meile kõnelewad, kuida meie soldatid on sõdinud! Üks Prantslane wiie Preislase wasta ja kui ta need wiis metskoera oli ärawõitnud, tuliwad jälle wiis teist ja jälle ja jälle j. n. e. Jah, meie oleme wõidetud saanud, nagu Leonidas Thermopylside juures. Aga meie kättemaks saab hiilgaw olema! Sumal on teda meile wõlgu! Kuni sinna ajani waatame üksnes, kuida waenlased oma wõitu tarwitawad. Igal pool, kust nad möödalähawad, põletawad nad. Igal pool, kus nad käiwad, teewad nad mõrtsuka tööd. Nad tapawad haawatud, põletawad laagrid. Nad tapawad lapsed, teotawad naesed, nad kägistawad wanad raugad ja pistawad majad põlema. Hundid ja rebased, tiigrid ja hyäänid nuumawad endid weres j. n. e. Jah, kättemaksmist ilma halastuseta, ilma armuta!“

Need pidiwad weel Preislased, pidiwad kristlased olema, kuida niisuguste wärwidega maaliti!

Aga Prantslaste kindel nõu oli siiski, üle Reini tungida ja pahemat kät Reini kallast enestele kiskuda, seda näame iseäranis sest, kuida üks Prantslane ühes awalikus zeitungis „la Liberté“ räägib: „Berliini! Berliini! Reini-jõe küsimist ei ole enam. Meie teame,

mis teeme Ah, Napoleonil I. oli küll õigus, kui ta 15. Jaanuaril 1811 Kolänkürile need sõnad ütles: „Prantsuse-maa ilma Reini-departemangudeta, ilma Belgia-, idaotsa-, Antwerpita ei oleks midagi!“ — Prantsuse riigil on hädaohul, mitte majajäänd ja Preisi kuningaga wang olla, terwet pahemat Reini kallast tarwis. . . . Preislasel on meie juures. Kuda peame neid äraajama? Nende wasta minnes wõime seda. Pangem oma wägi nende wäe wasta, sest tal on kättemaksta, jah hülgawalt kättemaksta Mingu 500,000 priitahelikuid, liikwogardisid, natsionalgardisid, wapra Palikao juhatusel al üle Reini ja marssi Berliini poole! Ühe korpusega, 6000 meest juur, on kindral Palikao 6000 tundi oma isamaast kaugel ühte rahwast, mis 350 millioni suur, käsil wõtnud ja neid ärawõitnud. Kuda, kas ta 500,000 mehega, kes kõige palawamast isamaa armastusest elustatud on, 37 millioni Sakstele kaswanud ei ole? Kuda, kas ta peaks Berliinis wähem wõitu õiskama kui Pekingis, kui hüüdmine, mis need 500,000 ähwardadud isamaa kaitsjad ütlemata waimustuses saawad tõstma, kõlab: „Pahem Reini kallast Prantsuse riigile, kelle pärast ta looduse õiguse ja ärawõitmise õiguse läbi on, aga Baieri-maa Baierlastele, Baadi-maa Baadlastele, Hanower Hanowerlastele, Hessi-maa Hessi-dele, Nassau Nassauidele, Saksi-maa Saksilastele, Würtemberg Würtemberglastele, wabad linnad nende wabaile seeselawatele! Ara kõik Preisi wõimus! Waha Saksamaa wasalivalitsus!“ Meie ei taha mitte paljaid sõnu, waid tegusid. Sgal mehelikul Prantslasel, kes püssi wõib kanda, peab üks ainus hüüdmine olema: Berliini! Berliini! Üksi Berliinis wõib rahu allakirjutatud saada!“

Et Prantsuse-maal tublid mehi küllalt on, ei saa keegi mõistmekselil inime salgama. Et need sel ajal ses mõllamises, mis praegu hullumaja nägu näitab, ütlemata on kannatanud, on niisama kindel. Aga nad pidiwad kurtma ja kannatlikult päält waatma, sest Prantsuse-maal walitseb wägivald, täna ühe, homme mitme läbi.

Waheajal oli ministeerium Dliwjee langenud. Ta oli hädas suurema hulga juure abi otsima läinud ja sellega ühes ka omad wastased enese wasta ärkwaks kutjunud. Tema järel tuli teine ministeerium, kelle pää grahw Palikao oli. Palikaos arwas keiserina meest leidnud olewad, kes Napoleoni wankuma trooni ümberkukkumist jõuaks teelda. Aga rahwas wihlas Palikaot, sest et ta ülemal tähendadud sõjas Hiina wasta, enam oma taskute kui riigi waranduse kambrite täitmise pääle oli mõelnud.

Lahingid Messa linna ümber.

Spicherni lahingu järele läks üks nädal mööda, ilma et suuri lahinguid oleks ettetulnud, rääkimata mõned weik'sed nääklemised, mis siin ja sääl soldatite keskel sündisiwad.

Nimetamise wäärt on, et 8. Augustil Preisi kuningas ühe kuulutuse awaldas, kus sees ta Prantsuse rahwale kuulutas, et ta Napoleoni sõjawäe, aga mitte rahuliste riigilodanikude wasta sõda peab ja sellepärast need wiimsed mitte ei pea kartma, et nende omaduse külge Saksa poolt saaks puudutud. Teisel pääwal juba piiras Saksa löunapoolne wägi Strashburgi linna, mis nüüd jo 189 aastat Prantsuse walitsuse al seisis, sisse, et teda tagasi wõita ja kindral v. Beyer nõudis, et lin end Sakslaste kätte äraannaks. Prantsuse kindral Ubrich (räägi Uurih), kes linna kommandant oli, ei wõtnud seda nõudmist mitte kuulda. Pääleselle sawad Lüchelsteini kindlusesse ja Sankt Alwooli linna Saksa soldatid pandud ja Lichtenbergi kindlus sai põlema lastud.

Pariisis tehti kiitusewäärt püüdmisega kōit, mis isamaa kaitsmiseks wõimalik oli, aga rahwa wiha Napoleoni wasta kaswis ühtepuhku suuremaks, et see neile wõitust ei toonud.

Ra ähwardas enne Preisi ja Prantsuse wahel ei mitte ük'si maal waid ka weel merel sõda tulema ja Prantsuse

sõjalaewad purjutasiwad juba Preist ranna poole, aga tühi teab, kust see tuli, et sest asjast suuremat ühtigi wälja ei tulnud ja ühte merelahingut ei saanud weel kuski peetud ja seepärast pöörame silmad jälle maa poole.

Marshall Basään oli suure armee (wäe) ülemkäsuandja. Kindral Troshüü *) pidi ühe teise wäe Chalongis **) ja kindral Winoa ***)) kolmandama Pariisi juures soetama. Selle tarwis sai kõiges Prantsuse-maal ja Alshhiirias mehi lojutud ja nekruta wõetud, ka Roomast sai see brigaad soldatid, mis paawsti kaitsmiseks sääl seisid, ärakutsutud. Seda parajat filmapillu tarwitasiwad Itaallased, Rooma linna odawal wiisil eneste kätte saata.

Juba 12. Augustil andis end põlema lastud Lichtenbergi kindel lin Sakslaste kätte.

Selsamal päawal anti Prantsuse walitsuse poolt käst, teiki Prantsuse-maal elawaid Saksu maalt wäljaärada, mis muidugi kellegi kiiduwäärt töö ei olnud.

Teisel päawal oli Baadlastel kolm weikest wehklust Strasburgi linna ees, kus juures aga Prantslased ajawõideti.

Augustikuu 14. päawal oli jälle üks suurem lahing Moasjwille †) ehk Kursfelli ††) juures. — Prantsuse sõjawäe hulgas oli pahameel Napoleoni üle üpris suur ja räägiti tagasi minelust maa sisse tubliste. Aga marshal Basään ei annud seks mitte luba. Temal oli nõuu, 15. Aug. just Napoleoni päawal, Sakslasti käsile wõtta, neid ärawõita ja sellega langewa Napoleoni tähele uut hiilgust anda.

See nõu sai aga seeläbi tühjaks tehtud, et Preist kindral Bastrow julges marshali herrat juba 14. käsile wõtta. Lahing algas alles lõuna ajal. Prantslased oliwad enestele warjuts mullawallid ehitanud ja lastsiwad esite nende tagast Preislaste pihta. Need aga

*) Prants. keeli kirj.: Trochu. **) Chalonis. ***) Vinoy. †) Roisewille ja ††) Courcelles, kaks weikest linnakest wõi alewit Messa linna juures.

joosivad otsesõõhe oma wastaste kallale prints Priidiku sõna järele, et mitte ei pidata ootama, kuni Prantslased pääle hakkawad. Nüüd wõideldi kül aega wahetawa õnnega. Wiimaks lastis Preisi kindral Manteuffel oma korpuse suuretükiwäe 84 suuretükiiga wõitlewale jalawäele appi minna, sest et ta kartis, et muidu ehk Preisi jalawägi Prantsuse enamusest maharõhutud saaks. Kange tuleandmine algas mõlemil pool ja ehk kül Prantsuse pool enam suuritükka tööl oliwad, hakkas ta siiski wasta õhtut igal pool taganema. Ei tuuritud kaua, siis oli wõit täieste Sakslaste käes. Noaswille küla sai nende kätte ja Prantslased oliwad 10,000 meest kaotanud. Basään oli ülemakäsuandmise oma kätte wõtmist lahingu kaotusega sisseõnnistanud ja keiser Napoleon, kes lõuna ajal ise lahingiplatsil oli olnud, aga Basääni nõuu järel jälle äraläinud, sest et soldatid teda nagu mõneks õnnetuselinnuks pidasiwad, reisis prints Lulu seltsis wõsel Werduni linna. Pariisis tõusis päawal pärast seda, kui teatus sinna jõudis, rahwa (demokratide) mässamine, mis weriselt pidi waigistatud saama.

Marshall Basääni nõu oli nüüd, sügawamasse maa sisse minna ja sääl oma wäe teistega ühendada. Selle teekonna wõttis ta 16. Aug. käsile. Aga juba oli see asi hiljaks jäänud, sest niipea, kui Saksa leeris tutwaks sai, et marshal sissepoole tahab minna, tunti ära, kui suurt kahju see teeks Saksa wäele, kui Basään oma tahtmist saaks ja ruttu läks kindral Stülpnagel wiindama diviisioniga seda keelma. Sest sündis suur werine lahing Mars la Tuuri ja Wiongwille *) juures. Nimetatud diviision sõdis esite üksi kuus tundi Prantslaste wasta, kes omalt poolt kõige wäega ja wahwaste enestele teed tahtsiwad murda. Siis läks ka teisi wäejagusi neile appi ja sõdimine läks wäga kangeks. Iseäranis werine oli taplus ühes Wiongwille lähidal seis-

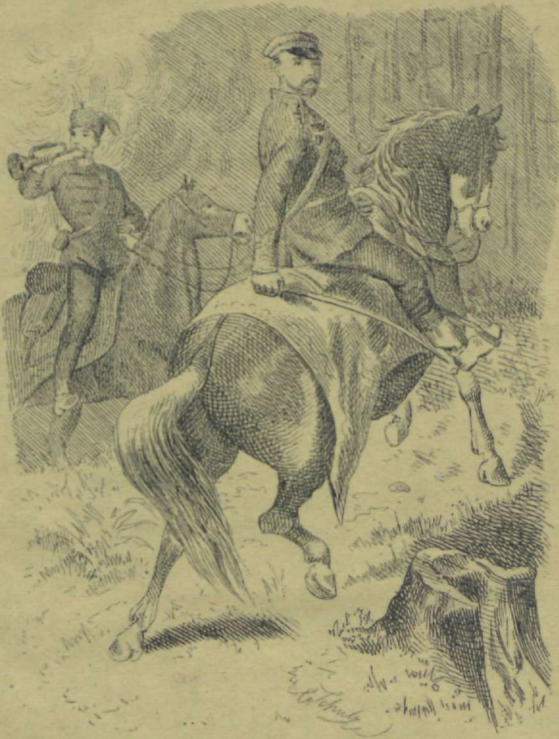
*) Prants. keeli kirj: Mars la Tour ja Bionville, kaks küla Messja ligidal.

was metsas. Nõnda sai veel kauagi mõeldud, kus juures Prantslaste niihästi kui ka Preislaste veri rohkestest woolas ja mõidu õn kord ühele kord teisele poole näitis langewad. Kui aga pärast lõunat prints Priidik Karl ise lahingiplatsil ilmus (waata pilt № 3) ja ülema kommando oma kätte wõttis, halas Saksa wägi silmnähtawalt wõimust wõtma ja — õhtu oli jälle wõit nende käes! Prantslane oli palju surnuid ja haawatuid ja 2000 wangi kaotanud; aga wõitjad ei olnud oma wõitu odawalt ostnud; aga nad oliwad seda saanud, mis nad tahtsiwad: Prantsuse wägi oli Messa linna poole tagasi wisatud ja ei wõinud mitte sügawamal maa sees end teise wäega ühendada. Lahing Mars la Tuuri juures on üks neist suurematest, sest Saksa wägi kaotas sääl 17,000 meest, kelle seas 2 kindrali (von Döring ja v. Wedell) 2 wobristi ja 600 ohwitseri.

Teisel päewal ilmus Preisi kuningas ise lahingi platsil ja tänas kõiki sõjawägesid ja iseäranis prints Priidik Kaarlit eilase wõidu eest.

Kui suur see wõitlus ja eitlus oli olnud, seda näitab meile üks kuulus Saksa kirjamees, kes ise kolmandamal päewal pärast lahingit lahingiplatsil käis. Tema kirjutab: „Suure maantee ääres, kraawides ja wäljal oliwad hobused, puruks lastud raudkübarad, kakkimurtud lastkriistad, lahtitehtud paunad, kelle sisetond laiale oli pillatud. Ümberringi tähendas purustatud maapind, et siin granatid oma kohust oliwad täitnud; aga need, kes granatite kildudest oliwad trehwatud, oliwad eht weel walu ja surmaga wõitlemas. — Miisugune lahtitehtud soldatipaun on kaju kõigi elu jälgedega sest, kes teda oli kannud ja sures mahajätanud. Sääl on kõif see wähe asja leida, mis üks soldati elu tarwitab: üks särk, paar saapaid, harjad, puhastamise riistad, üks palgaraamat, paar kortsun'd kirju kodust ja ühes poolkattises kirjakotis ühe ilusa neitsi pilt, kes nooremehe kodujäänud armukene on ja nüüd teda tagaleinab.

„Meie tulime kõrguse pääle, kus teed endid pahemat

Prints Priidit Karl Mars la Tuuri juures.

kät Tronwille ja otsekohe Biongwille ja Resongwille poole lahutawad; üks juhissammas seisis kül sääl, aga Brantslased oliwad nimes ärafustutand. Päike seisis pilweta taewa külges; sääl, kus neljakümnekahelja tunni eest üks laskmise tuli oli möllanud, kui seda weel enne kuskilgi ei ole nähtud — sest nüüjuguste laskmise riis-
tadega ei ole weel ilmasgi faks riiki teine teise wasta sõdinud, nagu siin Sakslased ja Brantslased —, kus lahing kõige hullumine oli möllanud, sääl oli nüüd waihus ja rahu

„Meie seisime ühe koha pääl, kust maantee läbiläis ja mis weel mustaks oli wärwitud, sest 16. Augustil oli siin üks Brantsuse püssirohuanter tuulde kargatanud ja neliteistkümme oma ligidal seiswat hobust surmanud. Meil hakas kange söögi ja joogi nälg; himustasime ühte tilka wet, aga kuskilt ei olnud võimalik seda saada.

„Ma wõtsin nõuaks, plaskuga alt tülast, kus üks kaew pidi olema, janufustutamiseks wet ligi tuua. Aga kui ma sinna jõudsin, misjuguist ärahäwitust nägin ma siin! Kõik majad oliwad suuretüki kuulidest purustatud. Püssid, mõegad, soldati paunad, riidenarud oliwad igal pool näha. Lagund majade warju al oigasiwad nii hästi Brantslased kui Sakslased igauks omas keeles oma kange walu ja haawade piina al. Iga filmapill wõiswad lagun'd ja pool upakülle majad nende pääle langeda ja neile weel raslemat piina walmistada. Oh, see on tõeste hale filmitsemine!”

Aga ka haawatute ja wigastatud eest sai muret ja hoolt kantud. Tuba esimeste lahingite järele sai Zeitungide läbi andisid, riidehilpa ja kõlki muid asju, mis haawade finnisidumise ja toherdamise juures tarwis lähawad, palutud. Selle appihüüdmise pääle tuli ka nüüjugusid andid rikkalikult kokku, ei mitte üksnes Saksa-
maalt, waid ka muialt mailt, kus kristlikud inimesed elasiwad. Nõnda sündis see ka edaspidise sõjajooksu ajal.

Lähme nüüd jälle oma lugu juure tagasi.

Brantslased aga tabtsid kõigest wäest läbi tungida

ja lest maa sisse tagasi lippuda. Saks katsustivad nad 18. Augustil jälle uueste õnne ja sest tuli suur ja werine lahing Gravelotte ja Mesongwille*) juures. Preisi kuningas oli siin ise Saks wäe ülemkommandant. Hommiku kella kümnest kuni kella kolmeni pärast lõunat kestis kanonite tuli, siis alles hakas päris lahing. Jälle oliwad Prantslased enestele kinkude ja kindla kohtade pääle seisukohta wõtnud, kuhu otsa Sakslased rinnu nende wasta pidiwad tormama. Hirmus wõitlemine algas mõlemil pool ja kestis kuni õhtu pimedani. Prantslased wõitlesiwad surmapõlastawa waprusega, sest see oli ju nende wiimane lootus peaseda, kui nad mitte ei tahtnud Messa linna sisse kinnipandud saada. Aga sõja õn oli neile ses sõjas täieste selga pöörnud ja üksgi lahing ei pidan'd neile wõitu tooma. Kas see Sakslaste wapruse wõi wäe-enamusest tuli, ei tohi meie siin juures mitte tõendada, aga niipalju on tõsi, et, nagu juba ennegi mituford olen nimetanud, Sakslaste koolituse ja meelesharituse rohkus palju on mõjunud wõitlemistes. Haritud ja koolitadud inimene on palju enam waimustadud kui üks koolitamata ja et Sakslased waimustusega wõitlesiwad, on tõeste tõsi. Seda oli ka siin lahingis jälle näha. Kui paremal poolel wõit alles kahtlane olnud, saanud ta selle läbi täieste Sakslaste kätte, et kindral Moltke end ratsa sinnatulejate Pommerlaste ette seadis ja, paljas mõel käes, neid kibutades lahingitulde wiis. Sedasuurt ja kuulust meest eneste ees nähes, olla Pommerlaste südamed nii waimustusest ja julgusest täidetud saanud, nad olla nii suure hooga Prantslaste kaela tormanud, et need kohe taganema hakanud ja natukesse aja pärast tuli kindral Moltke rahulisel sammul kuningaga juure tagasi wõlde: (Waata pilt №. 4.) „Majestät, wõimus on meie, waenlane taganeb.“

Wõitluse wiimasel otjal, kus Prantslased oma

*) Kütad Messa kindluse lähedal.

Moltke toob kuningale Grawelotte juures
wõidusõnumid.

miimast jõudu kokkuvõttiswad, juhtus ka Preisi kuningas ise, kes ühe ringu otsast lahingut juhatas, surmawate granatite piiri, kus ta ehk surma oleks saanud, kui mitte minister Roon teda ruttu kaugele poleks wiinud.

Prantslaste kahju neis kahes wiinises lahingis oli suur. Üksi surnute hulk kandis 12—15,000, ise weel, mis haawatud ja wangiwõetud (wiimses lahingis 4000 meest) sai, nõnda et nende kahju wist üle 40,000 mehe wälja teeb. Aga ka Sakslaste kaotus oli suur küllalt. Gravelotte lahing maksis neile mitte wähem kui 14,000 meest. Säärانىs leidsiwad Sakslaste pool palju ohwitseri surma, mis sest tuli, et need ikka kõige esimesed peawad waenlaste pääle jooksmas olema sõjameeste ees.

Nõnda sai siis Prantsuse marshal Basään üle 150,000 mehega kõrge müüridega ümberringitud Messa kindlusesse sissepiiratud ja selleläbi kõigist teistest nagu ärakõigatud. See'p see oli, mis Sakslased tahtsiwad ja selle tarwis ei näitnud neile see suur ohwer mitte suur olemad, mis nii mitme tuhande isamaa poegade elu maksis. Prints Priidit Raarli hooleks jäi nüüd, oma wäega Basääni linna sees tugewaste finnihoida, et ta mitte wälja ei peaseks ega end teistega ei ühendaks.

Pääw pärast lahingit oli üks kurwastuse ja leinamise pääw. Kella kahest kuni õhtupimedani maeti langenud sõjamehi. Wäga liigutawad oliwad filmapisarad, mis piffamisi, waikselt ja libedalt üle sõjameeste pääwatand' palgete weeresiwad. Üksigi, kes kodus rahulises tuas istub ja üksi raamatutest neid lahinguid tundma õpib, ei mõista oma waimu silma ette niisugust haledust maalida. Keegi film ei jään' d kuivaks, sest igal ühel oli kas kõige lähem sugulane ehk ka ligidalt sõber ja armastatud seltsimees langenud. Niisamasugune lugu oli ka Prantsuse sõjawäe hulgas, kes jo weel rohkem mehi oli kaotanud. Aga mitte üksi sõjawäe hulka ei jäänud see leinamine ja kurwastus. Ei, ta laotas end üle terve Saksa- ja Prantsuse-maa igale poole, kust mehi sõtta oli saadetud. Wanemad nutsiwad

eneste poegi, lapsed isasid, naesed mehi, pruudid peig-
mehi. Oh kui palju oli juba neis kuues suures lahingis
mehi langenud! Ja seda oli kõik üks ainus mees oma
rahutumate abilistega teinud!

Aga kuhu oli Napoleon ise jäänud? Ta oli jo 14.
Augustil vaitsel viisil Messasi Šalongi Mar Mahoni
juure läinud, käsku tagasi jättes, et sõjamehed Messa
linna ometi mitte Sakslaste kätte ei pidama andma.

Pariisis aga waletadi jälle tubliste. Kui Basään
Mars la Tuuri lahingi oli kaotanud, kirjutas ta Pariisi
17. Augustil: „Eila kõige terve pääma olen ma lahing-
git pidanud. Waenlane sai tagasi löödud.“ 18. Aug-
üstles Palikao käsuaandjas korpuses: „Sõnumid sõja-
platsist on hääd. Preislased on sõjariistade seiju otsinud.
Ka on tõsi, et üks terve kuraseri korpus, mis grahw
Bismargi pärast, rujukts löödud saanud on. Weel
20. Augustil, kui juba ammugi walus hoop Grawelotte
juures oli langenud ja Basään Messa linnas puuris
istus kõige oma sõjawäega, ütles Palikao säälsamas:
„Preislased, kes Basääni kallale tuliwad, pidiwad taga-
nema.“ Et neist sõnumitest üksigi tõsi ei olnud, saab
iga lugeja isegi aru, sest kui Preislased oleksiwad pida-
nud taganema, siis ei oleks neil jo ka võimalik olnud
Basääni linna sisse kinnipanna.

Lahingid Boontongi ja Sedani juures.

Mar Mahon oli wahel ajal oma sõjawäge suuren-
danud ja seisis nüüd sellega Šalongi kindlas leeris,
kus, nagu ööldud, ka keiser ise oli *). Terwe wägi oli
150,000 meest suur.

Ilmasjata oli Mar Mahon lootnud, et Basäänil
võimalik saaks olema, end läbi Saksa wäe lüüa ja siis

*) Prints Lulu oli kindla saatmise al üle raja Belgia-
maale saadetud.

end temaga ühendada. Mõlemad väed, ühtekokku üle 300,000 meest, oleksivad waenlasele küllalt tegemist teinud, aga — Grawelotti lahing, kui seda poleks wõidelda olnud, siis ehk oleks kõik weel hästi läinud!

Kui Mat Mahon enam kahkluses ei olnud, et Basään tõeste Mesja linnas ümberpiiratud oli, walmistas ta end ette, Pariisi minna. See oleks muidugi Pariisi linna hoidmiseks tululikum olnud, aga sõjaminister Palikao tahtmine oli koguni teine. Tema kirjutas Mat Mahonile, et see Mesjääri*), Sedani ja Mongmedii**) kaudu Basäänile pidi appi ruttama. Waenlane pidi seljatagast kästile wõetud ja nõnda kahe tule (s. o. Basääni ja Mat Mahoni sõjawägede) wahetele jääma. Ka loodeti, et spionite abiga wõimalik saaks olema, Mat Mahoni ja Basääni wahel ärarääkida, mis tarwis oleks teha. Mat Mahon teadis küll, et see ettevõtmine ei midagi wähem kui kerge saaks olema, aimas ka ehk ette ära, et ta mitte korda ei saa minema, aga mis ta wõis teha, ta pidi ministri sõna kuulma. Ta jättis Chalongi***) laagri maha ja käskis seda põlema pista, mis ta sündis ja algas siis oma hädohkliku teekonda.

Keiser Napoleon, sellele Palikao Pariisist oli teatanud, et asjad koguni pahaks ähwardama minna, kui mitte korda ei lähäks, siisepiiratud Basääni wabastada, ei wõinud ega julgenud musta ega walget kõige selle ettevõtmise juure lausuda.

Seda peab ütleva, et see plaan iseenesest üsna targaste oli wäljamõeldud, aga mis sa teed ära, Preislased ei lastnud kõik mitte nõnda korda minna, nagu nende nõu oli. Niipea kui Prissi poolt arusaadi, kust poolt tuul puhub, tõusis waike Moltke pääs üks wastuplaan, selle järele Mat Mahoni sõjawäele seesama osa pidi walmistatud saama, nagu Basääni omale, see on, teda niisama puuri panna.

*) Prants. keeli kirj.: Metzères. **) Montmedy.

***) Chalons, kannis suur lin Marne jõe ääres.

Kolme ülema lahingi järele oli Saksi kroonprints'i juhatuse al üks uus armee või vägi sünnitatud. Sellega hakkas Saksi kroonprints' warssi Schalongi poole marssima.

Wähe ajal oli 21. Augustil Prantsuse ja Saksa laewadel mere pääl üks lahing, kellest mitte böldud ei ole, kumbale poole võit jäi.

Augusti 27. oli Büsangssi küla juures Saksi ja Preisi ratsaliste ja ühe Prantsuse jäägri-rügemendi wahel weike taplus, kus esimesed võitsiwad. Pääwal pärast seda oli jälle üks weike taplus Preisi ja Prantsuse jalawäe wahel, kus jälle Saksad võitsiwad.

Agal 30. Augustil oli jälle üks suur lahing Boomõngi (kirj. Beaumont) juures. Saksi kroonprints' oli oma ülemal nimetatud uue wäega ühe Prantsuse wäe jaoksõnna pääle tõufanud ja seda ka warssi käsile wõtnud. Lõuna ajal selsamal pääwal hakkas seesama uus (neljas) vägi, mis Saksiidest oli kokkupandud ühes Baierlaste abiga Boomõngi küla harja kinni. Prantslased, kes oma katlate kallal parajaste söömist pidasiwad, paniwad peagi putkama. Aga nad pöörasiwad uueste tagasi ja nüüd algas alles wapper werewalamine, kus juures aga wiimaks ometi jälle Prantslased ärawõidetud saiwad. Mufõngi linnake, mis sääl ligidal seisis, sai ka Saksi lastest, kes ühtepuhku wõideldes edasi läksiwad, lühikese lastmise järele wõetud ja Saksa soldatitega täidetud. Nõnda jäi ka siin võit jälle Sakslaste kätte ja Prantslased kaotasiwad 23 suurttükki, terve laagri ja 7000 wangi. Nimetamise wäärt on ka see, et see suur võit Saksi kroonprints'ist Preisi kuninga oma silma al ärawõideldi.

Nüüd aga oli Mat Mahonil peenike peus, sest enam ja enam saadi aru, kuhu poole Moltke plaan tähendas. Selle plaani järele tuli Mat Mahon weel peaaegu enam kimpu, kui see, kellele ta tahtis awitajaks minna, sest Basään toetas end ometigi Messa linna tugewate müüride pääle, mis peaaegu ärawõitmataks arwati; aga Mat Mahonil ei olnud muud toepunkti, kui weike,

nõder kindlus Sedan, ja juba seisib ta oma sõjaväega nii, et ta enam Pariisi poole tagasi ei võin'c minna, sest et tee sinna poole Saksa väest oli kinnipandud. Temal jäi siis veel üle, kas Saksa väge äravõita, mis Saksa poolt mitte ei kardetud, sest et Saksa vägi suurem oli, ehk lahingi faotusel end kõige oma väega wangi anda ehk ta sõjast mitte osawõtjasse, Belgia-maa sisse põgeneda, mis pea niisama palju oli. Aga ta wiimane tee sai pea talt äralõigatud.

Napoleon ise oli ka Sedanis *). Kui mitu tuult oli tal 6. Augustist kuni 30. jalge alt läbi käinud!

Üks wäga tubli Prantsuse kindral, v. Wimpffen, oli Ahwrikast, kus ta seni ajani oli olnud, tagasi kutsutud, seks, et kui wahest marshal Mat Mahonile üks äpardus juhtuks, et ta siis ülema kommando enese kätte wõttaks. Hädaga jõudis see 30. Augustil Sedani. Kui ta Napoleoni ette astunud, küsinud see talt silma-weega: „Ütelge mulle ometi, kindral, kust see tuleb, et meie ühtepuhku löödud saame?“

Niisuguste ümberseisuste al hakas suur kuulus lahing Preisi kuningaga enese juhatusel al Sedani juures. Ma ei wõi seda lahingut paremini oma lugejate silma ette seada, kui et ma Preisi kuningaga enese kirja, mis ta kuninganale Berliini kirjutas, seie ülesse panen. Kiri käib nõnda:

„Kuninganale Augustale Berliinis.

„Sa tunned nüüd minu 3 telegrammi läbi kõik seda suurt sünduseliku lugu. Ta on mulle nagu üks unenägu, ehk ta kül tund tunni järele mööda lähäb.

„Kui ma mõtlen, et ma ühe suure õnneliku sõja järele midagi kuulsamat enam oma walitsuse ajal ei wõinud oodata ja nään nüüd seda maailma sünduseliku lugu sündinud olevad, siis alandan ma end Jumala ette, kes üffi mind, mo wäge ja minu kaasfõdijaid on äranäinud, seda, mis sündinud, täitma ja meid oma

*) Sedan, üks wabrikuteft rikkas kindel lin 16,000 inimesega.

tahtmise töbriistuks walinud. Üksi ses meeles wõin ma seda tööd äraarmata ja siis alanduses Jumala saatmist ja Tema armu kiita.

„Nüüd tulgu lühike pilt lahingist ja selle kasust meile.

„Meie sõjawägi oli 31. Augusti õhtul ja 1. Septembri hommiku wära seatud ordnungis sinnatunud ja seisis ümber Sedani. Baierlastel oli wassak tiim Baseli juures Maasi jõe kaldal, nende kõrwal Saksilased wasta Mongssellet ja Denjiit, gardiwägi wasta Schwonni, wiies ja üksteistkümmes korpus wasta Sankt Mangshi ja Flenjööri *); et siin Maasi jõgi ühe keeraku teeb, ei olnud S. Mangshist kuni Dongsheriini (Donchery) keegi korpus seatud, aga siis jälle edasipoolse Würtemberglased, kes ühes ka wäljalangejate wasta Mesjäärist pidiwad wõitlema, et nad meile mitte selga ei langeks. Katsa-divisjon grähw Stolbergi al seisis paremaks tiiks Donsherii lagedal. Rinnu Sedani wasta seisis üks jagu Baierlasi.

„Wõitlus algas, eht küll tiht udu maad kattis, Baseli juures juba wära hommiku (1. Sept.) ja aegamööda läks wehklus ikka kangemaks, kus juures maja maja järele pidi wõetud saama, mis pea terve päewa otsa kestis. . . . Kui ma kella 8 ajal Sedani juure jõudsin, algas parajaste suur batarei kindlusewärkide pääle tuld andma. Kõigil kohtadel hakas nüüd kange lastwõitlus, mis tumbide kaupa kestis ja kella ajal meiomad aega mööda maad wõitsiwad. Nimetatud kohad (külad) saiwad wõetud.

„Wäga sügawaste sisselõigatud kuristikud metsadega raskendasiwad meie jalawäe ettetungimist, aga tulutasiwad Prantsuse poolt wastawõitlemist. Külad Illi (Illy) ja Floäng (Floing) saiwad wõetud ja kord korralt tõmmas tulepiir end ikka kitsamalt Sedani ümber kokku. . . . Waenlase ätiline wastataplus hakas aegamööda

*) Prantsuse keeli kirjutatud: Bazeilles, Montcelle ja Daigny, Givonne, Saint-Menges ja Fleigneux, kõik kohad Sedani linna ümber.

järeljätma, mis meie laiale pillatud bataljonidest aru-
saine, kes ruttu metsadest ja küladest tagasi jookšivad.
Prantsuse ratsavägi katsus mõned bataljonid meie 11.
korpusest tagasilüüa kangeste nende pääle tungides, aga
need hoidšivad wahwaste wasta; ratsavägi libutas
jalawäe bataljonidest wahelohtadest läbi, pööris siis
jälle selsamal teel tagasi, see sündis kolm korda mitmest
rügemenidist, nii et lahingiwäli surnukehadest ja hobustest
täidetud, nagu täis külitud oli, mis meie kõik oma
förgest seisukohast selgeste näha wõišime . . .

„Et waenlase tagasimineel end mitmes kohas põge-
nemiseks muutis ja kõik jala-, ratsa- ja suuretüki-wägi
linna sisse ja kõige ligemaisse ümberkaudu lohtadesse
kokkutungis, aga weel itka end kõige wähemgi märk ei
näitnud, et waenlane end üleandmise läbi sest kahlikust
olekust püüaks peasta, siis ei jäänud meil muud üle,
kui linna nimetadud batariest bombidega lasta, ja kui
see 20. minuti järel juba mitmest kohast põles, mis
ümberringi põlemate küladega üsna hirmus päält oli
waadata — siis lastšin ma tuleandmise wait jääda ja
jaatsin ooberst-leitnandi von Bronsarti kui rahutegija
walge lipuga ära, Prantsuse sõjawäge ja kindlust üle-
andmisele nõudma. Tema wasta tuli juba üks Baieri
ohwitser, kes mulle ilmutas, et üks Prantsuse parla-
mentäär (ehk läbirääkija) walge lipuga wärawa juures
olla ilmunud. Bronsart sai sisselastud ja tema küsimise
pääle pää-kindrali järele sai ta ilmootmata keisri oma
ette lastud, kes tale koha ühte kirja minu kätte andmiseks
tahtis anda. Et keiser küsis, mis asjad tal olla ja
wastuseks sai: „Sõjawäge ja kindlust üleandmisele
nõuda,“ wastas ta, et Bronsart end ses asjas kindral
von Wimpffeni poole pidada pöörma, kes haawatud
Mat Mahoni asemel ülemkommandant olla, ja et tema
(keiser) oma kindral-adjutandi Meille kirjaga minu
juure tahtma saata. Kell oli 7, kui Meille ja Bronsart
minu juure tuliwad; wiimne tuli natuke enne ja tema
läbi saime alles kuulda, et keiser Sedanis on. Sa wõid

arwata, mis mo süda ütles, niisama kõigil teistel! Reille hüpas sadulast ja andis oma keisri kirja minu kätte, võldes, et tal muud käsku ei olla. Weel enne kui ma kirja lahtimurdsin, ütlesin ma temale: „Aga mina nõuan esimeseks tingimiseks, et teie sõjawägi sõjariistad maha paneks.“ Kiri algas nende sõnadega: „N'ayant pas pu mourir à la tête de mes troupes, je dépose mon épée à Votre Majesté“ (Tõestiteeli: Et ma oma sõjawäe ees ei ole võinud surra, panen ma oma mõega Teie Majestädi jalge ette maha, see on: annan ennast Teie wangiks)

„Minu wastus oli, et ma niisugust wastatulemist südamest kaeban ja et ma ühte võimussemeest palun enesele saata, kellega m'e üleandmise asjad võiksimine viendada. Pärast seda, kui ma kindral Reillele kirja olin tagasiannud, rääkisin ma mõned sõnad tema kui wana tutwaga ja nõnda lõpetas see asi. Ma andsin Moltkele võimuse tingimiste tegemiseks ja andsin Bismargile ülesse, seie jääda, kui ehk poliitika küsimised kõnессe tuleksiwad, sõitsin siis ratsa ühe wankre juure, maanteel ja igalpool hüüdis mulle tormiline huraa! wasta. Kõigil pool põlesiwad küündlad, rahwahymnus sai kõigis paikus lauldud j. n. e. Kella 11 ajal olin ma siin ja jöin oma ümberseisjatega sõjawäe terwiseks, mis niisugust wõitu oli wõidelnud.

„Et ma 2. Septembri hommikul weel ühtigi üleandmise läbirääkimistest Moltke käest ei olnud kuulda saanud, mis Dongsheriis pidiwad olema, siis sõitsin ma hommiku wara kella 8 aeg lahingi platsile, kus ma Moltkega kokkujuhatusin, kes mulle wastatuli, minu luba Prantslaste poolt ettelõõdud üleandmiseks saama ja mulle ühes ka teada andis, et keiser wara hommiku kella 5 ajal Sedanist olla Dongsheriisse tulnud. Et ta minuga rääkida tahtma ja ligidal üks lofs aiaga oli, siis walisin seda kohta kokkutuleku paigaks. Kella 10 ajal tuliu ma sõrguse pääle Sedani ette; kella 12 ajal tuliwad Moltke ja Bismark walmsi üleandmise kirjaga;

Keiser Napoleon tui wang kuninga Willemi ees.

kella 1 ajal läksin ma Britsuga (nõnda nimetas kunin-
gas kroonprintsi) ratsawäe-stabwahist saadetud, lossi pääle,
kus keiser mulle wastatuli. (Waata pilt №. 5.) Meie
rääksime teineteisega weerand tundi ja olime mõlemad
wäga liigutadud selle jällenagemise üle. Mis mina
kõik omas südames tundsin, pärast seda kui ma 3 aasta
eest Napoleoni tema wõimuse ladwal olin näinud, ei
wõi ma mitte üleskirjutada.

„Selle järel sõitsin ma ratsa kella 1/23 kuni 1/28
terwet sõjawäge Sedanis ülewaatama.

„Truppide wastawõtmine, kümnendadud gardi-korpuse
jällenagemine, seda kõik ei wõi ma täna Sulle kirju-
tada; ma olin sügawaste liigutadud niipalju armastuse
ja truusse ülesnäitmisest.

„Nüüd ela hästi ligutadud südamega ühe niisuguse
kirja lõpul! Wilhelm.“

Lugeja on nüüd Preisi kuninga enese kirjast kõik
lahingi lugu lühidelt kuulda saanud ja mul ei oleks
enam ühtigi sinna juure võlida, muudkui et nimetan,
mis Sakslased ses lahingus kõik eneste kätte saiwad.

Suur Sedani üleandmine sai 2. Septembril kindral
Moltkest Preisi poolt ja kindral Wimpffeni läbi Prant-
suse poolt äratehtud. Mark Mahon oli haawatud ja
tema asemel oli Wimpffen, nagu lugeja jo teab. Selle
üleandmise läbi said Sakste wangiks 83,000 Prantslast
4000 ohwitseri ja 50 kindraliga. Uleselle langes päratu
hulk sõjawara Sakslaste kätte, selle hulgas 400 suurt-
tükki, kelle seas 70 mitraljöösi, 150 kindluse suurtükki
ja 10,000 hobust!

Nii ilmatu suur kui see saak ka näitab, ei olnud ta
ometi mitte nii tähtjas kui see lugu, et Prantsuse keiser
Napoleon III. end ise wangi andis. Kui wälk jõudis
see sõnum läbi terve wiie maailmajao ja täitis kõikide
südamed imekspanemisega. „Napoleon wangis! see suur,
fõrge, uhke, wägew Napoleon Saksa wangis! See on jo
imeliseim kui ime!“ Nõnda hüüdsid sina, nõnda hüüdsin
mina ja nõnda hüüdsiwad millionid teistest rahwasugu-

dest ka, ilma et keegi oleks teadnud, mis ta sest lugust pidi arvama. Aga nõnda'p see oli! Napoleon oli wang ja mis rõõmu tema wangistamine Saksamaal tegi, ei oska keegi üleskirjutada. Oli jo see asi just peaaegu niisama, nagu oleks see rõõwel, kes praegu püssiga teekäija pääle sihtis, korraga selle ette põlwili lastnud.

Keisri Napoleoni wangiwõtmine ei olnud aga mitte nii tululif Saksia rahwale, kui seda esite arvati ja oodeti. Tuttaw on, et tal juba wangiandmise ajal enam midagi wõimust ei olnud ja ta jo sel ajal kõigis Prantsuse poliitika asjus wähetähtjas suurus oli. Ta nägi ette, et ta kui ärawõidetud enam oma trooni ei jõua kuffumise eest hoida, siis arwas ta paremini tegema, kui ta end kui kõrwaline mees Sakslaste kätte wangi andis.

Olgu nüüd sellega kuida ta on, aga üheks aruldaseks juhtumijeks jääb ta ometi ja weel pärastpoolsed rahwasugud saawad seda imekspanema.

Aga waatame, kuida lugu edasiläks.

Kõige esimene lootus Saksamaal oli, kui tutwaks sai, et Napoleon end wangi annud, rahu. Jah, rahu oleks ka kül soowida olnud, sest et mehi juba kül oli tapetud ja peaaegu ühtegi perekonda ei olnud, kes mitte leinariides ei oleks käinud. Rahingisõnumidgi ei rõõmistanud ega mõjunud enam, kui nad mitte hästi juured ei olnud.

Aga see lootus ei olnud seekord mitte asjalif. See paistis juba Preisi kuningas kõnest wälja, mis ta pärast Sedani üleandmist laua juures oma würstidele pidas ja mis sees ta ütles: „Muidugi ei ole meie töö sellega, mis meie silma ees täide lähäb, weel mitte lõppenud; sest meie ei tea mitte, kuida Prantsuse-maa seda asja üleswõtma ja sest arvama saab. Seepärast peame meie taplusewalmis jääma.“

Pärast jõi kuningas tema omas kirjas nimetadud terwist, kus juures ta järgmised sõnad rääkis: „Meie peame täna tänu pärast oma sõjawäe terwijeks jooma. Teie, sõjaminister Koon, olete meie mõega teritanud;

Teie, kindral Moltke, olete seda juhatanud, ja Teie, grahw Bismark, olete aastate pikkuse töö järele poliitika juhatamise läbi Preisi-maa oma praegusele kõrgusele miinud. Soogem siis sõjawäe, nende kolme minult nimetatude ja igauhe ühiku terwiseks meie seas, kes oma jõudumööda seie ajani meid on ligiaitnud."

Wahetajal oli ka sõnum Sedani tulnud, et 1. Septembril Basään Messa linnast wäega wälja olla langenud ja ennast Sakslastest läbiwõidelda tahtnud. Seft tulnud teine lahing Noaswille juures. Basään oli lootnud, et Mat Mahon, kes tale spionite läbi olla öölda lastnud, et ta sel ajab tahab Sakslaste seljataga olla, tõeste juba tulnud on ja et siis Sakslased kahe tule wähele jääwad, kui ta linnast wäljalangeb. Ta sai aga omas lootuses petetud ja mõne tunni wõitlemise järele jälle linna sisse tagasi aetud.

Pariisi linna ümberpiramine. Strasburg ja Mejs.

Juba 3. Septembril hakasiwad mõlemad kroonprintslikud wäed *) Pariisi poole marsima. Pidi jo nüüd end ülesnäitma, kuida wiisi Prantsuse rahwas Saksa-maa wasta saab olema. Ka taheti igal pool häälmeelel teada, kuida Prantslased Napoleoni wangi andmise sõnumi üleswõtawad. Ehk küll, nagu terane lugeja teab, Napoleon oma enese trooni seisamise pärast sõda pidi hakkama, ei olnud jo ometi tema ühispäini, kes sõda himustas, waid enamasti kõik rahwas õiskas, kui kuulis, et Napoleon wihatud Saksa-maa wasta sõtta lähäb. Nüüd aga oli tema õnnetuses ja ei wõinud enam enese eest kosta, ööldi ka warssi Prantsuse-maal, et kõik õnnetus, mis riigi kaela olla langenud, ühki tema süü olla ja seletadi teda keisrist lahti. Aga keda siis tema asemele keisriks tõsteti? Selle küsimise pääle wõib kaks wastust

*) Need oliwad wäed Preisi ja Saksi kroonprintsi al.

anda: Ei kedagit eht hull mehi! Terane lugeja saab aru, et niisugune walitsus prii- wõi wabadriigiks, wõerakeele sõnaga republiik, hüütakse. Prantsuse keisririik oli ühe pääwaga wabadriigiks saanud; et see üle pää ja kaela sündis, on iseenejest mõista. Prantsusemaal ei olnud niisugune temp mitte esimene kord teha, ja iga mõistlik mees teab, et Prantslased priiriiklasteks mitte loodud ei ole. Aga noh, sest oli küllalt ja kes selle järele pikemalt küsis; wabadriik oli jalal ja sellega arwati kõik õnnetus möödast olewad. Prantslased tundsiwad endid ühekorraga nagu alt upitadud. „Seni ajani,“ ütlesiwad nad, „olla Sakslastel keisririigiga tegemist olnud, nüüd pidada nad näha saama, mis „republiik“ jõuda teha! Nagu saaks, kena küll, üks rahwas omas olemises teiseks, et ta oma riigile teise nime annab.

Aga kus oli siis keiserina Gúgeenia, kelle kätte Napoleon ülema walitsuse ohjad andis, jäänud. Waat see'p see teine imeasi oli: Tema oli, kui nägi, et asjad koguni hulluks ähwardasiwad minna, ruttu salaja Pariisist ärapõgenenud. Tema põgenemine läks kõiges saladuses üle kanali Inglis=maale. Nõnda sai Prantsuse keiserlik perekond ühest äralahutatud. Papa istus Wilhelmhöhe lossis Kasseli linna ligidal, kuhu Preisi kuningas tale eluaseme oli annud, wangis, eht küll mitte ahelas, nagu muud wangid, mamma oli ülemere Inglis=maal ja Lulu Belgia=maal.

Sakslased aga tungisiwad tubliste Pariisi poole, mis Prantslaste südamed hirmus tulist wiha nende wasta täis pani. Nemad arwasiwad esite, et Sakslased Napoleoni wangiwõtmise järel kobe kodu tagasi pidiwad minema, sest et nende meelest, Napoleon üksi süüdlane oli. Nende meele ei tulnud sugugi, et Sakslased sõjale üles oliwad ärritadud ja neil sellepärast õigus oli, walatud were eest kättemaksmist nõuda. Muidugi oleks wõimalik olnud, et sõda nüüd juba oleks seisma jäänud, kui Sakslased oleksiwad teadnud, kellega neil tegemist

oli. Aga wiimsil ei olnud teada, vähemalt efiotsa, kelle käes ülem wõimus seisis. Uus walitsus, mis end „Rahwa eestwõitluse walitsus“ nimetas ja priiriigi ülemas otšas seisis, oli järgmistest meestest kokkupandud: Gambetta, Favre*) Simon, Pelletan, lugejale juba tuttam Koshfoor ja Pikaar**).

Kartus Sakslaste eest tõusis Pariisis iga pääwaga suuremaks ja tulise kiirusega ehitadi müürišid Pariisi ümber, et teda ärawõitmataks kindluseks teha. Ruda Sakslasi Pariisist eemal taheti hoida, olgu siin ühe kuulsa Prantsuse salmija kiri tunnistuseks, mis ta Sakslastele kirjutas:

„Sakslased! Pariis ei ole mitte ülsi meie pärast. Pariis on teie niisama palju kui meie oma. Berliin, Wiin, Dresden, Münden, Stuttgart on teie päälinnad; Pariis on teie keskpunkt. Pariisis see on, kus Euroopa südametuksumist tuntakse. Pariis on linnade lin. Pariis on kõigi inimeste lin. Athen oli, Room oli, Pariis on! Saksa-maa saaks Euroopa ärähawitama, kui ta Prantsuse-maad wigastab. Saksa-maa saaks Euroopa ärarikkuma, kui ta Pariisi ärähawitab. Mõelge järele. Mikspärast see sõgedus? Mis tarwis see liig mõll ühe naabrirahwa wasta? Mis oleme meie teile teinud? Dns see sõda meist tulnud? Keisririik on teda tahtnud, keisririik on teda teinud. Ta on surnud. Hää kül. Meil ei ole midagi temaga tegemist. Tema on minewik, meie oleme tulewik. Tema on wihkamine, meie oleme armastus. Tema äraandmine, meie ausus. Teie tulate Pariisi wäewallaga wõtma! Pariis armastab teid; aga Pariis saab teie wasta kõige oma kartusewäärt kuulduse ja kurwastuse majestädiga seisma. Pariis, niisuguse roojastusega ähwardadud, wõib hirmsaks saada Teie saate kindlused wõtma, aga ringmüürid leidma; teie saate ringmüürid wõtma, aga barrikadid leidma; teie saate need wõtma, ja siis, wõib olla, mis

*) Prantsj. keeli kirj.: Favre. **) Picard.

isamaaarmastus häda sees teeb? Teie saate tõmbkanalid alt püssirohuga täidetud leidma, mis terwed uulitsad tuulde pörutab Saksad, Pariis on hädaohtlik. Olge järelmõttlikud Pariisi ees. Kõik moondamised on talle võimalikud. Tema pehmlus on tema kindlameele mõet. Näis, nagu oleks magatud, aga ärgatakse üles, tõmmatakse mõõte nagu mõet tupest välja ja see lin, mis täna Sybaris (meeste=eksitaja) oli, võib homme Saragozza (kange sõdija) olla. Ah, tõeste ei tohi selle pääle mõelda, teid ehmatada, Saksa tubli südamega wägi, waper rahwas! Aga teid võib õpetada. Teie ei otsi jo mitte häbi; noh, see on häbi, mis teie saaksite leidma ja mina Eurooplane, see on Pariisi sõber, mina Pariislane, see on rahwaste sõber, ma feelan teid hädaohu eest, kelle sees teie olete, minu Saksa wennad, sest et ma teid imestlen, auustan ja kül tean, et kui midagi teid tagasi võib ehmatada, see on häbi j. n. e."

Et Sakslased niisugust hullumaja lori kuulda ei wõtnud, on muidugi teada. Nad marsšisid rahuliste ja ekstitamata Pariisi poole edasi. Aga et üks suur kirjamees, nagu salmija Wiktor Hugo, niisugust tühja lori võib kirjutada, mis teistest hääks saab kiidetud, ei tule Prantslastele mitte auuks arvata.

Prints Priidik Kaarli wägi tõmbas ennast ifka kindlamini Messa linna ümber kinni. Septembrikuu 9. päawal andis end Laoni kindlus Sakslaste kätte. Kui Saksa soldatid sissetulid, sai üks püssirohu torn häbemata kae läbi põlema pistetud, mis arvata 100 Saksa soldatid ja 500 Prantsuse mobiilgardlast jurnuks löi.

Pariisist oli kuulda, et Tiäär Londoni, Inglise walitsust liigutama, Prantsuse hääks end asja wähele segada, mis see aga mitte ei teinud, olla läin'd.

Septembri 17. jõudsid esimesed Saksa wäejaod Pariisi juure. Teisel päawal jõudis kuningas ise Bersalji (kirj. Versailles) kus ta miljonäri Rothschildi palées pääkorterit wõttis. Juba 19. Septembril sai Pariis Saksa wäest, pärast seda, kui mitmes kohas

Pariisi ümberkaudu weiksed lahingid olivad olnud, täieste ümberpiiratud.

Favrrel oli tahtmine, grahw Bismargiga kokkusaada, et temaga mõne asja pärast rääkida. See sai tale lubatud ja oli 19. kuni 21. Septembrini mitu läbirääkimist nende kahe poliitilaste kesks. Favr tähendas, et Prantsuse-maa walmis olla, üht sõjamaksu maksuma. Bismark aga nõudis, et Saksa-maal olla tarwis ühte tšepunkti, et niisugust sõda edespidi enam ette ei tuleks; see weri, mis walatud olla saanud, pidada ometi isamaale rahugi tooma tulewikuks. Sellepärast nõuda Saksa-maa need maajaud, mis temalt olla ärariisutud, tagasi; pääleselle pidada kuni rahutegemiseni mõned kindlad kohad Saksa soldatitest täidetud jääma. Ta nimetas teiste seas Tuuli ja Strasburki. Favr olla üleskarganud hüüdes: „Grahwiherra, mõelge, et Te ühe Prantslasega räägite!“ Ühele teisele rahwale tohtima sedasugust pakkuda, aga mitte Prantslastele. Ja mõne aja järele tuli Prantsuse poolt kuulutus wälja, kus sees seisis: „Ei ühte tolli meie maast, ega ühte kivi meie kindlustest ei pea Sakslased saama!“

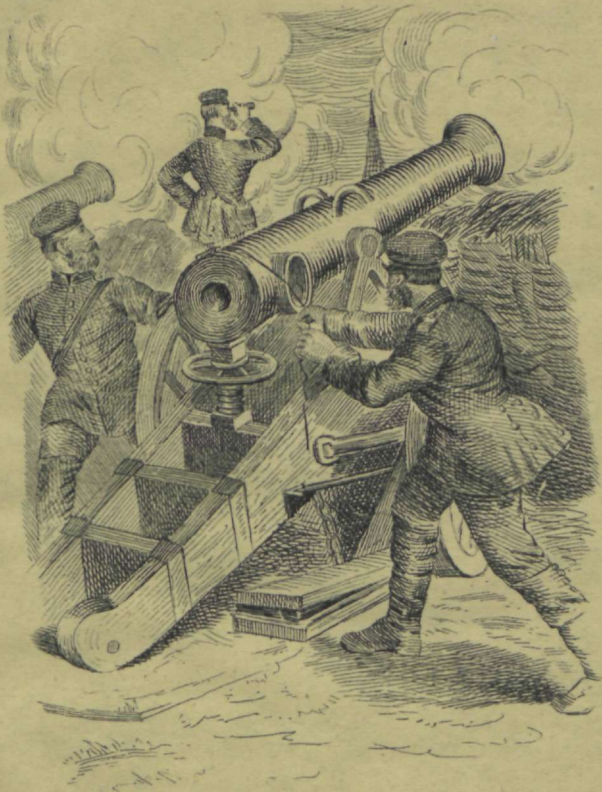
Aga paar päewa pärast seda uhket kuulutust tuli Tuulist telegrahwi sõnum, et Tuuli kindlus olla kahetsa tunnise bombilaskmise järele end Sakslastele äraannud. Säh, sääl ta nüüd oli! Alles mõne päewa eest oli grahw Bismark selle kindla linna üleandmist Favre käest nõudnud ja mitte saanud ja nüüd oli ta ometi Sakslaste käes. Selle linna üleandmise juures langes wõitjate kätte: 2240 meest, 109 ohwitseri, 120 hobust, 197 suurttükki, 3000 püssi, niisamapalju mõeku, 500 kürakki ja suur hulk sõja- ja toidu-wara. Linna ärawõitja oli suur-hertsog Meklenburg-Schweriinist.

Ime kül, et need kaks kindlust, mis Prantslased kõigest hingest püüdsiwad kinni hoida ja selle üleandmiseks Favr, nagu tuttan, fogunigi grahw Bismargiga kõnelemises ühte ei läinud, endid pea pärast seda ise Sakslaste kätte andsiwad. Muidugi ei sündinud see nii

tergeste ega nii ruttu, nagu see siin lugeda hõlbus on. Prantsuse kindral Ubrich, kes, nagu ööldud, Strasburgi linna kommandant oli, oli üks wapper ja wali mees ja truu oma isamaa wasta. Ette ei wõtnud ta linna äraandmise nõudmist jügugi kuulda ja kui wiimaks häda ja nälg linnas hakas, tuli linna purjemeister ja nõudis, et kommandant linna äraannaks, sest et pikem wastaseis jo enam ei maksta. Ubrich sai wihaseks ja lastis purjemeistri nagu koera maha. Ei aitnud ühtigi, häda linnas läks ifka suuremaks, aga abi ei tulnud kurgilt. Mitmekordne wapper wäljalangemine ei aitnud ka midagi, sest igakord said nad jälle linna sisse tagasilöödud. (Waata pilt N°. 6.) Häda läks alles suureks, kui wäljaspoolt müüri Saksa kuulid hakasiwad linna sadama, nii kahju kui ka Sakslastel oli, linna wigastada.

Ses hädas ei wõin'd Ubrich enam muud teha, kui andis linna 27. Septembril Sakslaste kätte. 30. Sept. läks kindral v. Werder oma wäega Strasburgi linna sisse ja pidas tänujumalateenistust Tooma kirikus. Strasburgi linnaga langes keif wägi, mis linnas oli, Sakslaste wangi. Üle 500 ohwitseri lasti auusõna pääle lahti. Nad töotasiwad, ses sõjas mitte enam uueste Sakste wasta sõdida. Üle 50 ohwitseri läksiwad aga ennem wangi. Weel langes Strasburgiga 1084 suurttükki, 2 millioni pranti raha riigibangas ja hulk sõja ja muud wara Sakslaste kätte.

Nagu wälk käis see sõnum läbi Saksa-maa: Strasburg jälle meie! Rõõmuõist oli suur ja Berliin säras kolm päawa järestikku rõõmutuledes. „Keegi wõidu-sõnum,“ kirjutas üks Saksa zeitung, „terwe sõja ajal ei täitnud südameid niisuguse rõõmuga, kui sõnum Strasburgi sissewõtmisest. Nii suur kui ka rõõm Sedani wõidu üle oli, kus keiser ise wangi sai, aga Strasburgi üle oli rõõm palju suurem. . . . Kui Strasburgi kaotus Saksa-maa häbi- ja nõrkuse-aega tähendas, siis tähendas tema jällewõitmine selle uueste-sündimist.“

Strasburgi linna lastmine.

Pärast tuli ligemine teatus, et Strasburgis 17,000 Prantslast ja 1250 suurtüüki Sakslaste omaks said. Werder, kes haigeks jäänud Beyeri asemel linna ümberpiiramist ja ärawõitmist oli kordasaatnud, sai selle eest jalawäe ülem-kindraliks kuninga poolt tõstetud.

Nõnda sai Strasburgi lin 29 pääwase ümberpiiramise järele Sakslaste walitsuse alla tagasi.

Et Bismark ja Fawr oma tingimistega mitte korda ei saanud, kelle järele üks sõjariistadeseisuaeg pidi Prantslastele antud saama, mil ajal wiimisel aega oleks olnud, enestele linna sisse moona tuua, siis sai Pariis seda tugewamine ümbertõmmatud. Suba sel pääwal, kui Strasburg end üleandis, olivad kolm wõitlust Pariisi linna al wõi ees kindral Winoa wäega, mis meie joorra nimetasime. Sakslased aga wõitsiwad ja Prantslane kaotas 1500 meest, muist surnud, muist haawatud.

Selsamal pääwal katsus ka Basään kolmat korda Messa linnast ennast wäljaraiuda, mis aga tale tühja läks.

Weel tuliwad sel pääwal sõnumid, et Prantsuse sõjalaewad Preisi rannast ära olla läinud, mis läbi rannaäärdsed kohad sõjast ähwardamata jäiwad *). See sündis sellespärast, et sõjawägi maal woitu wõidu järele Prantsuse üle sai ja Daanlane, kelle nõu esite oli, Prantsuse palwe pääle, omad laewad ühes Prantsuse omadega Preisi wasta saata, wõttis sellesama pärast ka oma abi tagasi.

Prantslased aga lootsiwad siisgi weel wõidu pääle. „Pariis ja Mess ei saa ilmaegi waenlase meelewalla alla. Need saawad waenlast kuni talweni kinnihoidma. Seniajani kogume meie lõuna ja põhja pool uued sõjawäed, ja siis ei pea keegi wihatud Sakslastest, ei

*) Merel oli üleühtsa wäha sõditud. Kõige tähtsam merelahing oli 11. Nowembril Preisi laewa „Meteori“ ja Prantsuse laewa „Bouvet“ wabel. Lühikeses wõitlemises, kus Saksa kuitid osawaste trehwasiwad ja üks bomb Prantsuse laewa aurutatta arapurustas, jäi wõit Sakslaste kätte.

tuningas ise, ei päälikud ega ka kõige vähem soldat oma kodumaad jälle näha saama!" Nõnda oli nende nõu.

Paratu läks ka see nõu nurja. Basään katsus 7. Oktobril wiimast korda ennast linnast wälja peasta. Mitu tundi wõideldi linna ees ja wõitlus kestis kuni õhtuni. Aga Prantslased said suure kahjuga linna sisse tagasi löödud. Paari nädali pärast kuulutatiwad zeitungid, et Basään prints Priidil Kaarliga läbirääkimistesse astunud. Ei tuuritud kaua, kui sõnum tuli Bersaljist Preisi tuninga enese käest:

"Bersaljis 27. Oktobril. Täna hommiku on Basääni sõjawägi ja Messa kindlus endid meie kätte annud. . ."

Kui suure saagi aga Sakslased selle kindluse ülemise juures wõitsiwad, see on imestlemisewäär, kuule ometi: 173,000 meest, kelle seas kolm marshali: Basään, Rangrobäär ja Löbbs*) ja 6000 kindrali ja ohwitseri; meeste hulgas oli 20,000 haiged ja haawatud — üks arm, kelle pääle meie üksnes suurde filmade ja pärani suuga jääme waatama, kui tema suuruse pääle mõtleme. Aga see ei olnud weel kõik, waid arwame sinna juure weel asjade poolest: 53 kottkast (wõi kulli, kuba Gestlased nimetawad), 102 mitraljöössi, 541 lahingi suurttükki, 800 kindluse suurttükki, 300,000 püssi, mitme miljoni prangi**) eest tegemata materjaali ja üks püssirohufabrik. Ühte nii suurt sõjasaaki ei ole keegi seniajani kuulnud. Aga arwame sinna juure weel need mehed, keda Prantslased ümberpiiramise ajal kaotasiwad: 1 marshal, 24 kindrali, 2140 ohwitseri, ja 42,350 meest, siis alles saame aru, kui suur sõjawäe aru oli ja igalüks neist oli mees, nagu sina ja mina!

Üks asi on, kellest meie siin mitte ei wõi arusaada. Sakslased ise tunnistawad, et prints Priidil Kaarli wägi, mis linna ümberpiiras, palju weiksem oli olnud, kui wägi linna sees. Kudas oli see võimalik, et nii-

*) Prants. keeli kirj.: Lebœuf.

**) Üks Prantsuse prant meie raha järele = 25 kop. h.

fugune suur wäehulk, kes ühekorraga ühest kohast hulgani wõis wäljalangeda, õhufest Saksia wäest, mis ümber linna pidi laotatud olema, mitte läbi ei jõudnud murda? Ja Sakslased ütlemad ja finnitawad ometi, et siin mitte ülekohut juures ei olla olnud, ehk küll Prantslased tõendada tahawad, et Basään selleläbi isamaa äraandjaks olla saanud, et ta linna üleannud, ja sel filmapilgul, kus ma seda kirjutan, kuulutawad zeitungid, et ta wastutamiseks sõjakohtu alla olla pantud, kus temaga, ei tea kuda wiisi lugu wõid minna. Hästi ei saa ta käsi tõeste mitte käima.

Seele tõendasiwad Prantslased, et Saksia walitsusel hulk spionid Prantsuse-maal olla olnud — need olla sääl elawad Sakslased; sest kust tulla muidu see täieline maa ja kohtade tundmine, nagu oleks iga sõjamees siin juba aastate kaupa elanud. Need tuhanded Sakslased, kes wiimsil aastail Prantsuse-maale olla elama asunud, olla kõik Preisi walitsusest saadetud, maad wäljakuulama ja tundma õppima. Sellega aga lastiwad Prantslased märgist mööda. Saksia-maal, kus kooliõpetus laialisem on kui Prantsuse-maal, õpiwad lapsed juba külakoolides wõeraid maid kaardidest tundma. Prantsuse-maa, kui naabririiik, saab seda enam õppitud ja seda Prantsuse oma kaardide järel: Sest ep see tuli, et Saksia ohwitserid nende maad paremini tundsiwad, kui nende omad ohwitserid, kes kaardisid liiaks wäha tarwitasiwad.

Sest kõigest ei teadnud Prantslased midagi ja nende wiha käis sellepärast nende Sakste pääle, kes nende maal elasiwad. Walitsuse poolt sai üks wäljaajamise käsi nende wasta lastud ja ilmarmutalt tõeks tehtud. Ehk küll Saksia-maal ta hulk Prantslasti elas, ei puudutud nende külge mingisugusel wiisil, mis Sakslastele auuks armata tuleb.

Mis Basääni Messa linna üleandmisest weel öölda oleks tema wabanduseks, on see, et ta wist muud küll teha ei wõinud. Kui ta üle kahe kuu linna sisse kinni oli

pandub, siis wõib arvata, et puudus ja nälg linnas suur oli, sest et Sakslased jo midagi toidupoolist sisse ei lastnud wiia. Ka on arvata, et poolnälgin'd soldatitel ka enam suurt jõudu sõbida ei olnud ja mitu-kord nälja pärast Basääni wasta mäsämist tõstiswad.

Wõitlused Pariisi peasta tahtjate wägede wasta.

Ma pean lugejat andeks paluma, kui ma edespidi kassina ruumi ja napi aja pärast, suuri lahinguid mitte nii täiesti ta silma ette ei wõi maalida, waid seda lühidalt pean tegema.

Üheksateistkümnemast Septembrist saadik oli Pariis sisseseppiratud. Tugewad kindlused ümber linna ja ilmatu müür, ütlesiwad Prantslased, saab kwiil waenlase katsed, linna ärawõita, naeruks tegema. Pidagem teda aga finni ja nõrgestagem teda wäljalangemiste läbi! Need finnitused oliwad jo ligi 30 aasta eest ehitatud Tjääri soowimise järele, kes sel ajal Ludwig Wilipi minister oli. Seda ei ole küll mitte arvata, oli ta wõlnud, et üks waenlane iialgi kuni Pariisini tungiks; aga seegipärast olla see wõimalik, ja seks olla tarwis, Pariisi, seda kõige maailma kallist wara, ärawõtmataks kindluseks ümbermuuta. End kuueks nädaliks moonaga muretseba, olla Pariisil weike asi. Pifemaks ei olema tarwisgi, sest sel ajal wõjma lõuna Prantsuse-maal juba üks sõjawägi sünnitadud saada; kui see siis tulema, siis saama waenlane, kui ta üleüültsa jõuaks ümberpiiramist kuni ühe uue wäe soetuseni ülewal hoida, kabe tule wähele wõerud ja puruts wõõru.

Müüd pidi end ülesnäitma, kas Tjääri plaan katse wäljapeab wõi mitte. Teada on ka, et enne Sakslaste Pariisi ette jõudmist müür suure rutuga sai parandadud, uuendadud ja finnitadud.

Tjäär oli, nagu tuttav, ses nõuus Londoni reisin'd, Inglisse walitsust Prantsuse asja hääts oma poole wõita. Aga sääl nitutadi ölasid. „Meie rahwas annab Prantslastele sõjariistu sõjariistade üle,“ wõldi tale, „eks see nää peaaegu wälja, nagu oleks meil, et meie seda lajeme sündida, waen Saksa-maa wasta — aga enam Prantslastele teha, seda ei wõi meie mitte. Tjäär oli seejärel Florentsi, siis Wiini ja wiimaks Peeterburi läinud. Igalpool seesama ölanikutamine. Wiimses linnas olla tale koguni pahal meel wasta tulnud, mis asjal wist ka oma põhi oli. Nii oli ta tagasi läinud, kõi kadunuks ondes.

Pool osa Prantsuse walitsust oli Pariisist Tuuri *) linna läinud. Gambetta ei saan'd muidu Pariisist wälja kui ühes tuulelaewas wõi luftballonis.

Pariisis aga ei teatud ühtigi, kuda loud seiswad. Linnas oliwad 400,000 natsionalgardiwäe meest ja üks kindrali Winoa 25,000 meest suur korpus walmis, „barbaride“ wasta linna ümber wälja minna. Prantsuse-maa pidi kõigile Sakslastele hauaks saama.

Pea saiwad ka uued wäed kogutud, kes waenlast Pariisi ees pidiwad käsile wõtma. Orleansi lähidal sai kindral Murelles de Paladin'i (räägi: Dröll dö Paladiin) al üks sõjawägi, nimega Loire-wägi, soetatud; põhja pool kogus enesele Bourbaki ühe teise wäe, kelle nimi Põhja-wägi oli, ja natuke hiljemini sai üks kolmas wägi Liongi juures sünnitadud.

Pääleselle oli Prantslastel korda läinud, kuulsat ja kallit mõtlejat Garibaldi't oma asjale wõita. Garibaldi oli õigusepoolselt Prantsuse waenlane ja wõimalikuks peeti, et ta Prantsuse sõjaaega seks saab tarwitama, Nizza ja Sawoieni prowintsidest üht wastahakkamist äratada ja nimetadud prowintsid, mis Prantsuse-maa Itaalia käest ära oli wõtnud, jälle wiimsse kätte tagasi toimetama. See juures sai ta aga Prantsuse saadikutest

*) Prants. keeli kirj.: Tours. Ein Loire jõe ääres lõuna-pool Pariisi.

keelatud, kes tema juure läksiwad ja teda wannutatiwad, republiigi hääle asjale wäewalla tegude wasta seista awitada. Garibaldi, kes suur priiuse sõber on, lastis ennast liigutada ja läks ühe hulga sõjameestega Prantsuse-maale, sai säälatselt walitsusest kõigi kõrwaliste wäehulkade ülemaks juhatajaks nimetatud ja wõttis Oktobri algul oma pääforteri Besanssonis, ühes linnas lõuna Prantsuse-maal. Nii kuulus kui Garibaldi muudu oli, aga siin kartsiwad mitmed kõrwalt-waatajad õigusega, et Garibaldi oma kuulsa nimele selle läbi kahju saab tegema, et ta Prantsuse-maale tuli.

Strasburgi langemise järel oli kindral Werderil käsi, Elsassi maakonda täieste Prantslastest puhastada ja siis lõunapoole tungida. St. Die linna juures oli Saksa eeswäel liibe taplus ühe Prantsuse korpussega, kes aga löödud sai. 26. Oktobril lõi üks Wederi wäejagu ühe jau Prantsuse mobiilgardlasi maha ja 31. selle kuu pääwal sundis ta (Werder) Dishongi linna ennast Sakslaste kätte andma. 19. Nowembril wõttis Garibaldi poeg ühe Saksa maawäe bataljoni ja kaks eskadroni husarid oma wäega käsile. See oli bö ajal. Seekord kaotasiwad Sakslad 130 meest ja 70 hobust ja neid aeti Garibaldlastest põgenema. Aga kaua ei kestnud, siis sai see paha jälle hääks tehtud. 26. Nowembril langesiwad Garibaldlased Saksa eeswäejau üle, aga neid löödi tagasi, ja teisel pääwal hakas liibe lahing Pasli linnakese juures kindral Werderi ja wana Garibaldi keskis. Pika wõitlemise järel sündis, mis oli kardetud: wanakese wägi sai löödud ja pistis ülekaela punuma. Kindral Werder oli selleläbi saanud, mis ta oli tahtnud: ta oli waenlast keelanud raudteel Pariisi minna ja teiseks wõis ta nüüd Belforti linna keelmata ümberpiirata. Kuni Burbaki põhjapool uut wäge kogus, sõitisiwad Saksa ratsawäe jaud kuni Ruani, Boowee ja Sankt-Rangtangi *) linnadeni. Montdidjee lin sai 17. Okto-

*) Prants. keeli kirj.: Rouen, Beauvais ja Saint-Quentin, kolm linna põhjapool Pariisi.

bril Saksia ratsawäest lühikese wehklemise järel Prantslaste käest ärawõdetud ja 21. sai Sankt Rängtäng soldatitega täidetud. Üks jagu Saksia wäge läks põhja poole Bourbaki uue kogutud wäe wasta. Kindral v. Manteuffel oli nende ülemjuhataja. 16. Nowembril oli mitu eeswäe lahingut Somme departemangus Saksia wäe ja Bourbaki wäe wahel, mis kõik weif'sed oliwad ja Prantsuse lahjuks tuliwad. Wiie päewa pärast andis end kindel lin Ham ühele weif'sele Saksia ratsawäe jaule ära. Kuu 23. päawal ajas kindral Göben Põhjawäe esimese otsa Löö Kesneli linnakese juures põgenema, ja 27. juhtus kindral Manteuffel Põhjawäega kokku ja wiskas teda Amieni linna poole tagasi, mis juba teisel päawal kindral Göbeni soldatidest täidetud sai. Löödyd Bourbaki asemel wõttis nüüd kindral Faidherbe (räägi: Feedärb) Prantsuse riigi põhjapoolse sõjarammu juhatuse oma kätte. Manteuffel wõttis 5. Detsembril Ruani, siis 9. Dieppe ja pani mõlemisje linnadesse soldatid. Siis pööris ta säält Feedärb wasta, kellel waheajal korda oli läinud Rängtangi ja Hami linnad tagasi wõita ja nende wahel hakas 23. Detsembril Pont Meyelles'i (räägi: Pong Moajelli) juures suur lahing, kus juures umbes 1000 Prantslast wangi sattusiwad ja Feedärb lahingi kaotas!*)

Sel ajal sai kindral v. Göben ülemaks esimese wäe kommandandiks nimetatud, kuni Manteuffel asjadünduste pärast Burgundi saadeti. Feedärb, kes Arras'i linna juures jälle uueste oma ülejäänud mehed oli kokkufogunud, tungis weel korra ette. Sest tuli suur lahing 19. Januaril 1871 Rängtangi linna juures. Prantsused sõdisiwad küll tubliste, aga saiwad ärawõidetud. Prantsuse wägi kaotas 15,000 meest (nende hulgas 9000 wangi) ja 6 suurtükki. Sellega olli Põhjawäele,

*) 2. ja 3. Beebruaril kaotas Feedärb Bapoomi küla juures põhjapool Amieni linna wõitluses Sakslaste wasta 4000 meest, aga Sakslased ei kaotan'd rohkem kui 1000 meest.

kellest walitsus Pariisis ja Tuuris palju kasu wotas, täieste wts tehtud. Aga lähme jälle tagasi poole!

1000 Enam kasu aga kui Põhjamäest wotas Prantsuse walitsus sest wäest, mis Loare jõe ääres, Orleani linna ligidal koguti. Ja, oleks see wägi enne kokku tulnud, kui Messa lin ennast ärraandis, siis oleks ta selle wäele, mis Pariisi ümber, kül palju kahju teinud. Aga juba siis, kui teda alles koguti, läks Baieri kindral von der Dänn ühe Baieri korpussega, kellele Preisi truppid (üks jalawäe ja üks ratsa division) abiks oli antud, tale wasta ja tegi tale juba 5. Oktobril ühe lahingi läbi suurte kahju. 10. Okt. lõi seesama kindral oma kallale tükkijad Prantslased tagasi ja wõitis nende käest 2000 wangi ja 3 suurttükki. Teisel päawal lõi ta Prantslased täieste maha ja jooksis Orleani linna pääle tormi ja wõttis teda ära. 12. Oktobril algas Soassoni kindla linna ümberpiiramine ja see lin andis end 16., 4 päawase wõitlemise järel Sakslaste kätte.

1100 Wabesajal oli Alanssoni linna juures õhtupool Prantsuse-maal weel üks wägi soetadud, kelle nõu, niisama kui teistelgi oli, Pariisi poole minna ja Sakslad säält äraajada, kus teel ta ka jo oli. Aga üks jagu von der Dänni sõjawäest läks kindral Wittichi juhatusel al temale wasta, lõi 18. Okt. selle wäe esimised otsad Chatodvongi *) linnakese juures, pani Saksa soldatid linnakese sisse ja kolme pääwa pärast sai Chartre **) linnoga sedasama tehtud.

1200 Senifaua oli Prantsuse walitsusest kõikimoodi kat-
situd, Loare-wäge suurendada ja neile oli ka lorda äinud, üle 120,000 mehe kokku jaada. Et aga niisugused oldatiwõtmised Prantsuse-maad aegamööda noordest mees-
test üsna puhtaks laastasiwad, ei ole mitte raske mõista. Mehed 20. aastast kuni 40. pidiwad kõik püsifi alla astuma. Ja siiski kaotasiwad nad lahing lahingu järele

*) Prants. keeli kirj.: Chateaudun. **) Chartres. Saksl
ligistiku linna lõuna ja õhtu wabel Pariisist.

ja igas lahingis surivad tuhanded ja jälle tuhanded sattusivad Preisi wangi, kes wiimsed kõik raudteel Saksamaale saadeti. Saksa-maa aga kurbes Prantsuse wangi-dest juba nii täis, et ei teadnud, kuhu neid kõiki panna, sest igamees tahtis jo süüa saada ja juba see kulutas Preisi walitsusel hirmus palju raha.

Ruda wõldud, Prantsuse walitsusel oli suur lootus oma Loare wäe pääle. Seesinane tugew wägi — seda loodeti Pariisis kui ka Tuuris kindlaste — saada raudse wõru, mis Sakslased Pariisi ümber oliwad teinud, läbimurdma ja linna sisse kinnipandud wäega jälle ühendust tegema. Ülema kommandandi Murelles de Paladin'i plaan oli ülemal nimetatud Manssoni linnas asutatud sõjawäega, mis ka Öhtu-wäeks kutsuti, sest et ta Öhtu-pool Prantsuse-maal oli kogutud ja kelle ülem juhataja Kera try oli, end ühendada.

Ühe nii tugewa sõjarammu wasta ei jõudnud Baieri kindral v. d. Tann oma wäheosa osaga muidugi mitte jõwida ja katsus sellepärast nii ruttu kui wõimalik ennast tagasi tõmmata. Aga juba oli hiljaks jäänud. Ta sai Prantsuse wäest käsi wõetud ja siin oli see esimene kui ka wiimane kord, kus Sakslased lahingi kaotasivad ja 2 suurttükki Prantsustele pidiwad jätma, mis nende käest pärast jälle ärawõeti. Kui Saksa poolt teada saadi, et Loare- ja Öhtu-wägi endid tahtma ühendada, peeti kobe nõuu, kuidas seda keelda.

Kera try asemele, kes Gambettaga tülli läinud, oli kindral Fieré ülema kommando Öhtu-wäe üle enese kätte wõtnud. Juba oli see kuni Dröb (Dreux) linnani tulnud, kui Metlenburg-Schweriini suur-berisog Priidil Prants tale ühe Baierlastest ja Preislastest kokkupandud sõjawäega wastaastus ja teda 17. Nowembril põgenema ajas.

Sel ajal oli ka prints Priidil Karl*) oma wäega

*) Prints Priidil Karl, niibasti kui ka Preisi kroonprints saiwad oma wahwate tegude pärast, mis nad igal pool selles sõjas ülesnäitsiwad, kuninga poolest mõlemad ühel päawal see

Messa linna juurest sinna jõudnud. Baladin'i nõu oli, (pärast seda kui temale ta esite walituse tee Pariisi poole sinna oli pantud) põhja-ida poolt läbimurda. Seda ei lasknud prints mitte talle aega teha ja lõi seda (28. Novembril) Boon la Rolandi*) juures tagasi ja wõttis 1600 wangi.

Nüüd wõeti Brantsuse poolt ülemkõmmando Baladin'i käest ära ja anti pool sest pillatud wäest kindral Bourbafile (sellesamale, kes alles lühikesel aja eest ühe lahingi põhjapool oli kaotanud), teine pool aga sai kindral Chanzy (räägi: Shangsi) juhatusel alla. Mõlemad sõjawäed said kordamisi prints Priidit Kaarli ja Meklenburgi hertsogi wägedest löödud. Prints Priidit Karl wõttis Orleani linna uueste ära ja sellega ühes palju sõjamaterjaali. Et pääw pääwalt Brantsuse sõjawägedele uut abi juure tuli lõunapoolt, siis siindis juba 7. Detsembril kindral Chanzy ja Meklenburgi suurbertsogi wabel jälle wõitlus, mis end 4 päewa pikaks wenitas ja wiimaks sellega lõppis, et Chanzy Tuuri linna poole taganema hakkas, mis Brantsuse walitsuse nii kartlikuks teegi, et ta enam Tuuris end küll kindla ei arwanud olewat ja sellepärast oma elukohta Bordoos (Bordeaux) linna pani, mis kaugemal Brantsuse-maa sees seisab. See kartus ei olnud mitte asjata, sest juba 18. Jaanuaril pani Preisi kroonprints Saksia soldatid Tuuri linna sisse.

Gambetta pääs oli wahel ajal üks uus nõu tõusnud: Werderi korpus pidi häwitatud, Saksia Belforti linnast wäljagaetud saama ja siis tabatamad Brantslased wäega Saksia-maa sisse langeda. Sedawiisi arwas Brantsuse walitsus wõimalik olema, Saksialased Pariisi ümbert

oli 28. Oktobril kindral-feldmaršaliteks nimetatud. Aga mitte üksi see, waid mõlemad printsid said mõni päew pärast seda ka meie keisri poolt Bene feldmaršaliteks nimetatud, mis selgeste meie lõige armulise Maasija rubulist meest Preisi wasta ülesnäitab.

*) Weike linnake, Pariisist mitte liialt kaugel. Prants. keeli kirj.: Beaugne la Rolande.

äratulla sundida. Bourbaki oli selle plaani täitjaks walitud. Mis sest plaanist sai, saame pärast näha.

Bourbaki katsus, et Sakslased mitte ülemal peetud nõuust aru ei saaks, end nii seada, nagu oleks ta nõu, üksi kindral Chanzyt arvitada. Aga mis ja teed ära, Sakstel oli teraw nina ja nad haisutasiwad kobe ära, kust tuul puhub, aga nad tegiwad ta, nagu ei teaks nad Bourbaki päris nõuust ühtigi.

Müüd suur rida weiksemaid weiklusi ja lahinguid, keda meie ruumi puuduse pärast üksikult ei jõua nime- tada, ja kellest küll on, kui ütleme: igal pool jäiwad Sakslad wõitjateks. Suwe ja sügise oli, nagu lugeja kuupääwadest näab, jo möödaläinud ja talw oli käes, aga weel ikka sõditi ühtepuhku edasi. 12. Jaanuaril 1871 oli jälle üks werine lahing Le Mans'i linna juures, kus prints Priidik Karl ja Mecklenburgi suur- hertsog Prantsuse kindrali Chanzy wäe täieste maha- löiwad. Suba kuus pääwa enne seda lahingit oliwad weiksed weiklused olnud, kuni see lahing otsa tegi. Prantslased kaotasiwad üle 20,000 mehe ja 19 suurttükki ja mitraljöössi neis kuues pääwas.

Pariis. Kindral Werderi wõitlused.

Rahu.

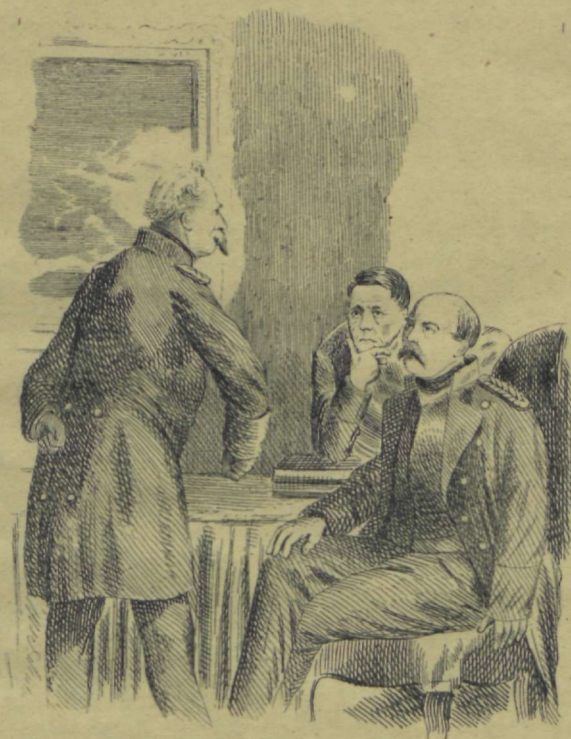
Meie ei ole seie saadik ühtegi jutustanud, keda lugu Pariisis, selles uhkes Prantsuse-maa päälinnas, läks, kellest suur Prantsuse salmija Wiktor Hugo oli ütelnud, et „Pariis kõigi inimeste ja rahwate pärlikiwi ja kesk- paik olla, see püha lin.“ Uleselle ütles seesama mees: „Et üks niisugune lin, üks niisugune päälin, üks niisugune walguse paik, üks niisugune waimude, südamete ja hingede keskpunkt, üks niisugune mõtete ajo roojas- tabud, häwitabud, tormatud wõiks saada — ja kelle läbi? Metslaste (s. o. Sakslaste) fisselangemise läbi — see ei ole mitte wõimalik!“

Niisugune kõne võib seda rumalam ja inetum kuulda olla, mida enam igaüks teab, mis sugune eluford Pariisis valitseb. Sakslastel on täieste õigus, kui nad teda moodis Baabeliks nimetavad. Sest kus on hoorus, umbus, kelmustükkid, pettus, wale, wargus ja kuda kõik nende pahade tegude nimed on, enam kogu, kui Pariisis? Kõige halbimaks lähäb lugu, kui teda koguni pühaks linnaks hüütakse! Noh, olgu kuda on, aya see „pühalin“ sai ometi ilmarmuta nimetadud „metslastest“ sissepiiratud, pärast seda kui need, kel wäha võimalik oli, linnast wälja olivad läinud. Wiimaste seas olivad iseäranis jõukad inimesed, ehk küll neid walitjuse poolest kõige enam püüti tagasi hoida, sest et nende abi omal ajal wõis tarwitadud saada, kui ka igaford mitte õigel wiisil, mis sest küsiti.

Pärast ümberpiiramist oli Preisi kuningas Wersaljis Pariisi ligidal pääkorterid wõtnud, nagu lugejal jo tutaw on. Kõik need nõupidamised, mis järele Saksa wäed need Prantsuse wäed, mis õhtu, põhja ja lõuna poolt Pariisi linnale appi rutasiwad, (Waata pilt №. 7.) ärähawitasiwad, peeti siin ära ja mõeldi wälja. Imelik! Suht Wersaljis olivad kõik need nõuud peetud, mis läbi Saksa-maal wiimsil aastasadadel palju kannatada oli olnud, ja seesama koht pidi nüüd olema, kust Prantsuse-maa kõige sügawamad alandamised wäljaläksiwad!

Puhkamata tehti ümberpiiramise wärka Pariisi ümber kindlamaks ja nii mituford kui Prantslased katjusiwad, endid ümberpiirajatest läbi lüüa, löödi neid werise pääga linna sisse tagasi. Nõnda läks üks nädal teise ja üks kuu teise järel mööda, senitaua kui Pariisi ümber ühtepuhku edasi wõideldi, nii m'e seda minewas päätükis lugesime.

Pariis on üks ütlemata ilus lin ja oma hoonete ja ehituste poolest kõige ilusam ilmas. Rikerdamistes ja iluasjade ehitamistes on Prantslased tõeste seda, mis nad ise enestest ütlewad, see on „esimene rahwas,“ sest et peenifestes töödes ja ka iluriiete tegemistes ükski

Bismark, Moltke ja Roon peavad Pariisi
ees sõjandü.

teine rahwas ennast Prantslaste kõrwa ei wõi panna. Ka seiswad Pariisis ilmatu suured kogud wanust asjust ja mälestustest, mis õpetatud meestele palju wäärt on ja iga mehele tululiku õpetust andwad, kui neid tunda ma õppitakse.

Kõige selle pääle waadates oli Preisi kuningal kahju, seda ilusat linna ärarikkuda ja bombidega põlema lasta. Ta wõttis nõuaks teda ümberpiirates hästi äranähatada, kuni ta end wiimaks üleannab. Muidugi teada, oli see üks wäga igaw töö ja kestis kauem, kui seda ettearwati.

Kui Tjäär tühja kättega teiste riikide käest abi otsimast oli tagasi tulnud, piilüdis ta, sest et Prantsusemaa lugu iga uue pääwaga pahemaks läks, ühte sõjariistaderahu eneste ja Sakslaste wahel korda saata. Saksa poolt oldi sellega rahul ja teda lasti läbi Saksa wäe Pariisi linna sisse minna, kus ta walitsusega selle asja pärast tahtis rääkida. See sündis 30. Oktobril, kui jo kindlused Soassong ja Shlettstadt endid Sakslaste kätte olwad annud. 3. Nowembril tuli ta Saksa pääkorterit ja läbirääkimised algasiwad. Aga neist ei tulnud midagi wälja, sest et Tjääri päätingimine oli, et Sakslased moona Pariisi laseksiwad wedada. Sest sawad Sakslased aru, et Prantsusemaa ei tahtnud sõjariistade rahu mitte rahutegemiseks tarwitada, waid ta tahtis palju enam ennast ette valmistada, sõjariistade rahu järele wastasõdimist uue jõuga algada. Et Sakslased niisuguste tingimiste al sõjariistade rahu ei teinud, on hõlbus mõista. Tjäär reisis Tuuri linna, kus sel ajal pool walitsust oli. Teel kuulis ta, et ka Werduni linn end Sakslastele annud. Kaks pääwa pärastpoole (10. Nowembril) tegi uus-Breisahi linn sedasama.

Wahel ajal aga tõusis Pariisis iga pääwaga naljahäda, mis wiimaks hirmsal wiisil rahwast ja sõjawäge hahas kurnama. Üheksateistkümnest Septembrist saadik*) oli Pariis ümberpiiratud ja sest ajast ei peasnud

*) Selsamal pääwal oli ka Prantslaste esimene werine wälja

keegi toidumära linna sisse wiima. Smelikud jutud jutustadi sest, kuida Pariislased oma kõhtu püüdnud täita. Ka kassid, rotid ja hiired pidanud ettepidama. Hobuse liha pidi maiuse-roaks olema. Glaja, kana ehk linnu liha pääle ei olnud mõeldagi! —

Sedawiisi oli Jõulupüha kätte jõudnud ja ma usun, külawader, et sinul sel ajal palju paremad road laual aurasiwad, kui kõige rikkamal Pariisi herral. Wõeraks ei oleks sa kogunigi tale läinud, sest rotipraad ei oleks sulle just mitte mola järel olnud, niisama wähe ka hobusepraad, ehk küü wiimsel midagi roppust juures ei ole. Nõnda tuli ka Pariisis uus aasta 1871.

Sel aastal sündis üks asi, mis Sakslased juba ammugi oliwad igatsenud. Baieri kuningas Ludwig II. lastis Saksa würstidelt nõuda, et nad ühel meelel Saksa riigi ja Saksa keisri=auu ja tooli jälle jalale seadaksiwad ja kuningat Willemit paluksiwad „Saksa keisri“ nime wastawõtta. Würstid, wabadlinnad ja kõik Saksa=rahwas oliwad sellega rahul ja rõõmustasiwad selle üle. Nüüd saadeti saadikud Bersalji, kes kuninga ette rahwa nimel selle palwega astusiwad: „Tema Majestädil olgu meelepärast, Saksa keisrikrooni wastawõtmise läbi ühendusetööd pühitseda.“ Kuningas seletas, et ta walmis olla, seda tegemas. See sündis 18. Jaanuaril 1871, ja kus? Bersaljis, Prantsuse=maa südames.

Kui aga Pariis end weel ikka Sakslaste kätte ei annud, hakati Saksa poolt juba 27. Detsembril, see oli wiimsel Jõulu pühal, linna bombidega lastma. Esite sündis see ühest kohast, aga 6. Jaanuaril põhja, homi= miku= ja lõunapoolt. Mis lugu linnas niisugusel ajal, kus kuulid ja granatid uulitsatele mahalangewad, oli, wõib waewalt arwata. Nälg waewas neid juba muidugi. Aga ikka loodeti Pariisis, et Loare=wägi neile langemine linna seest. Ribeda wõitlemise järele wisati neid aga Sakslastest jälle linna sisse tagasi, pärast seda kui oma kindrali Guillemin ja üle 1500 mehe oliwad taotanud.

appi tuleb, ehk küll ammugi oleks pidatud arusaama, et see lootus tühi oli.

Kindral Dücroo*), kelle kätte Pariisis seiswa wäe ülemkommando oli antud, kuulutas Pariislastele ühe plakati läbi: „Kui wõitja näate mind tagasi pöörama ehk te näate mo furnukeha linna kantama!“ Seda kuulutades läks ta müüri taha Sakslaste wasta, kes omalt poolt hoolt kandsiwad, et ta mitte kui wõitja linna sisse tagasi ei tulnud; aga ka furnult ei kantud teda linna tagasi, waid kui mahalöödud astus ta Pariislaste silmade ette, kes teda nüüd wäljahirwitasiwad, et ta neile lubatud tulu ei olnud toonud. Aga kuda wõisiwad nad ühe mehe sõna uskuda, kes Saksa wangi oli juhtunud ja oma auusõna oli annud, et ta ses sõjas mitte enam Sakslaste wasta ei taha sõbida ja nüüd ometi oma sõna ei pidanud. Seesama lugu oli ka mitme muudega, kes oma auusõna oliwad annud ja jälle murdnud, ja see rahwas, kes auu ütleb nii kõrgeks pidama, kiitis seda hääks, mis mitte üks metsrahwas ei oleks teinud!

Tulekuuli wiskamine aga läks ühtepuhku oma soodu edasi, siiski kergemal wiisil, sest et jo muud ei tahtud, kui et lin ühekorra pidi äranägema**), et wastaseismine ilmasjata oli ja end üleandma. Wiimaks nähti ka ära, et muud üle ei jäänud ja rahwas hakas nõudma, et liin saaks üleantud. Kindral Troshüü katsus 19. Jaanuaril weel wiimaks korda Sakstest läbi lüüa, mis aga niisama nurja läks, kui kõik teised korrad enne. Häda linna sees oli suureks tõusnud. Lootusest, et talwe sissepiiratute sõber saaks olema ja „barbarid“ müüri taga saaks ärahääwitama, ei olnud ka midagi saanud. Sakslased kandsiwad talwekülma paremini, kui Pariislased, kellel abjunkte puudus. Walitsus nägi ära,

*) Prants. keeli kirj.: Ducrot.

**) Muidugi ei seisnud Prantsuse suuredükid wait, kuni Saksa omad Pariisi pääle tuld sülitasiwad, waid ilmsõpmata anti mõlemilt poolt tuld ja Prantsuse kuulirahwe oli iseäranis tihe.

et külman'd ja nälgin'd rahwa wastaseisimise rammu otsas oli. Troshüü ei luban'd toguni end Sakslaste kätte anda ja kui siiski tema käest seda nõuti, pani ta kommando maha. 19. Jaanuaril oli wiimne wägi ja rammu ära katjutud, Sakslastest läbimurda*). Kõik mehed, kessel wähä jõudu oli, olivad waenlase wasta läinud ja tuhandete elu jäi müüri taha lahingi platsile, teised löödi tagasi ja nad saidwad nüüd aru, et raudrõngas kogune katkestada end ei lasse. Selle pääwale tuliwad mõned teised järele, mis hirmsamad oliwad kui kõik möödaläinud pääwad ümberpiiramise hakanusest saadik. Smlõpmata sülitasiwad Saksa suured tüfid tuld linna pääle. Mitmed kindlad paigad, kus soldatid olivad wõidelnud, olivad juba purustatud ja soldatid linna sisse jooksnud. Uulitsate ja platside pääle langes kuul kuuli järele, et rahwas kurgil enam warju ei leidnud.

Kiisjuguses olekus wõttis wiimaks Fawr, kes omal ajal oli ütelnud: „Si ühte tolli meie maast, ei ühte kivi meie kindlustest!“ ette Saksa keisri pääkorterini minna, linna — üleandmist temale pakkuma ja selle tingimiste üle temaga rääkima.

Keljäpääwaste läbirääkimiste järele (seks ajaks lõppis linna pääle lastmine ära) sai järeltulew leping tehtud:

Üks kolmenädaline sõjariistade rahu sai allakirjutatud. Kõik wägi, mis Pariisis oli, saab sõjawangiks (wangide hulk oli 170,000 meest!) ja jääb Pariisi,

*) Seitse korda olivad Prantslased üleühtsa linnast lastunud Saksa wäge ümber linna läbimurda. Need olivad 19. Sept., 13. Okt., 21. Okt., 30. Okt., 30. Nowembrist kuni 3. Dets., 21. Dets. ja 19. Jaan. Kõige hirmsam oli wäljalangemine 30. Now.—3. Dets. kindral Düroo juhatusel. Üksna meelearbeitliku wihaga wõideldi ja sõditi ligi 4 pääwa järgemööda. Kõige waprani sõdiswad siin Sakslaste poolt Württemberglased. Sakslad kaotasiwad siin ligi 4000 meest ja umbes 1000 wangi, Prantslased muudugi mitte vähem.

aga paneb sõjariistad maha, mis Preisi omaks saavad. (Suuretükide aru oli 400 lahingi ja 1500 kindluse suurttükki). Lin maksab 200 miljoni pranti sõjamassu. Saksjad võtavad kõik kindlad kohad ja täitvad neid oma meestega, Pariis jääb ümberpiiratud, aga võib moona ja toiduvara, niipalju kui vaja sisse viia, kui kõik sõjariistad ära on antud. Üks korralesaatja selts või kogu saab Bordoosse kutsutud.

Rahest nõudmisest, mis Saksa poolt ka vastavõeti, pidas Favr palju lugu: 1) Natsionalgardi-wägi võib omad sõjariistad pidada ja waatab järele, et linnas kõik hästi on; 2) Bourbaki on luba, sõda edasi pidada; Belforti kindlus seisab ka väljaspool sõjariistade rahu.

Favr lootis, et Bourbaki ometi veel ühe tubli kättemaksmise hoobi Sakslastele annaks. Sakslased Belforti ümbert äraajada ja hävitada ja siis Saksa-maa sisse tungida, näitis tema arust Bourbaki lerge asi olevad teha.

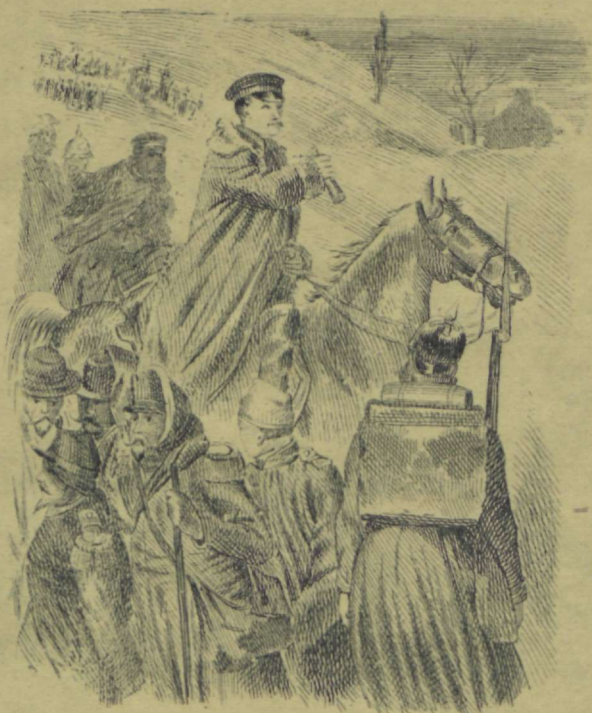
Reisri enese käest tulivad lähemais päewades mitmed telegrammid, kus sees ka äratagemise ja selle tulu üle rääkis, Berliini. „See on,“ nõnda seisis telegrammis 29malt Jaanuarist, „see esimene õnnistusetäis palk patriotismuse, kindla meele ja raske ohwite eest. Ma tänan Jumalat selle armu eest; peaks rahu warsi tulema!“ Teisel päewal awaldadi kaks teist telegrammi, kus seisis: „Kõigi kindluste üleandmine ühes Sankt-Deniiga on eila ilma wastapanemiseta sündinud. Meie piiramisebatarei päält nägin ma Preisi lipu Issi kindluse otsas lehitama.“

Senikaua kui see kõik Pariisis sündis, oli kindral Werderil Wogeessi mägedes raske töö. Tuba Jaanuari esimesil päivil kuuldi see sõnum, Bourbaki tulla 120 tuhanda mehega Werderi poole ja Werderil oli paljast 40,000 meest. See asi tegi Saksa-maal nimelt neis maajagudes, mis Prantsuse raja ligidal oliwad, suurt muret ja kartust. Seda teati kül, et Manteuffel suure väega Bourbakit tagaajamas on, aga siisgi küsiti, kas

ta seda keelata võib, et Bourbaki ennast kõige oma rammuga Werderi wäe kallale wiskab. Ja kuda siis lugu lähäb, kui ta jõuab, Werderi wäe täieste ärahutata! Siis jääb jo ka tähtjas Belforti lin Prantslaste kätte, kus ka hulk Prantsuse wäge weel üleandmata sees seisib, mis ta oma wäe suurenduseks wõis tarwitada. Nendega võib ta weel enne kui Manteuffel ta kannule jõuab, ei tea mis kurja teha, kui ta ruttu Saksa-maa sisse langeb. Ja kui Manteuffel teda piiri pääl oleks kätte saanud ehk ka alles Saksa-maa pääl, siis oli weel küsida, kas ta teda oma meestega jõuab ärawõita.

Kartus läks weel suuremaks, kui kuuldi, et Dishongi linnas ja selle ümber seisita 40,000 meest suur Garibaldi wägi, mis Manteuffeli wäge teel wõiks linni hoida ja aega wiita, kuni Bourbaki ees pool ei tea, mis oleks wõinud teha. Et see aga mitte ei sünniks, lastis Manteuffel Garibaldi wäe 6000 mehe läbi wehklusesse mässida ja kuni Garibaldi armas, et tal terve waenlase wäega tegemist on, läks Manteuffel suurema osa wäega keelmata edasi. Siin ep see oli, kus Sakslased Garibaldi wasta sõvides mõned weiksed lahingid ja ühe lipu kaotasiwad, esimene lip, mis terves sõjas Saksa poolt kadoma läks.

Nii wäga kui ka Manteuffel ruttas, ei jõudnud ta siisgi enam parajaks ajaks Werderile appi tulla. Nii'p see oli. Werder otsis ühe paraja koha ülesse ja wotis siis waenlast. Tema ja ta wägi teadis küll, mis tal oodata oli. Üks kolmkord tugewam waenlane ees ja tugew waenlik kindlus, kelle piiramist ta ei tohtind lossi jätta, sest et muidu waenlased linna seest tale selga oleks tulnud, selja taga. Kui 16. Jaanuaril Bourbaki oma wäega sinna jõudis, olla Sakslased hüüdes „wõidame ehk sureme!“ wõitlusesse läinud. (Waata pilt № 8.) Wõitlus kestis kolm päewa, kus Werdeni wägi kõige ilma imeks, Bourbaki wäe ärawõitis ja tagasi läi. Bourbaki kautas 10,000 meest. Kuda aga Werderi wägi on wõitlenud, see tegi tale kõige ilma ees auu.

Kindral Werder lahingis Montbeliardi mäe
juures Belforti linna ligidal.

Wahel ajal oli ka kindral Manteuffel oma wäega sinna jõudnud ja pea juhtus Bourbaki sõjawägi Manteuffeli wäe ja Schweitzi raja wahele. Lahingit ei julgend ta enam oma löödud wäega Manteuffeli wasta hakata ja tagasi Prantsuse-maale ei peasnud ta ka enam, sest et Manteuffel tee kinni oli pannud. Tal ei jäänud muud üle, kui üle raja Schweitzi-maale põgeneda, kus ta enam ühtigi ei wõin'd pääle hakata, sest et Schweitzi sõjast mitte osa ei wõtnud.

Pärastpoole saadi Bourbaki wäe üle weel enam teadust, mis nõnda oli: Ühele weik'sele jaole tema wäest oli fordaläinud, lõuna poole ärapeaseda, aga 83,000 meest oli Schweitzi-maale põgenenud, 15,000 meest oli Manteuffeli wangi sattunud. Ühes telegrammis 3. Weebruariist seisis: „Garibaldi, kes seltsamal ajal hädaohus oli, Dishongi linnas ümberpiiratud saada, peasis selle läbi, et ta ruttu lõuna poole eest ära ruttas.“ Et Garibaldi seeläbi, et ta Prantslaste paha asja eest tuli seisma, omast kuuldusest natuke kaotas, on muidugi mõista, aga ta jääb siiski üheks tubliks ja kalliste-mõtlejaks meheks, kes iga õige asja eest walmis on seismas ja juba mitukord on ta „pühal isal“ Rooma linnas Tiiberi jõe ääres wee ahju ajanud.

Wiimaks 16. Webruaril andis end Belforti kindlus Sakslaste kätte. Wäele, mis linna sees oli, anti luba, wabalt äraminna, ja mikspärast? Nad oliwad kauemini ja wahwamini wastawõidelnud, kui kõik teised ja oma waenlase wahwust peab ka tema wastane suureks pidama, mis siin Saksa poolt sündis.

Gambetta, kes algmisest üks tulipää oli olnud, oleks hääl meelel soowinud, et sõda weel edasi oleks läinud. Aga kui see mitte ei wõinud forda minna, tahtis ta, et niisugused mehed Bordoo linna ülemal nimetadud forraleseadjasse kogusse pidiwad walitadud saama, kes tema pilli järel tantsisiwad. Selle wasta aga seisis Bismark, sest et sest eesseiswale rahule wõiks rife tulla. Kui aga Gambetta nägi, et tema tahtmine täide ei

läinud, sai ta wihaselt ja pani oma ameti, kui walitsuseliige ja sõawägede minister, maha. See sündis jo 4. Weebruari.

Weebruari 17. tuli rahwalit wõi natsional-kogu Bordoo linnas kokku ja walitses wana Tjääri omaks ülemaks pääks ehk presidendiks. Sellega oli ta väga hästi teinud, sest Tjäär, kui kuulus sündinud asjade uurija ja üleskirjutaja, on üks tubli mees. Üleselle oli ta juba ennemalt mitukorda minister olnud. Et ta juba hakatusest sõja wasta oli olnud, oli ta jo ammugi püüdnud rahu teha. Ta nägi selge filmaga, et Prantsuse-maa hukka saaks minema, kui mitte rahu ei saaks tehtud. Et Tjäär tubli mees on, paistab juba sest wälja, et ta sel ajal, kus ma seda kirjutan, alles Prantsuse walitsuse ülemas otsas istub. See tahab tõeste palju öölda, kui mõtleme, missugused kirjud asjad Prantsuse-maa tema al on üleelanud.

26. Weebruariil saiwad jo rahutingimised Fawrest ja Bismargist allakirjutatud, muudgu nende häätsarwamine ja wastawõtmine Natsional-kogu poolt Bordooft jäi weel äraoodata. Selsamal pääwal õhtu ajal tõstsiwad Pariislased ühe weikese märsamise, sest et nad oliwad kuulda saanud, et Sakslased nüüd pea linna sisse tulla ja kõige ilusamat linna jagu kuni rahu wastawõtmiseni Bordoo omas käes saama pidama. Nemad lollitised ei olnud ikka weel wõinud uskuda, et Sakslaste roojased jalad nende „piha linna“ uulitsaid julgewad liigutada. Aga jo kesköwajal sai mäss otja ja 1. Märtsil marssiwad 30,000 Saksa soldatid, ilma et midagi paha oleks sündinud, linna sisse, pärast seda kui keiser nende meestega kella 11 ajal linna ees oli paraadi pidanud.

Selsamal pääwal wõttis Bordoo Natsional-kogu rahutingimised wasta ja keiser telegrahwitas teisel pääwal Berliini järeltulewa telegrammi:

„Praegu olen ma rahuotsuse kinnitanud, pärast seda, kui ta eile Natsional-kogust on wastawõetud. Nii kau-

gele on siis see suur töö lõpetatud, mis seitsemekuiise võidurikaste võitluste läbi kätte sai saadud. Tänu meie sarnastamata wäe wahwuse-, truuse- ja wäljapidamisele, mis end isamaa eest rõõmuga ohwerdas. Wägede Issand on igal pool meie ettewõtmised nähtawalt õnnistanud ja sellepärast selle suure rahutegemise oma armus korda minna lastnud. Lemale auu! Sõjawäele, isamaale sügawalt liigutadud südamest tänu!"

Rahutingimised, mis keiser oli finnitanud, olivad järgmised:

1) Prantsuse-maa annab terve Elsassi-maa ja wiindama jao Lootringimaast ühes Messa ja Thionwille linnaga Saksa-maa omaks. Belforti lin aga jääb Prantsuse-maa kätte. Need maad jääwad ikka Saksa omaks.

2) Prantsuse-maa maksab Saksa-maale 5000 miljoni franki sõjakulu ja nüi, et 1000 miljoni juba seltsamal aastal 1871 ja muist järgmiste kolme aasta sees.

3) Saksa wäe Prantsuse-maalt äratulemine hakab kohe pärast nende rahutingimiste finnitamist pääle ja Saksa wägi tuleb Pariisist wälja. Saksa sõjawägede taganemine saab nõnda olema, kuida wõlga kord korralt maksetakse. Prantsuse walitus peab wõlakapitali eest wiis protsenti intressi maksma.

4) Muist Saksa wäge saab mõned Prantsuse linnad ja kubermangud senikaua pandiks pidama, kuni wõlg tasa on. Need soldatid saawad Prantsusepoolt ülespidamist, aga ei tohi seda ise kuskilt wõtta.

5) Elsas-Lootringi rahwale saab üks määratud aeg antud, kus wõiwad walitseda, kas Sakslasiks wõi Prantslasiks tahawad jääda. Wäljarändamine on keelmata.

6) Sõjawangid saawad kohe pärast rahutegemist mõlemilt poolt wabaks lastud. Et nende koduwedamine rutemine lähaks, annab Prantsuse-maa oma aurowantrid selle hinna eest, mis Prantsuse-maal on.

7) Põhise rahulepingu nende punktite põhja pääl saab pärastpoole Brüsseli linnas äratehtud saama.

8) Kui viimaks jäädaw rahuleping walmis on, annawad Saksa wäe ülemad walitsuse nende maakondade üle, mis pandiks peetakse, Prantslastele jälle tagasi ja kõik maksud rahwa käest tulewad jälle Prantsuse riigikassasse. Et Sakslased oma ülespidamise ausaste saawad ja pääletulemise poolest kartmata wõiwad elada, peab Prantsuse poolt hooft kantama.

9) Saksa wäel ei ole muial luba olla, kui neis maakondades, kus nad praegu on.

10) Need punktid pandakse Bordoos Ratsional-kogude ette finnitamiseks. —

Pärast rahutingimiste finnitamist sõitis Saksa keiser warsi Prantsuse-maalt ära ja jõudis 5. Märtsil Berliini tagasi. Kõik ta sugukond sõitis tale kuni Potsdami wasta ühes kõigi kindralite ja ministritega. Tere-tamine oli väga südamelik ja hõiskamine rõõmsa rahwa hulga poolt ei tahtnud lõppeda. 9. Märtsil alustas keiser Saksa riigiparlamenti, kus nüüd saadikud kõigist Saksa-maalt kokkutuliwad. Pääw pärast seda oli keisri 74. sündimisepääw, mis väga suuresti pühitsedi.

Ka keiser Napoleon sai nüüd wangist lahti ja läks Inglis-maale, kus ta seismaale elama jäi.

Tagasiwaatmine. Prantsuse sõjamaksu suurus.

Sellega olen siis lühidelt selle suure ja werise sõja ärajutustanud ja mul ei jää enam muud üle, kui lugejale teadaanda, ehk paremine, aru teha, kui suur jah, kui hirmus suur Prantslaste kahju ses sõjas oli olnud ja kui määratuma summa nemad, kui ärawõidetud, Sakslastele sõjakulu pidiwad makama. Et ka Sakslaste kahju iseäranis meeste poolest suur küllalt oli, ei wõi mitte salata, aga mis oli ta Prantslaste kahju wasta?

Ühtekokku on 4. Augustist 1870 kuni 20. Jaanu-

arini 1871 Sakslaste ja Prantslaste wahel 23 suuremat lahingit ja ligi sada weitsemat wehklemist olnud. Kõigis lahingites jäiwad Sakslased wõitjaks, muud kui ühes ainsamas pidi, nagu lugejale tuttam, kindral v. d. Taan ennast liig suure Prantslaste hulga pärast tagasi tõmbama. Kõige suuremad neist lahingitest oliwad järgmised: Lahingid Weissenburgi, Wörthi, Spicherni, Roaszwille, Mars la Tuuri, Gravelotte, Boomõngi ja Sedani juures, teine lahing Roaszwille juures, kolm lahingit Drleani juures, lahing Amieni, lahingid Champinji ja Brii külade juures Pariisi ees (30. Nov. — 3. Dets.), Dröö, Bapoomi, Boon la Rolandi, Le Mans'i Belforti, St. Rantangi juures ja wiimaks suur wäljalangemise wõitlus St. Kluu juures Pariisi ees (19. Jaan. 1871). Nende lahingite seas seisiwad ligi pool miljoni sõjamehi teine teise wasta, nimelt Gravelotte juures 270,000 Sakslast 210,000 Prantslase wasta. Selle järele tuleb Sedan, kus 210,000 Sakslast 150,000 Prantslase wastas oliwad ja kolmas lahing Drleani juures (2. Dets.) 100,000 Sakslasega 200,000 Prantslase wasta. Mars la Tuuri juures sõdisiwad paljast 45,000 Sakslast 160,000 Prantslase wasta hommiku kella 8 kuni kella 4 pärast lõunat. Nii sama wähe oli ka Sakslaste aru Belforti juures: 40,000 meest ligi 100,000 Prantslase wasta.

Wäga palju oli mõlemilt poolt mehi kaotadud; muidugi teada, siisgi Prantsuse poolt rohkem. Saksa wangide aru, mis lahingute ajal Prantsuse kätte sattus, olli umbes 10,000 meest. Aga kui Prantsuse wangide pääle waatame, kes Saksa wangi juhtusiwad, siis leiame imeks pannes, et niipalju wangisid ühesgi sõjas enne seda pole wõetud, sest kui kõik kokkuarwame ühes nendega, keda auu-sõna pääle lahti lasti ja kellele kobe pärast wangiwõtmist priius jälleanti, siis tuleb wälja, et nende aru ligi üks miljon wäljateeb!

Siia juure tuleb päratu sõjasaak. Sadatuhandete wiisi püssa ja muud pudukraami, tuhandete wiisi suuri-

tükka ja muid sellesarnatseid riistu ja sabade wiisi lippa ja kotkaid.

Enam kui kolmas jagu terveist Prantsuse riigist ühes päälinnaga oli Sakslaste käes olnud. Kõik kindlad linnad jes ruumis — paljast kaks äraarwatud — ühtekokku 25, oliwad wõitjate wõimuse al olnud. 12 neist kindlustest jäiwad ühes terve Elsassi- ja Saksalootringi-maaga pärast rahutegemist Saksa riigi päris omaks kui wõidetud ehk kuda Sakslased ütlewad, tagasiwõidetud maa. Linnadest, mis Saksa omaks jäiwad, on Strasburg ja Mesz kõige tähtsamad. Rahwa poolest kaotas Prantsuse-maa 1,600,000 inimest, mis 20 jagu kõigest Prantsuse rahwast wäljateeb 1750 kogukonnas elades; muu wara poolest: 3 suurt sõjariistade magasinid, ühe suure püssirohu wabriku Mesza linnas ja sabade kaupa püssirohu magasinid, 80 rauawabrikut ja sulatamise ahju, 160 kedruje-, 315 kalewi-, 150 portslani-, 20 klaasi- ja 345 õllewabrikut j. n. e. Koolide poolest: Strasburgi suure akadeemia, mis Pariisi järele kõige esimene oli, 4 suurt seminaari ja 30 õpetatud jeltsi. Kohtude poolest: 2 kõige suuremat, 11 keskmist, 4 kauba ja 94 vähemat kohtu. Weel jäi Sakslaste kätte: 460,000 hektomeetrit metsa, 370 kilomeetrit laemakäidawaid jõgesid, 300 kilomeetrit kanalisi, 735 kilomeetrit raudteed j. n. e. (1 kilomeeter ehk 10 hektomeetrit natuke vähem kui meie werst).

Nüüd tuleb rahamaks. Prantsusemaale pidi Saksa maale **5 miljardi pranki** sõjakulu maksuma!

Kerge on see arw sõnadega wäljabölda, aga ta on nii suur, et kui pääle hakad mõtlema, siis pää hakab otsas ümberkäima. Ehk küll mitmes kohas seda suurust on püütud äraseletada, siisgi tahaksin ka mina katsuda tundma õpetada, mis 5 miljardi tähendawad. Üks milliard on tuhat millioni, selle järele teeb terve sõjamaks 5000 millioni pranki, nummerdes: 5,000,000,000. Kui ühe prangi meie raha aru järele 25 kop. arwame, siis on Prantsuse sõjamaks 1,333,333,333 $\frac{1}{3}$ rubla

suur. Kui keegi ühe miljoni tahaks järgimööda äralugeda ja igas minutis 60 loeks, siis oleks tal seks tööks terve tosin päivi tarwis ja tal ei oleks aega süüa ega juua ega filmapillkugi magada. See oleks aga üks ainuke million, aga niisugusi millionid peab Prantsuse-maa 5000 wäljamaksma! Selgemini võib see wõlg sest äraarwatud saada ja sest arusaada, kui teda järgmisel wiisil armame: Kui Kristuse sündimisest saadik seie ajani igas minutis 5 pranti (1 rbl. 25 kop.) tagawara oleks pandud, siis ei oleks weel mitte niipalju raha koos, et Prantsuse sõjamaks wõiks äratasutud saada, waid puuduks weel üle 84 miljoni pranti! Kui nüüd weel sinna juure armame, et Prantslaste eneste kahju, mis nad sõja läbi saiwad ja mis mässajad, tallest järgmine päätül saab jutustama, Pariisi linna ärarikumise läbi neile tegiwad, umbes 4000 miljoni pranti suur on, pääle selle 200 miljoni trahwi Pariisi eest ja 300 miljoni teiste linnade eest, mis juba sõja ajal sai wäljamassetud, wiimaks weel kõi aastamaksud terve Elsassi ja Lootringi eest ja palju muud kahju, mis siin ei jõua nimetada, siis hakkab see wägise ka kõige suurema reykendaja mõistuse üle käima.

Et ülemal nimetatud wõlg ausaste maksetud saaks, jääwad hulk Saksa soldatid Prantsuse-maale ja hoiawad mitu departemangu niikaua oma käes, kuni wõlg maksetud on. Neist soldatist tuleb wähehaawal mehi Prantsuse-maalt ära, sedamööda kuida wõlga jõutakse äramaksta. Terwe wõlg peab 1875 aastani tasa olema. Nende soldatite ülespidamine aga tuleb Prantsuse taskust ja see maksab jälle 500 miljoni pranti! Waene, õnnetu Prantsuse-maa!

Kui nüüd weel ükskord selle terve sõja pääle tagasiwaatame, siis peame tunnistama, et ühte teist sõda, kus nii ruttu nii palju wangissi ja maad oleks wõidetud, kui siin sündis, enne seda maailma sünduses ei tunta, ehk küll ka palju suuri sõdassid on peetud saanud. Saksa-maa aga ei ole mitte üksipäinis selle põhja-

tuma saagi saanud, waid ta on niipalju teinud, et Prantsuse-maa mitte enam edaspidi poliitika asjus en-
nast esimeseks riigiks ei arwa, kelle pilli järele teised
riigid peawad tantsima. Pääleselle sai Saksa-maa selle
sõja läbi üheks wägewaks teisriigiks, mis juba ammu
enne ilmasjata oli igatsatud ja mis järele, kui seda
sõda mitte poleks tulnud, weel kaua oleks pidanud
ootama. Nõnda sai Napoleon, kelle kõige suurem taht-
mine oli, Saksa-maad tükeldata, tahtmata selle ühen-
dajaks.

Mässamine Pariisis.

Üleüldine rahu Saksa-maaga oli tehtud. Prantsuse-
maa, iseäranis aga Pariisi lin, sõja läbi hirmsal wiisil
ärakurnatud ja nõrgastatud, jänutas rahu järele, et
jälle uueste toibuda ja kosuma hakata. See mitmetest
igatsedud rahu ei pidanud aga õnnetumale maale mitte
osaks saama. Kes seda ei teaks, et Prantsuse rahwa
hulgas tulipäid küllalt on, kes endid ijamaa kaitsejaks
ja peastjaks ja kes teab kelleks weel peawad, tõsiduses
aga muud ei ole, kui selle wäljakurnajad ja nõrgasta-
jad. Waewalt oli wäljaspidiste waenlastega rahu, kui
niisuguste loomade hullustamised ja tembutamised pääle
hakasiwad ja hullemaks ähwardasiwad minema, kui keegi
ette oleks wõin'd arwata.

Juba sel ajal, kui Pariisi lin Sakslastest überpii-
ratud oli, olivad nad linna sees mitukorda mässamist
tõstnud, mis weriselt pidi walitsuse poolt maharõhutud
saama. Pärast rahutegemist aga läks asi hoopis hukka.
Kui aga küsitakse, mis niisugused hullumeelega inimesed
siis diete oma mässamise läbi tahtsiwad, siis peame
wastama, et nad isegi seda diete ei teadnud. Kõigeenam
aga tuli mässamine sest, et walitsus Sakslastega nii-
suguse rahulepingu oli teinud. „Niisuguse walitsuse
sõna, kes ijamaa üdi ja tema paremad maakonnad
waenlastele, et see nii helde oleks ja oma riisumiseiga kodu

lähäks, ärastuks, ei ole tarwis enam kuulda," kuulutatiwad nemad.

Tjäär ehk kül Prantsuse-maa seefordne ülemwalitseja ehk president, ei jõudnud mitte nende wasta panna ehk neid keelata. Tema ja kõik kes temaga parlamendis istusiwad, saiwad awalikult zeitungide läbi rahwa ees laimatud ja teotadud, ilma et laimajaid oleks wastutama pandud ehk jõutud panna.

Niisamasugune kurb lugu ähwardas ka mitmes teises suuremas linnas päälehaakata, nimelt lõuna pool Prantsuse-maal, kus mitmes kohas rahutegemisega kogunigi rahul ei tahetud olla, ega seda koormat kanda, mis söda oli sünnitanud. Mõnes linnas võldi awalikult, et nemad mingisugust suuremat maksu oma pääle ei tahta wõtta, kui neil seiemaani olla olnud. Kust sel wiisil sõjamaksu milliardid pidiwad wäljatulema, kes selle järele küsis? Miks ei olla walitsus mitte ilma sõjakuluta rahu teinud, ehk waenlased maalt wälja ajanud.

Et kõrwalistel Saksa inimestel, kes Prantsuse-maal, iseäranis aga Pariisis elasiwad, sel ajal kellegi põli ei olnud, on kerge mõista. Nemad pidiwad endid suure hoolega warjul hoidma, kui neil elu armas oli, sest kes neist ennast uulitsal näidas, sel oli õnneks, kui eluga jälle kodu tagasi jõudis. Wiha kõige Sakslaste, aga iseäranis Preislaste wasta oli juur. Ütski Sakslane ei tohtinud enam Pariisis kaubelda, hantwärgi tööd teha, ehk muul wiisil oma asju ajada. Nende poed lõhuti ära, nende tööriistad murti katti, nende afnad wisati kividega sisse ja nende endiga wõis kes teab mis sündida. Üts Saksjanaesterahwas, kes uulitsal juhtus käima, oli tulises hädas ja teda taheti peaaegu lõhkistada ehk kül juba 15 aastat Prantslase naene oli.

Mässajate wõimus ja wägi aga kaswis ühtepuhtu. Juba Märzikuu tsefimestes pääwades oli wõit igal pool nende käes ja walitsus ei jõudnud neile midagi teha, sest nemad ahwatlesiwad rügement rügementi järele

soldatitest eneste poole, mis pärast ka walitsus oma soldatite truuse pääle ei suuremat tohtin'd loota, sest et need mitmel korral, kus mässajate wasta pidiwad sõdima, nende poole heitsiwad.

Keda mässajad neist ülematest kätte saiwad, kes weel walitsuse poole hoidsiwad, lasti püssiga maha. Niisugune lugu juhtus kindral Dükrwole, kes mässajatest kättesaadud ja mahalastud sai. Walitsuse ja mässajate wahel peeti mitu lahingud, keda üksikult üleslugeda meil siin lusti ei ole ega ka ruumi. Kui Pariisi mässamisest täieliku pilti tahassime anda, siis peaksimme paksu raamatu täis kirjutama, mis meie nõuu mitte ei ole.

Lugu walitsuse ja mässajate keskis läks ühtepühku kirjumaks. Wiimased wõtsiwad koguni nõuuks Bersalje linna pääle, kuhu walitsus Bordoost oli tulnud, kartuse pärast mässajate eest aga mitte Pariisi läinud, tormi jooksta. Asi oleks, kes teab ehk weel hullemaks läinud, kui mässajatel korrapäralised päälifud oleks olnud. Aga see'p see nende õnnetus oli, et neil niisuguseid ei olnud, waid et igauks isi kindral tahtis olla ja ei tea mis muud kõik weel. Ühe komitee oliwad nad asutanud, kes nende asjad pidi ajama ja kõik korrale seadima. Seesama komitee saatis oma saadikud Tjääri juure rahutegemise pärast rääkima. Tjäär aga nõudnud, et nad sõjariistad pidada mahapanema, kui weel elusse tahawad jääda. Seda aga ei teinud waenlased mitte ja sellepärast läks sõda edasi.

Magu tuttan, jäiwad rahutingimiste järele hulk Saksa soldatid Prantsuse maale. Neist oli üks jagu Pariisis ja nende käes oli mitu kindlust linna ümber. Kõik mässamist, mis linna sees oli, pidiwad need rahulijelt päält waatama, sest et see kõik neisse ei puutunud. Walmis aga oliwad nad ometi ja lastsiwad oma poolt Prantsustele võloda, et kui nende külge kudagiwiisi saab puudutud, siis Saksa tulebombid armuta linna pääle

saavad sadama. See mõjus. Nende külge ei julgenud mässajad mitte puutuda ja jätsivad neid rahule.

Ikka pahemaks läks lugu Pariisis, kus keegi enam oma elu pärast kindel ei olnud. Keda mässajad aga arvasivad walitsuse poole hoidma, see sai kinniwõetud ja mahalastud, kas ta süüdlane ehk mitte süüdlane oli, selle järele ei küsin'd keegi. Kõik rahwas elas suure hirmus ja ükski ei julgen'd suud lahti teha ja midagi mässajate üle rääkida, kelle salakuulajad igale poole olivad wäljasaadetud ja häda sellele, kes paha sõna juhtus nende üle rääkima, see enam hommist pääwa ei näinud. Niisamafugust hirmu tundsiwad ka need, kellel raha ehk muud warandust kaotada oli, sest mässajate komiteel oli raha käest otsas ja soldatid tahtsiwad palka, kust see pidi wäljatulema, kui mitte wiimaks wägise ei wõetud! Tõukamad inimesed, kes hakatuses juba äranägiwad, kust poolt tuul puhuma ähwardas hakata, olivad linnast wäljaläinud ja palju neist oma raha Belgia riigipanka sissepannud, kus ta mässajate künnde eest warjul oli.

Mässajate põhjusseadus oli: Ühelgi ei pea rohkem olema. Kõik on kõikide pärast ja peab ühetasa ärajagatud saama. Püha asjade eest oli neil niisama wähe auukartust. Palju kirikuid riisuti puhtaks ja pandi paatrid wangi, kelle majad niisamati kõigega, mis sääl sees leida, iseäranis aga raha poolest mässajate omaks langesiwad, kes selle eest hoolt kandsiwad, et majale enam luttu tarwis ei olnud. Pariisi ülempiiskop ja temaga ühes palju muud waimuliku ametmechi pandi wangitorni ja ähwardadi mahalasta. Üleültre oli mässajatel nõuu, usuõpetust ja jumalateenistuse-pidamist kirikutes koguni ära kaotada, sest et seda jo kellelgi tarwis ei olema! Nii kaugele wõib üks rahwas, kes ennast kõige harituma maa pääl ütleb olewad, õigest teest kõrwu minna!

Nii ähwardas ikka koledamaks saama. Mässajad olivad kõik riigi wangihooned lahiteinud ja wangid, kes sees olivad, priiks lastnud, ligi 20,000 furjategijat,

felle kättemaksmise himust midagi hääd ei võinud loota. Nõnda sai viimaks Pariisi lin kõi nende kätte. Mässajate kõige tähtsamad päämehed olivad seeford Klüseret, üks Ameriklane, Dombrowski, üks Poolakas ja wana meile juba enne tutaw — Koshfoor.

Walitsus, kes seiesaadik ikka weel mässajatele õiget sõeru ette ei olnud pannud ehk mitte jõudnud panna, nägi nüüd ära, mis sugust hirmsat otša kõi see hullustus tahtis wõtta ja mis sest pidi saama, lastis Pariisi linna oma sõjawäest ümberpiirata ja — muud ei jäänud enam üle — tulebombidega lasta. Et see linnale hääd ei teinud, on muidugi mõista. Palju majasid ja paleesid põles ära.

Mässajate lugu ümberpiiratud linna sees 'polnud mitte kõige parem. Ühte hingegi ei lastud linnast wälja ega sisse. Toiduvara ei ulatan'd ka enam, kuffur ei kuuland' ammugi enam sõna. Selle kõige juures sadas ühtepuhku tulekuulised linna pääle. Siisgi ei mõtlen'd nad selle päälegi, walitsusele järele anda, waid sõdisiwad järgeste kõige jõuga wasta.

Neile enestele oli õnnetusiks, et nad isekeskis mitte ühemeelised ei olnud ja ühteteist ei uskunud. Nõnda arwati Klüseret mitte küllalt truiSte oma ametit ülespidan'd olema, ta wõeti sellepärast kinni ja tema asemele pandi üks Kossel, kelle enesegi himu aga natukesaja pärast täis sai seda ametit pidada, mis midagi wähem kui kerge ei olnud. Soldatid tahtsiwad palka ja jüüa; päälifud pidiwad seda silmast ehk kõrwast wälja wõtma. Kust aga pidi see tulema, kui kurgil wõtta ei olnud!

Ei aidan'd ühtigi; enam ja enam hakas mässajate jõud linna sees raugema. Kindlus kindluse järele kadus nende käest ja walitsuse wägi wõitis wõitu wõidu järele. Kõl püüdisiwad mässajad iga moodi wastapanna ja ähwardamistega sissetungiwaid teelt tagasihirmutada, wõldeS: „Kui julgete linna sisse jalga pista, saawad truubid maa al püSsirohuga täidetud olema ja ilma-

tähelepanemata saate teie majadega tükkis taewa alla lendama;" aga kõik see mõjus väga vähe. Suint ei olnud ka nii suur, kui jutustati, ja 9. Mail, pärast lõunat kell 4 läkšivad walitsuse wächulgad kahest wärawast linna sisse, mässajaid, kes wallide päält ärapõgenesiwad, wõideldes oma ees ajades; aga üksigi maalune truu ei karganud taewa alla.

Linna sees sõditi nüüd mõlemilt poolt metsalise wihaga. Mässajad wõitlesewad meeleärarheitmisega, sest nad teadsewad, et, kui nad saawad ärawõidetud, neil armu loota ei ole. Kui hirmus see wiimane wõitlemine wõis olla, näame sest, et mässajad walitsuse soldatite pääle tuliseks tehtud kuulidega ja lambi (petrooleumi) õliga täidetud bombidega lastsewad. Aga kõik ei aitnud midagi. Sam sammult, aga kindlaste, tungisewad walitsuse soldatid edasi, sest et nad omalt poolt mässajate üle wihaseks oliwad saanud, et nende hullustamine, mis juba 10 nädalit oli kestnud, weel otsa ei lõpnud.

Kui nüüd mässajad nägiwad, et wõit kõigeegi kange sõdimise pärast walitsuse kätte tahtis jääda, wõtsiwad nad nõuuks, weel niipalju kurja teha, kui wõimalik. Selle häbemata ja hirmsa nõuu tegiwad nad, paraku, tõeks küll! Nad pistsewad, mis linnas majadest weel bombidest üle oli jäänud, põlema! Nende hoonete seas oliwad need kõige ilusamad ehitused Pariisis, nagu rahaministeerium, rigiraekoda, kuninglik Tüileriini palee, üks neist kõige ilusamatest ja uhkimatest hoonest maa pääl; Tjääri maja sai maani maha lõhutud ja ärapurustatud, sest et mässajad teda kui riigi presidenti ja nende suuremat wastast kõige enam wihkasiwad; väga palju muid hooneid, nende hulgas hull kõige kallimate asjadega täidetud magasinid ja poed saiwad tuleroaks, Luuwre loss, wist küll kõige ilusam ja toredam ilmas, sai suure waewaga muist tule käest peastetud. Mässajate sisse oli nagu üks hirmus ärähäwitamise tuju ehk weel parem elus kurat ise läinud. Ka ilmatu suur ja ilus Notre Dame kirik ja sellega ühes palju muid

kirikuid saiwad neist kurjategijatest ärahäwitatud. Mitte üksi meeste- waid ka naesterahwas kandsiwad kiviöli majade alla ja pistsiwad tule otsa.

Kuni see kõik ühel pool sündis, wõideldi teisel pool wiimast wõitu. Werri jooksis oja des uulitsarendides ja inimesed langesiwad nagu kärbsed. Kas wõib hirmsamat asja enam mõelda, kui üht põlewat linna, kus sees üks rahwas, mis iseenesega tülli läinud, ühteteist tapab! Sakslased oliwad 4½ kuud linna ümber seisnud, aga linna mitte täidinud ärahäwitada ja nüüd oliwad Prantslased ise, kes seda tegiwad.

See oli aga ka mässajate wiimane hingetõmb, mis walitsust seda wihasemaks nende pääle tegi, nõnda et see töötas, et seadus kõige oma waljusega nende üle saab käima. Muidugi oli Prantsuse walitsus ise ka selle mässamise hakkamise pärast süüdlane. Oleks ta Sakja kindrali Moltke nõuu järele, kes oma terawa silmaga ettenägi, kuida loid saawad tulema, soldatite käest pärast rahutegemist sõjariistad ärawõtnud, siis ei oleks wististi sedasugust sündinud.

Suba 14. Mail oli wõit täieste walitsuse käes. Mitu mässajate päälikut, nagu Klüseree, - Koshfcor, Dombrowski, Deleklüüs, Püaa, Rangwjee ja palju muid langesiwad walitsuse kätte wangi, kus neile palka töö järele walmistadi.

Kuda aga nägi nüüd Pariis wälja!? Kõik uulitsad oliwad werd ja surnukehasid täis ja igal pool, kus silmad löid, põlesiwad majad hirmsal wiisil ja süütasiwad eneste kõrwal teisi uusi põlema. Londonist, Brüsselist ja muist suuremaid linnadest rutasiwad tulekustutajad sinna, et weel peasta, mis peasta wõis. Sellegipärast sai ilmatu hull majasid ja paleesid tuhaks. Iseäranis suur ja parandamata kahju oli, et wäga palju kunstwarandust ja wanu mälestuseasju ärapõles, mis nüüd enam võimalik ei ole saadagi. Ka palju mälestuse sambaid, mis kuulsa meeste auuks oliwad ehitatud, oliwad mässajatest ärarikutud. Aga ime on, et rikkail inimestel

ikka õn on: rikka Rothschildi 144 maja, mis tal Pariisis oli, olivad kõik terweks ja puutumataks jäänud.

Mässamise lõppemisega ei olnud aqa kõik hirmsad asjad weel mitte möödas. Walitsus oli lubanud mässajaid kõige seaduse waljuse järel nubelda ja selle lubamise tegi ta ka tõeks. Kõik mässajad, keda kätte saadi, olau meeste- ehk naesterahwas, wanad ehk noored, niisama kõik keda nende nõuus ja poolt arwati oleswad, lasti kas püssiga maha, ehk tõmmati wõlla, ehk raiuti pääb maha. Ehk küll mässajad paremat ei olnud teeninud, siiski on hirmus, kui selle pääle mõtleme, et sel wiisil kümnetubandete kaupa inimesi ärabukati. Muidugi ei olnud kõik süüalused, waid ka palju ilmasüütaid pandi süüdlaste nime al surma. Kõik suuremad zeitungid oliwad sel ajal neist hukkamistest ja protsessidest, mis mässajate wasta peeti, täis. Mina aqa neist enam ei hakka jutustama, waid teen sellega lõpetuse.

Wiskame weel paar pillu Saksamaale, mis sääl selle wabe ajal oli sündinud. Täieline rahuleping, mis rahutingimiste järel Belgia-maal Brüsseli linnas Saksaja Prantsuse-maal wabel pidi tehtama, sai mõne taksituste pärast, mis Brüsseli kokkutulemisele ette tuliwad, Saksamaal Brankwurdi linnas Bismarqi ja Favre wabel äratehtud ja allakirjutatud 28. Aprillil. Muidugi oli Saksamaal selle üle suur rõõm, kuni Prantsuse-maal wahameel ja nurin kurwastusega end awaldas.

Nimetamise wäärt on weel, et 4. Juuni 1871 see päaw oli, mil Saksaja sõjawäehulga, kes Prantsuse-maalt sõjast tagasi oliwad tulnud, piduronkis Berliini linna sisse marssiwad. Sellegi üle oleks jälle pik kõne teha, siiski ruumi ja ajapuuduse pärast olgu järgmisest küll. Õm oli ütlemata ilus. Kõik uulitsad, aknad, majakatused ja puude otsad oliwad inimesi täis, säält kus wägi läbiläks. Wastastikku teretamised sündiwad suure hõiskamisega ja kõik rahwas kui ka tagasi-tulnud sõjamehed oliwad wäga rõõmsad. Wõeraid oli hulga kaupa niihästi Saksamaalt kui ka muilt mailt

feks pääwaks Berliini kolkutunud. Dönhofi plats linna sees sai tantsupõrandaks ümbermuudetud ja lust olnud näha, kui kodanikude tütreid soldatitega ilma wähe tegemata musiku järel jalgu keerutanud. Sel samal päawal sai ka üks ausammas, mis Priidik III. mälestuseks oli walmistatud, rahwa silma ees õiska misega lahtiwõetud.

Keisri majas oli suur pidusöömaaeg, kellest wäga palju wõeraid osawõtsiwad. Unnesoowimiste telegrammide hulk olnud wäga suur. Keiser jaganud palju au nimesid wälja. Moltke saanud feldmarshaliks ja Koon grabwiiks tõstetud.

Shtul säras kõik lin rõõmutuledega ja lippudega wäljaehitatud.

Lõpe-sõna.

Nõnda seisab see suur ilmajuhumline siin lühidelt Gesti lugejate silmade ees. Olesin häämeelega weel enam taht jutustanud, aga kartus, et raamat paksum ja seeläbi kalliks lähaks ei lastnud seda. Gestlased ei anna mitte, libeda meelega peau seda ütleva, raha raamatute eest wälja ja see'p see oli, mikspärast ka rohkem pilti ei wõinud panna. Olesin tahtnud kõik korrapärest ärajutustada, siis oleks aga raamat 3 kord nii paksum saanud kui ta on. Nimelt oli mul kahju, et wiimased lahingid Pariisi ümber ja ees nii lühidelt pidiwad üles pandud saama, ehk nad küll niisama suured oliwad, kui esimesedgi, mis ma natuke pikemalt olen kirjandud. Dmeti, ehk saab ka sestgi.

Rõõmustagem aga, et meil mitte niisuguseid sõdasid ja mässamisi ära kanda ei ole, waid et rahuliste oma Keisri warju al elame ja asju ajame!

Poliitika jaud.

Prantsuse	Endised
deppartenangud kabermangud	
Looide pool.	
1 Root-d'i-Noor	Bretaanj
2 Fovistäär	
3 Morvaang	
4 Loar-angferiõr	
5 Saan-angferiõr	
6 Manõsh	Normangdü.
7 Kalvado	
8 Or	
9 Jil-e-Wilään	
10 Noor	Flandem.
11 Pia d'kälää	Artoaa.
12 Somn	Pikkartiü.
13 Aan	
14 Oas	
15 Säan-e-Oas	
16 Säan-e-Maarn	
17 Maarn	
18 Saarl	
19 Maarn-e-Loar	
20 Maarn-e-Loar	
21 Maarn-e-Loar	
22 Maarn-e-Loar	
23 Maarn-e-Loar	
24 Maarn-e-Loar	
25 Maarn-e-Loar	
Kirde pool.	
26 Maarn	Shangparj.
27 Maarn	
28 Maarn	
29 Maarn	
30 Maarn	
31 Maarn	
32 Maarn	
33 Maarn	
34 Maarn	
35 Maarn	
36 Maarn	
Eedelpool.	
37 Maarn	
38 Maarn	
39 Maarn	
40 Maarn	
41 Maarn	
42 Maarn	
43 Maarn	
44 Maarn	
45 Maarn	
46 Maarn	
47 Maarn	
48 Maarn	
49 Maarn	
50 Maarn	
51 Maarn	
52 Maarn	
53 Maarn	
54 Maarn	
55 Maarn	
56 Maarn	
57 Maarn	
58 Maarn	
59 Maarn	
60 Maarn	
Keskhaaniku pool.	
61 Maarn	
62 Maarn	
63 Maarn	
64 Maarn	
65 Maarn	
66 Maarn	
67 Maarn	
68 Maarn	
69 Maarn	
70 Maarn	
71 Maarn	
72 Maarn	
73 Maarn	
74 Maarn	
75 Maarn	
76 Maarn	
77 Maarn	
78 Maarn	
79 Maarn	
80 Maarn	
81 Maarn	
82 Maarn	
83 Maarn	

Prantsuse-maa.
Mõõt 1:5 000 000.

L.Höfingeri kiivitrük.

